

MARKO VIPSANIJE AGRIPA – “NAJPLEMENITIJI OD SVIH LJUDI TOGA VREMENA”¹

Rad je posvećen Marku Vipsaniju Agripi, Augustovom bliskom prijatelju i vjernom suradniku, iznimno sposobnom vojnom zapovjedniku, upravitelju i graditelju, kojemu je August mogao mnogo toga zahvaliti tijekom svog uspona na vlast i upravljanja državom.

Ključne riječi: Marko Vipsanije Agripa; Oktavijan August; građanski ratovi; pobjede na moru; kantabrijski rat; ilirički pohod; nasljednici, potomci / *Key words: Marcus Vipsanius Agrippa; Octavian Augustus; civil wars; naval victories; Cantabrian war; Illyrian campaign; successors; descendants*

Optimo professori

Prolog

Početak zime 13./12. pr. Kr., uoči ratne sezone, Marko Vipsanije Agripa, kome je August² bio povjerio vrhovno zapovjedništvo u panonskom ratu, uspješno je i izgleda bez borbe od “prestravljenih Panonaca” ishodio obećanje da se neće dići na oružje, kako su to bili planirali. Krenuvši potom u Rim, razbolio se na putu i dosegavši Kampaniju umro (usp. Cass. Dio LIV.28,2–3) početkom ili sredinom ožujka 12. pr. Kr. “Agripina smrt, daleko od toga da bude tek privatni gubitak u Augustovom vlastitom kućanstvu, bila je u svakom slučaju tako velik javni gubitak za sve Rimljane da su se tom prilikom dogodila znamenja u tolikom broju kao što se to obično događalo prije najvećih nesreća”, ustvrdio je Kasije Dion (LIV.29,7). Ako je istinit samo dio hvalospjeva koji je Kasije Dion uputio Agripi (LIV.29), nazvavši ga između ostaloga i “najplemenitijim od svih ljudi toga vremena”, Rim je tada izgubio čovjeka izvanrednih kvaliteta, moglo bi se mirno ustvrditi i jednu od rijetkih osoba u svojoj dugoj i slavnoj povijesti o kojoj nije

1 Ovaj je rad povezan s rezultatima istraživanja u okviru znanstvenog projekta Hrvatske zaklade za znanost, *Između bogova i ljudi – Kultovi i stanovništvo rimske Dalmacije prema zavjetnim natpisima* (IP-2020-02-7214), voditeljice dr. sc. Ljubice Perinić.

Ovo je samo pregled života Marka Vipsanija Agripe, više-manje nepotpun, sastavljen na temelju podataka popabirčenih iz literarnih izvora i izbora recentne literature. Autorica naglašava da je riječ o selektivnom uvidu u život ovog izvanrednog čovjeka – Agripa je puno više toga doživio u političkom i privatnom životu, kao i postigao i učinio za dobrobit Rima i države.

2 Prvi rimski car rođen je kao Gaj Oktavije, a prihvaćanjem u Cezarovu kuću (44. pr. Kr.) naslijedio je ime adoptivnog oca i otad će se zvati Gaj Julije Cezar Oktavijan. Po ustaljenoj praksi, dotadašnji njegov gentilicij sad postaje kognomen koji je ovaj nerado koristio – draže mu je bilo da ga se zove Cezarom, što je samo po sebi imalo veću težinu jer je upućivalo na političko nasljeđe moćnog Julijevca; mi ćemo ga ipak zvati Oktavijanom, kako bismo ga razlikovali od njegovog adoptivnog oca. Otkako mu je senat 27. pr. Kr. izglasao počasni naslov *augustus* (“uzvišeni”), ta se titula uvriježila kao sastavni dio njegovog imena, o čemu svjedoče brojni izvori. Stoga ćemo u daljnjem izlaganju poštivati spomenutu kronologiju i za događaje do 44. pr. Kr. zvati ga Oktavijem, od 44. do 27. pr. Kr. Oktavijanom, a od 27. pr. Kr. Augustom.

izgovorena loša riječ – sudeći barem po očuvanim izvorima. Marko Vipsanije Agripa bio je mudar, odvažan, častan i lojalan čovjek koji je svoje bogatstvo neštedimice koristio za dobrobit rimskog naroda, a ujedno i jedan od najsposobnijih vojnih zapovjednika koje je Rim iznjedrio. Suetonije uz to spominje i veliku Agripinu strpljivost (*Aug.* 66), a Velej Paterkul dodaje da je on bio “vrlo poznat po svojoj hrabrosti, nenadvladiv u naporu, bdijenju i opasnosti (...), čovjek koji djela zna združiti s naumom (II.79). Zbog svega toga “nikad nije postao mrzak Augustu niti su mu sugrađani zavidjeli” (*Cass. Dio LIV.29,3*), a August ga je volio “zbog njegove izvrsnosti, a ne zbog bilo kakvog srodstva” (*Cass. Dio LIV.31,1*); štoviše, prema Apijanovom svjedočanstvu Agripa mu je bio “najbolji prijatelj” (*B. Civ. V.4*).

August, koji se u to doba nalazio u Ateni na Panatenejskim igrama, na vijest o Agripinoj bolesti požurio je natrag u Italiju, ali nije ga više zatekao živoga. Dopremivši tijelo u Rim August je priredio veličanstven sprovod: svom dugogodišnjem prijatelju na Forumu je održao eulogij, a zatim ga u pogrebnoj povorci otpratio do Marsovog polja i pepeo položio u svoj mauzolej, iako je Agripa nedaleko odatle imao vlastitu grobnicu. Isti takav ispraćaj August je bio isplanirao za sebe (*usp. Cass. Dio LIV.28,3–5*), što samo govori o važnosti koju je Agripa imao u princepsovom životu. Očuvan je jako fragmentaran papirus s grčkim prijevodom posmrtnog govora upućenog Agripi, u kojemu se spominje Agripin autoritet temeljen na brojnim ovlastima i službama.³

Princeps je proveo preko mjesec dana u žalovanju za prijateljem. Agripa je umro u 51. godini života, krijući da već dugo pati od neke bolesti nogu koja ga je s godinama sve više mučila (*usp. Plin. HN XXIII.27,58*). “August je dugo vremena osjećao taj gubitak” (*Cass. Dio LIV.29,5*), nadživjevši Agripu punih 26 godina. Već u antici smatralo se da je Marko Vipsanije Agripa bio glavni potporni stup na koji su se oslanjala Augustova postignuća na političkom, vojnom i urbanističkom planu – tim čvršći jer se princeps uvelike oslanjao na njegovu nepokolebljivu odanost.

U Apoloniji

Životi Augusta i Agripe bili su isprepleteni od mladosti. Ujesen 45. pr. Kr. Gaj Julije Cezar svog je pranećaka Gaja Oktavija (budućeg Augusta) poslao u Apoloniju (dan. Pojani u Albaniji), obalni grad u južnom Iliriku, da u tamošnjoj školi izuči vojno umijeće i u druženju s legijama koje su ondje čekale Cezarov dolazak stekne prva iskustva u vojničkom životu. Bilo je, naime, planirano da mladi Oktavije prati Cezara na vojnom pohodu na Partsko kraljevstvo, čime bi otpočeo njegov *cursus honorum*, hod kroz vojničke službe prema pravim državnim magistraturama. Cezar je u Apoloniju poslao i Agripu, mladića koji je možda već tijekom građanskog rata 46.–45. pr. Kr. (kao jedan od Cezarovih kvestora?) pokazao svoj iznimni vojnički talent koji je Cezar po svoj prilici želio usavršiti i iskoristiti u nadolazećoj partskoj kampanji. U epizodi s astrologom Teogenom Suetonije izravno svjedoči da je i Agripa boravio u Apoloniji kad i Oktavije, pa je prijateljstvo između dva mladića otpočelo sigurno već tada, ako ne i koju godinu prije. Nikola iz Damaska, naime, za Agripu kaže da je bio “obrazovan na istome mjestu [kao Oktavije] i bio je njegov osobiti prijatelj” – kontekst narativa daje zaključiti da je to prijateljstvo postojalo već tijekom građanskog rata između Cezara i Pompeja.⁴

3 To je tzv. *Papyrus Köln* (Inv. 04701 + 4722), nađen u Egiptu, koji se čuva u Zbirci papirusa na Sveučilištu u Kölnu. *Usp. Koenen 1970; Gray 1970; Reinhold 1972: 119.*

4 O Oktaviju u Apoloniji: *Nic. Dam. FGrH* frg. 130,16–17; *App. B. Civ. III.9*; *Cass. Dio XLV.3,1*; *Suet. Aug. 8 i 94*. O Agripinom vojnom umijeću koje je Cezaru možda već poznato: *Reinhold 1933a: 13–14* (o tome nešto kasnije). O Agripinom boravku u Apoloniji: *Suet. Aug. 94*. O dataciji prijateljstva između Augusta i Agripe: *Nic. Dam. FGrH* frg. 1277.

U proljeće 44. pr. Kr. u Apoloniju je stigla vijest o Cezarovom ubojstvu. Partski pohod je otkazan, Oktavije se žurno vraća u Rim; s njime je Agripa, a možda i Kvint Salvidijen Ruf, ako je vjerovati Veleju Paterkulu.⁵ Apijan spominje neke “prijatelje u Rimu” koji su mu savjetovali da se skloni kod makedonskih legija i misli na vlastitu sigurnost (*B. Civ.* III.10). Možemo samo nagađati je li među njima bio i Gaj Cilnije Mecenat s kojim je Oktavije prijateljevao jednako dugo kao i s Agripom i Salvidijenom; iako postoje nagađanja da je i Mecenat boravio u Apoloniji, izvori to ničim ne potvrđuju. Na Agripu, Mecenata i Salvidijena Oktavije (tada već Oktavijan) će se uvelike oslanjati tijekom građanskih ratova koji će uslijediti nakon Cezarovog ubojstva, koristeći Mecenatovo umijeće pregovaranja i Salvidijenovo umijeće ratovanja za svoj uspon u političkom životu u Rimu. Suetonije o Oktavijanovom prijateljevanju ima puno bolje mišljenje od događaja koji su tijekom vremena potvrdili da je Oktavijan, doduše, možda istinski njegovao prijateljstva, ali ih je itekako iskoristio na svoj probitak. I dok su Agripa i Mecenat svojim djelima uvijek iznova opravdavali status vjernih prijatelja, Salvidijen je životom platio odluku da u jeku sicilskog rata protiv Seksta Pompeja prijeđe na stranu Marka Antonija: “Oktavijan je odmah pozvao Salvidijena u Rim pretvarajući se da s njim ima nešto privatno razgovarati (...) Kad je ovaj došao, Oktavijan ga je suočio s dokazima o njegovoj izdaji i osudio ga na smrt”.⁶

Cezar je svog pranećaka Oktavija oporučno posinio (otad će se mladić zvati Gaj Julije Cezar Oktavijan) i proglasio nasljednikom prvoga reda. S tim je nasljedstvom Oktavijan baštiniio i Cezarov ugled, političke veze, naklonost Cezarovih legija, kao i Cezarove prijatelje i neprijatelje. Iako se mladom Oktavijanu ne može zanijekati prilična količina lukavosti, odvažnosti i odlučnosti da se dokaže valjanim Cezarovim nasljednikom (i tako preživi trvenja s Markom Antonijem koji se nadao svojem udjelu u moći), na tome putu uvelike su mu pomagali njegovi prijatelji. Agripa se pobrinuo da Cezarovim legijama doda nove snage koje je osobno u Oktavijanovo ime unovačio u Kampaniji.⁷ Stavši prijatelju uz bok, podupirao je Oktavijanove napore da eliminira političke protivnike (među kojima su na prvome mjestu bili Cezarovi ubojice, a onda i Marko Antonije) – to je činio nenametljivo (sudeći prema relativnoj šutnji u izvorima), ali ustrajno i odano (sudeći prema daljnjim događajima koji su se slili u Oktavijanovo preuzimanje apsolutne moći u državi).

Agripini počeci

Tko je bio Marko Vipsanije Agripa? Kakva ga je sredina oblikovala, koji tijekom događaja mu je omogućio da dosegne vrhunac zahtjevnog *cursus honorum* i postigne čak i više od toga – da bude primljen u carsku obitelj i od Augusta zapravo prihvaćen za suvladara? Iako je bio skromnog podrijetla, uspeo se visoko zahvaljujući prijateljstvu s Augustom koji je prepoznao i znao iskoristiti njegove brojne kvalitete, na obostranu korist.

5 O Oktavijevom povratku u Rim i događajima koji su neposredno uslijedili: Nic. Dam. *FGrH* frg. 130,17–30; App. *B. Civ.* III.9–25; Cass. Dio XLV.3–8; Vell. Pat. II.59–62; Suet. *Aug.* 8 i 10. O Salvidijenu koji se s Oktavijem vraća u Rim: Vell. Pat. II.59.

6 “Prijateljstva nije doduše lako sklapano, ali ih je vjerno čuvao i znao je ne samo vrline i zasluge svakoga pojedina dostojno cijeniti nego i mane i prekršaje njegove podnositi, dakako ne pretjerane. Iz čitavoga broja njegovih prijatelja teško će se naći da je koji pao u nemilost, osim Salvidijena Rufa i Kornelija Gala (...) Ostali njegovi prijatelji uživali su do kraja života moć i bogatstvo, i to kao prvaci u svom staležu, premda je više puta dolazilo i do nesuglasica. Poželio je naime katkada (...) i nešto strpljivosti od Marka Agripe i šutljivosti od Mecenata” (Suet. *Aug.* 66). O Agripi, Salvidijenu i Mecenatu u Apoloniji: Syme 1939: 210. O Agripi i Mecenatu kao ljudima od najvećeg povjerenja: Cass. Dio LII.1; usp. LII.41. O Salvidijenovoj izdaji: App. *B. Civ.* V.66.

7 O novačenju u Kampaniji: App. *B. Civ.* III.40; usp. Nic. Dam. *FGrH* frg. 130,30.

Agripa i August bili su vršnjaci – August je rođen u godini Ciceronovog konzulata i Katilinine urote, 63. pr. Kr., a Agripa ujesen⁸ 64. ili 63. pr. Kr. Godina njegovog rođenja rekonstruirala se prema podacima o njegovoj smrti: prema Pliniju Starijem Agripa je umro "u 51. godini života" (HN VII.8,45), a Kasije Dion njegovu smrt datira u početak ratne sezone (ožujak) 12. pr. Kr. (LIV.28,1–3). August ga je, kao što smo već spomenuli, nadživio punih 26 godina.

Vipsaniji su plebejskog podrijetla, rodom iz provincije – po nekima iz Pise u Etruriji, po drugima pak iz Arpina, Asisija ili čak Histrije. Seneka Stariji tvrdi da Agripa upravo zbog niskog podrijetla nije volio isticati svoju *gens*, i da se njegova *nobilitas* nije temeljila na podrijetlu već na djelima (Controv. II.4,10). U neko doba Vipsaniji su uzdignuti na viteški rang, i Velej Paterkul Agripu naziva skorojevićem (spominje *novitas sua*, II.96)⁹. Obitelj je vjerojatno bila prilično imućna, čim se (kako se pretpostavlja) Agripa školovao u Rimu.¹⁰ Za usporedbu, ni Oktaviji nisu bili rođeni Rimljani – Oktavijan je po ocu potjecao iz Velitree, a po majci iz Aricije, i izgleda da se obje te grane obitelji nisu mogle pohvaliti visokim podrijetlom.¹¹ Tek s Oktavijanovim ocem, prvim senatorom u obitelji, ti su se *homines novi* dokopali svoga mjesta u rimskoj eliti, u čemu im je nemalu pomoć pružila i činjenica što su rodbinski bili povezani s Julijem Cezarom (Oktavijanova baka s majčine strane bila je Cezarova sestra).

Agripa je izbjegavao služiti se svojim gentilicijem, možda da bi prikrivio nisko podrijetlo Vipsanijā – na službenim natpisima i u izvorima redovito se spominje kao Marko Agripa. Nije poznato podrijetlo njegovog kognomena, znade se samo da je to latinski oblik grčke riječi ἀγρίππας ("divlji konj"). S druge strane, Plinije Stariji riječ *agrippa* povezuje s porodom pri kojemu dijete izlazi s nogama naprijed, u značenju "teško porođen", a Aulo Gelije je izvodi iz *aegri pedes* ("bolesne noge") – Agripa je doista patio od neke bolesti nogu – neki smatraju da je riječ o podagri, drugi pak da je riječ o šepavosti još od dječje dobi. Ovo se drugo mišljenje čini tim manje vjerojatnim što Plinije piše kako je Agripu ta bolest počela mučiti u poznijim godinama i kako ju je krio od Augusta, ne želeći da ga ovaj poštedi od vojničkih napora i tako prekine njegovu vojničku karijeru.¹²

Natpis ispod zabata Panteona¹³ svjedoči o tome da se Agripin otac zvao Lucije (Vipsanije Agripa). O njemu se ne zna gotovo ništa – pretpostavlja se da je prvi u obitelji stekao

8 Na ciparskom kalendaru, sastavljenom u čast Augusta i carske obitelji, mjesec koji odgovara našem studenom preimenovan je po Agripi, pa je logično pretpostaviti da je to povezano s mjesecom u kojem je rođen (https://en.wikipedia.org/wiki/Roman_Cyprus; Reinhold 1933a: 2–4; Roddáz 1984: 23–26).

9 Usp. i Vell. Pat. II.127. O skromnom podrijetlu *gens Vipsania* svjedoči i Suetonije: "Kaligula nije htio ni da ga smatraju ni da ga zovu unukom Agripe zbog njegova niska roda" (Suet. *Cai.* 23). Velej Paterkul u istom odlomku svjedoči o Agripinoj ulozi u Augustovom postizanju i održavanju vlasti: "Rijetko se kad istaknuti muževi nisu poslužili velikim pomoćnicima za upravljanje svojim visokim položajem, (...) kao božanski August Markom Agripom i, odmah za njim, Statilijem Taurom, kojima to što su skorojevići nije zasmetalo da se ne uzdignu (...). Ta veliki poslovi zahtijevaju velike pomagače te je državi stalo do toga da se ono što je nužno za probitak ističe dostojanstvom, a probitak učvršćuje ugledom".

10 O podrijetlu obitelji: Hall 1996: 188; Ridgway 2002: 37 (Pisa); Kajava 1994: 130 (Venetija ili Histrija); Reinhold 1933a: 9; Roddáz 1984, 23 (ostale mogućnosti).

11 Marko Antonije je tvrdio da je Oktavijanov pradjed po majci bio Afrikanac i da je u Ariciji bio mlinar ili prodavač mirisa (Suet. *Aug.* 4), a da je drugi pradjed, s očeve strane, bio oslobođenik po zanimanju užar, a djed novčar (Suet. *Aug.* 2).

12 Za prvu etimologiju usp. Reinhold 1933a: 2–4, 6–8; za drugu: Plin. *HN* VII.8,45 (značenje bi se izvodilo iz pretpostavljenog *agrippa* < *aegri partus*, usp. Gell. *NA* XIV.16; Serv. *ad Verg. Aen.* VIII.682); za treću: Gell. *NA* XVI.16. Usp. Burns 1964: 253–254. O podagri: Plin. *HN* VII.8,45 (*adversa pedum valetudo*), XXIII.28,58 (*gravis morbus pedum*); o šepavosti: W. H. S. Jones u engleskom prijevodu Plinijevog teksta objavljenog u seriji Loeb Classical Library. Agripa pogođen bolešću posljednjih godina života i taji je od Augusta: Plin. *HN* XXIII.28,58. O razlogu prešućivanja bolesti: Burns 1964: 255.

13 *M(arcus) Agrippa(Lucii) filius) co(n)sul tertium fecit* ("Sagradio Marko Agripa, Lucijev sin, treći put konzul").

rimsko građansko pravo, možda nakon savezničkog rata 87. pr. Kr. Agripin stariji brat Lucije Vipsanije Agripa i sestra Vipsanija Pola uzgredno se spominju u narativima nekih povjesničara, dok se njihovoj majci ne zna ni ime.¹⁴ Bratovo ime (Lucije) izvodi se iz činjenice da je stariji sin baštinio očev prenamen – Nikola iz Damaska naziva ga tek “Agripinim bratom” i ukratko pripovijeda o događajima tijekom građanskog rata između Cezara i Pompeja, kojima je ovaj bio sudionikom (*FGrH* frg. 127,7). Lucije je, naime, stao na stranu Cezarovih neprijatelja i uz Katona Utičkog borio se u Africi. Kad je nakon poraza tijekom neke bitke pao u Cezarovo zarobljeništvo, Marko se za njega zauzeo kod prijatelja Oktavija i ovaj je od svog praujaka ishodio pomilovanje. Nikola iz Damaska svjedoči da Oktavije “nikad dotada ništa nije tražio od Cezara”, a kad je Cezar udovoljio njegovoj molbi, “bilo mu je veoma drago što je spasio prijateljevog brata”. To je zasigurno Agripu još čvršće povezalo s Oktavijem, neraskidivim sponama zahvalnosti koje su se u Agripinom slučaju očitovale u nepokolebljivoj odanosti.

Sestra pak Vipsanija Pola spominje se u kontekstu brige o bratovoj posmrtnoj ostavštini: zajedno s Augustom dovršila je gradnju trijema koji je Agripa bio počeo i onamo smjestila Agripinu kartu svijeta, o čemu nešto kasnije.¹⁵ Vjeruje se da je bila udana za Kvinta Haterija, skorojevića iz senatorske obitelji, govornika i designiranog konzula za 5. pr. Kr. Tacit svjedoči o njegovom aktivnom sudjelovanju na sjednicama senata i ukratko oslikava njegovu govorničku nadarenost: “slavan govornik dok je bio na životu (...) bio je snažan više po žaru negoli po umijeću (...) kod Haterija se milozvučna i izobilna rječitost ugasnula zajedno s njime”. Njegov je sin Decim Haterije Agripa (rođen oko 13. pr. Kr.) posvjedočen kao pučki tribun (15. godine), pretor (17. godine) i konzul (22. godine); Tacit ga naziva Germanikovim rođakom – bio je oženjen Domicijom Starijom, kćeri Antonije Starije i Lucija Domicija Ahenobarba (*cos.* 16. pr. Kr.). Antonija je bila starija kći Augustove sestre Oktavije Mlađe iz njenog drugog braka s Markom Antonijem, ujedno Augustova najstarija nećakinja; njena sestra Antonija Mlađa bila je udana za Druza Starijeg (brata budućeg cara Tiberija) i s njim imala troje djece – Germanika, Livilu i Klaudija. Haterije je, dakle, s Germanikom bio povezan ne tako bliskom tazbinskom vezom.¹⁶

Oktavija Mlađa, baka Haterijeve žene Domicije, iz prvog braka s Gajem Klaudijem Marcelom (*cos.* 50. pr. Kr.) imala je dvije kćeri, Klaudiju Marcellu Stariju i Klaudiju Marcellu Mlađu, te sina Marka Klaudija Marcela, prvog muža Augustove kćeri jedinice Julije. Obitelj Klaudija Marcela je, kako ćemo kasnije vidjeti, bila usko povezana s Markom Vipsanijem Agripom.¹⁷ S druge strane, Domicijin brat Gnej Domicije Ahenobarb (*cos.* 32.) oženit će se 28. godine Germanikovom kćeri Agripinom Mlađom i iz tog će se braka roditi Lucije Domicije Ahenobarb, budući car Neron. Domicijina pak sestra Domicija

14 O nedostatku podataka o Agripinom ocu već u antici: Sen. *Ben.* III.32. O očevom civitetu: Cairns 2012: 188. O članovima obitelji: Powell 2015: *passim*.

15 O Vipsanijevom trijemu: Cass. Dio LV.8,3–4; Plin. *HN* III.2,7. Izvori ga nazivaju *porticus Vipsania*, a moderni stručnjaci prevode kao “Vipsanijin trijem”, vodeći se logikom da je prozvan po Agripinoj sestri koja ga je i dovršila. Nije li, međutim, logičnije da je trijem prozvan po svom začetniku, kao svojevrtni *memento* Augustovom prijatelju i vjernom suradniku? Ženski oblik pridjeva (*Vipsania*) u njegovom nazivu nije smetnja tome, budući da je imenica *porticus* ženskoga roda.

16 O mogućnosti da je Vipsanija Pola bila udana za Haterija: Syme 1986: 87; o problemima glede ženskog dijela Haterijevog obiteljskog stabla: Syme 1986: 145. Haterijeva aktivnost u senatu: Tac. *Ann.* I.13, II.33, III.59. O njegovoj smrti (26. godine) i značaju: Tac. *Ann.* IV.61. O Decimu Hateriju: Tac. *Ann.* I.77 (tribunat), II.51 (pretura), III.49 i 52 (konzulat). Haterije kao Germanikov rođak: Tac. *Ann.* II.51. Podaci o zamršenim obiteljskim vezama Julijevaca razasuti su u narativima Nikole iz Damaska, Veleja Paterkula, Plutarha, Tacita, Suetonija, Apijana, Kasija Diona i (u manjoj mjeri) drugih.

17 O Oktaviji Mlađoj, njenim brakovima i djeci usp. Plut. *Vit. Ant.* 31 i 87; Suet. *Aug.* 63.

Lepida Mlađa s prvim će mužem imati kćer Valeriju Mesalinu, koja će 38. godine postati treća žena cara Klaudija. Nije naodmet zaviriti u to zamršeno klupko rodbinskih i ženidbenih veza među rimskom elitom, jer one rječito govore o njihovim (barem trenutnim) naklonostima i neprijateljstvima koja su usmjeravala rimsku politiku.

Vratimo se Agripinoj sestri Vipsaniji Poli: kognomen Haterijeovog sina Decima Haterija Agripe upućuje na priličnu vjerojatnost da mu je upravo ona bila majka. Ako je to tako, naš se Agripa ne bi mogao pohvaliti svojim nećakom, jer ga Tacit oslikava kao čovjeka kojemu su praksa prokazivanja i raskalašen način života priskrbili omraženost u javnosti.¹⁸

Plinije jedini spominje Agripinu "jadnu mladost" (*misera iuventa*, HN VII.8,45), – to je ujedno i jedina pojedinost iz ranijeg dijela Agripinog života, o kojemu se ne zna baš ništa. Možemo samo nagađati odnosi li se to na nisko (plebejsko) podrijetlo (no, njegova je obitelj barem već od prethodnog naraštaja imala viteški status) ili pak na moguće obiteljske nesreće ili probleme (o kojima izvori šute). Gore spomenuta bolest ne može se ubrojiti među njih, budući da se, prema Pliniju, pojavila u poznijim godinama života.

Navršivši 15 godina, Oktavije 49. pr. Kr. oblači muževnu togu i postaje punoljetan; Agripa tu ceremoniju prolazi možda te iste godine, ako ne i godinu prije. U isto vrijeme izbija građanski rat između Cezara i Pompeja, i Agripin stariji brat Lucije staje na Katonovu stranu i biva zarobljen u Africi 46. pr. Kr. Nikola iz Damaska spominje da se mladi Oktavije želio priključiti borbama u Africi, no ništa ne upućuje na to da se i naš Agripa već tada pridružio Cezarovim legijama, iako bi ga neki rado vidjeli na strani nasuprotnoj bratovoj. Izvori svjedoče da je Cezar kanio Oktavija povesti u Hispaniju protiv Pompejevih sinova, u "ratno krštenje"; Agripa se, dakako, ne spominje jer su narativi spomenutih izvora usredotočeni na Augustovu osobu, no nije nemoguće da je upravo u Hispaniji služio kao Cezarov kvestor. Hispanska kampanja svoj je vrhunac doživjela 17. ožujka 45. pr. Kr. Cezarovom pobjedom u bitci u kojoj je (iako za to nema dokaza) vjerojatno sudjelovao i Agripa, očitovavši svoj vojnički talent.¹⁹ Taj se zaključak temelji na činjenici da se od jeseni te godine u Apoloniji, zajedno s Oktavijem, nalazi i Agripa – Cezar ih je obojicu poslao k makedonskim legijama, planirajući im se uskoro pridružiti i otpočeti pohod na Partsko kraljevstvo. Kobne martovske ide osujetile su taj plan – Cezar je bio ubijen tri dana prije planiranog odlaska iz Rima, i Oktavijev životni tijek, a uz njega i Agripina sudbina, krenuli su drugim putem.

Sljedeće godine obilježili su Oktavijevi napori da se dokaže vrijednim Cezarovog političkog nasljedstva, da kazni ubojice i nadmudri Marka Antonija u borbi za prevlast u državi. Iako su bile neupitne Oktavijeva odvažnost, beskrupuloznost, lukavost pa i puka sreća, ne smije se zanemariti Agripin doprinos usponu Oktavijeve moći – daljnji tijek pripovijedanja to će najbolje pokazati.

18 O lošem značaju Decima Haterija Agripe: Tac. *Ann.* III.49; VI.4.

19 Oktavije nije otišao za Cezarom u Afriku, jer mu je majka to zabranila zbog njegove kronične boležljivosti (Nic. Dam. *FGrH*, frg. 127,6). Oktavija je bolest spriječila da krene s Cezarom, no kad je prizdravio samoinicijativno je otputovao k Cezarovim legijama u Hispaniju; iako je stigao prekasno da sudjeluje u bitkama, Cezar je bio impresioniran mladićevom odlučnošću i odvažnošću (Nic. Dam. *FGrH*, frg. 127,10–12; Suet. *Aug.* 8). O nagađanjima oko Agripinog sudjelovanja u afričkim borbama tijekom građanskog rata: Reinhold 1933a: 13–14. O Agripinom vjerojatnom sudjelovanju u bitci kod Munde: Reinhold 1933a: 13–14.

Građanski ratovi i Agripin uspon

Već je spomenuto da je nakon Cezarovog ubojstva, a u osvit utrke s Antonijem za prevlast u državi, Agripa u Oktavijanovo ime u Kampaniji unovačio legije, kako bi ih ovaj pridodao vojsci koju je naslijedio od svog adoptivnog oca. To je bio možda prvi zadatak koji je Oktavijan povjerio svom prijatelju. No, još će proći neko vrijeme prije nego Oktavijan prepozna (ili to ushtjedne učiniti) Agripine izvanredne strateške i taktičke sposobnosti, neophodne za uspješnog vojnog zapovjednika – tijekom građanskih ratova koji su uslijedili nakon Cezarovog ubojstva, kao i u ratovima koje je vodio protiv svojih političkih protivnika Antonija i Seksta Pompeja, Oktavijan se, izgleda, u početku više oslanjao na Kvinta Salvidijena Rufa s kojim je, kao i s Agripom, prijateljevao (barem) od apolonijskih dana. Tek kad se ovaj odmetnuo na Antonijevu stranu, Oktavijan je Agripu promaknuo u vrhovnog zapovjednika svoje vojske. O tome će biti više riječi kasnije.

43. pr. Kr.

Decim Junije Brut, jedan od Cezarovih ubojica i dotadašnji namjesnik Cisalpine, odbio je odstupiti s te dužnosti i s vojskom se početkom 43. pr. Kr. utaborio u cisalpskom gradu Mutini (dan. Modeni). Marko Antonije kreće u opsadu grada, a senat šalje vojsku pod zapovjedništvom oba konzula u pomoć onima u gradu. U senatskoj vojsci je i Oktavijan, kojemu konzuli povjeravaju zadatak da u pozadini čuva tabor od napada. Prst sudbine umiješao se u daljnje događaje: nakon što su oba konzula poginula u bitci, Oktavijan preuzima vrhovno zapovjedništvo nad senatskom vojskom, kao i svu slavu pobjede koju su u njegovo ime izvojevale iskusne legije. Iako nema izravnih svjedočanstava, pod njegovim zapovjedništvom su se navodno borila i dvojica njegovih prijatelja, Mecenat i Agripa. Mutina je pala 21. travnja 43. pr. Kr.²⁰ Oktavijan, koji još nije navršio 20 godina, pobjedonosno ulazi u Rim i prisiljava senat da ga proglasi konzulom; sudrug mu je Kvint Pedije, sin ili unuk jedne od Cezarovih sestara.

Iste godine Oktavijan određuje tužitelje kolovođama atentata na Cezara: za Marka Bruta imenovan je Lucije Kornificije (*cos.* 35. pr. Kr.), a za Gaja Kasija Marko Vipsanije Agripa. Agripa te godine postaje pučki tribun, što mu je omogućilo ulazak u senatorski stalež i uspon u karijeri državnog magistrata.²¹ Ujesen 43. pr. Kr. Oktavijan, Antonije i Lepid u Bononiji (dan. Bologni) sklapaju sporazum pod izlikom uspješnijeg progona Cezarovih ubojica i ponovne uspostave republike. Službeni njihov naziv bio je *tresviri rei publicae constituendae* ("tri magistrata za uspostavu republike"), danas poznat kao (drugi) trijumvirat.

Ove ili sljedeće godine Agripa se zaručio (ili možda već oženio) s Cecilijom Pomponijom Atikom, kćeri Tita Pomponija Atika, uglednog knjižara, zaštitnika književnosti i Ciceronovog prijatelja. Pomponija, rođena vjerojatno 56. ili 55. pr. Kr., sada je dosegla zakonsku dob za udaju; njoj je 12 godina, njemu 21 ili 20.²² Iz tog braka rodit će se Vipsanija Agripina

20 O opsadi Mutine: App. *B. Civ.* III.49–73; Cass. Dio XLVI.33–54; Suet. *Aug.* 9–11; Vell. Pat. II.61–64; Flor. II.15.

21 O tužiteljima Cezarovih ubojica: Plut. *Vit. Brut.* 27; Plutarh kao izvor navodi Augustove memoare. Agripin pučki tribunat spominje samo Servije u komentaru uz Vergilijevu *Eneidu* (VIII.682); usp. Roddáz 1984: 41. Dobar pregled Agripinog *cursus honorum* kod: Posavec 2015; Posavec 2016.

22 Prema drugom mišljenju (Syme 1986: 37) Agripa se Pomponijom oženio tek 38. ili 37. pr. Kr., no M. Reinhold uvjerljivo brani raniji datum (Reinhold 1972: 120–121; usp. Reinhold 1933a: 36). Datacija Agripine prve ženidbe, kao i rođenja njegovih kćeri iz tog braka, vrlo su nesigurne – kao uostalom i mnogo toga vezanog uz njegov privatni život, osobito uz podrijetlo, obiteljsku povijest, djetinjstvo, pa čak i veći dio mladosti (koji nije bio izravno vezan uz Oktavijana). Kolebanja pak vezana uz Agripinu dob proistječu iz nesigurne godine njegovog rođenja, 64. ili (ipak vjerojatnije) 63. pr. Kr.

(oko 36. pr. Kr.), a možda i druga kći, danas uvjetno nazvana Vipsanija Atika (između 36. i 28. pr. Kr.).²³ Ne može se ništa pouzdano reći je li brak između Agripe i Pomponije imao političku pozadinu kao što je to bilo uvriježeno u višim staležima, niti je li Oktavijan imao udjela u njegovom ugovaranju, no sigurno je da se Agripa ženidbom povezao s utjecajnom i imućnom obitelji viteškog statusa. Oktavijan će se oženiti sljedeće godine (42. pr. Kr.) Antonijevom pastorkom Klaudijom, kako bi učvrstio stalno problematičnu i labavu političku vezu s njenim očuhom, ovaj puta potaknut netom postignutim sporazumom.

Te ili sljedeće godine sklopljen je i brak između Livije Druzile i Tiberija Klaudija Nerona, zakletog republikanca iz stare i časne obitelji Klaudijevaca; kada će u siječnju 38. pr. Kr. Oktavijan isposlovati da se taj brak razvrgne kako bi se sam mogao oženiti Livijom, njezinom sinu Tiberiju Klaudiju Neronu (budućem caru Tiberiju) bit će četiri godine, a drugi sin Neron Klaudije Druz (Druz Stariji) bit će rođen tri mjeseca nakon majčine preudaje.

42. pr. Kr.

Sljedeća je godina (42. pr. Kr.) vidjela kraj kolovođa Cezarovog ubojstva, Marka Junija Bruta i Gaja Kasija Longina. U listopadu su se kod Filipā, grada u istočnoj Makedoniji (današnjoj sjeveroistočnoj Grčkoj), u dvije bitke sukobile udružene snage Oktavijana i Antonija s jedne, te Bruta i Kasija s druge strane. Iako je smrću obojice urotnika Cezarova smrt bila osvećena, Oktavijan se nije baš iskazao: osim što je zasluga za pobjedu u objim bitkama pripalaiskusnom Cezarovom vojskovođi Marku Antoniju, mladi Oktavijan je, ako je vjerovati izvorima, osim vojnog neiskustva pokazao i visoku razinu beskrupuloznosti i okrutnosti prema neprijatelju.²⁴ To nije bilo prvi put da se kritizira Oktavijanovo vojničko neznanje i općenito ponašanje u bitci – Suetonije prenosi Antonijeve riječi da se sramotno ponio u prvoj bitci kod Mutine (43. pr. Kr.), kao i kod Nauloha (36. pr. Kr.).²⁵

Izvori²⁶ svjedoče o slaboj disciplini, nedostatku taktičke koordinacije i neiskustvu zapovjedničkog kadra u obje suprotstavljene vojske, ali ne otkrivaju imena pojedinih vojnih legata. Jedini Plutarh kao jednog od Brutovih zapovjednika spominje Marka Valerija Mesalu Korvina,²⁷ a iz jedne usputne primjedbe Plinija Starijega daje se naslutiti da su

23 O Agripinoj djeci, a onda i unucima bit će više riječi kada se godina njihovog rođenja odnosno ženidbe poklopi s kronološkim narativom u ovome radu.

24 "U prvoj je bitki izgubio tabor i jedva pobjegao na Antonijevo krilo" (Suet. *Aug.* 13; usp. *Plut. Vit. Ant.* 22; *Plut. Vit. Brut.* 41–42; *Vell. Pat.* II.70; *Plin. HN* VII.45,148). Suetonije zatim nabroja Oktavijanove okrutnosti prema poraženima: grubo vrijeđanje najodličnijih zarobljenika i oglašivanje o molbe za poštedu života, popraćeno okrutnošću.

25 "U prvoj je bitci, kako piše Antonije, pobjegao i istom se poslije dva dana opet pojavio bez vojvodskog plašta i bez konja" (Suet. *Aug.* 10); "Neposredno prije same bitke svladao ga je iznenada tako dubok san, da su ga prijatelji morali probuditi da dade znak za bitku. Odatle je, rekao bih, Antonije imao povoda da mu predbacuje da nije mogao ni čvrstim očima pogledati na svrstani bojni red, nego je na leđima ležao kao izbezumljen i gledao u nebo" (Suet. *Aug.* 16). Između Marka Antonija i Oktavijana u to se doba vodio propagandni rat, pa Suetonijeve navode treba uzeti s određenom količinom opreza.

26 O bitkama kod Filipā: *App. B. Civ.* IV.86–138; *Cass. Dio* XLVII.37–49; *Plut. Vit. Ant.* 21–22, *Brut.* 36–53; *Vell. Pat.* II.70–74; *Flor.* II.17.

27 Mesala Korvin se u bitci kod Filipā borio na strani Cezarovih ubojica a protiv trijumvirskih legija, što je prilično logičan izbor s obzirom na to da se godinu dana prije toga bio našao na Oktavijanovom popisu proskribiranih. Nakon Brutovog poraza predao se Marku Antoniju, koji je tih godina naširoko pokazivao svoju *clementia* (blagost) prema pokajnicima, nastojeći pridobiti što veći broj pristaša nauštrb Oktavijana (koji je pak to isto nastojao učiniti u svojoj korist). No, Mesala svoje povjerenje uskoro daje Oktavijanu (usp. *Vell. Pat.* II.71) i kao njegov legat sudjelovat će u sicilskom ratu protiv Seksta Pompeja (36. pr. Kr.) i u pokoravanju alpskih Salasa (34. pr. Kr.). Među pokajnicima nakon Filipā bili su i Gaj Antistije Veter (*cos.* 30. pr. Kr.) koji će

među Oktavijanovim legatima bili Mecenat i Agripa. Plinije, naime, u nabranju nesreća koje su Augusta pogodile tijekom života spominje i "bolest tijekom filipskog rata, bijeg i trodnevno skrivanje u močvari, i, kako kažu Agripa i Mecenat, oticanje od vode nakupljene ispod kože" (HN VII.45,148) – iz te primjedbe dade se zaključiti kako su Agripa i Mecenat osobno svjedočili tim prijateljevim nevoljama. Moguće da je taj podatak Plinije preuzeo iz Agripinih memoara, koje mora da je dobro poznao sudeći prema količini informacija koje njegovo *Prirodoslovlje* razasute sadrži o Marku Vipsaniju Agripi.²⁸ Izvori, međutim, propuštaju detaljnije izvijestiti o akcijama pojedinih legata, koncentrirajući se (kao i obično) na vrhovne zapovjednike i njima pripisujući zasluge ili krivicu za ishod bitaka. Nije naodmet znati da je iskusnom Marku Antoniju, kome se pripisuje pobjeda kod Filipā, tada bilo 42 godine, a da su Oktavijan i Agripa od njega bili mlađi puna dva desetljeća (Mecenat tek koju godinu stariji od njih).

Konačni poraz Cezarovih ubojica značio je afirmaciju dvojice trijumvira, Oktavijana i Antonija. Njih su dvojica, istisnuvši Lepida (i dodijelivši mu trenutno strateški nezanimljivu Afriku), međusobno podijelili rimski posjed – Oktavijan dobiva Galiju i Hispaniju (a s njima čitav zapadni dio imperija), a Antonije istočne provincije. Iako nema izravne potvrde u izvorima, Agripina je karijera, čvrsto vezana uz Oktavijana, tada krenula uzlaznom putanjom.

Kao što je već spomenuto, ove je godine Oktavijan za ženu uzeo Klaudiju, kćer Antonijeve žene Fulvije iz njenog prethodnog braka. Bio je to tipičan brak iz interesa, kako bi se dodatno učvrstila politička koalicija između Oktavijana i Antonija. Tijekom godine Oktavijanova sestra Oktavija Mlađa rodila je Marka Klaudija Marcela, nesuđenog nasljednika ujakove vlasti, a potkraj godine (16. studenoga) Livija je svom prvom mužu Tiberiju Klaudiju Neronu rodila sina koji će naslijediti očevo ime, a 56 godina poslije postati drugim rimskim carem.

41.–40. pr. Kr.

Nakon što su zajedničkim snagama kaznili Cezarove ubojice kod Filipā, Oktavijan i Antonije se okreću jedan protiv drugoga. Oktavijan 41. pr. Kr. kreće u opsežni posao konfiskacije zemlje kako bi je podijelio umirovljenim legionarima (i tako spriječio opasnost od njihovog nezadovoljstva), čemu su se usprotivili Fulvija i Lucije Antonije (žena i brat Marka Antonija),²⁹ zastupajući interese razvlaštenih veleposjednika. Izvješća o događajima koji su prethodili izravnom sukobu prilično su fragmentarna i zbunjujuća, pa je nemoguće rekonstruirati njihov detaljniji tijek.³⁰ Salvidijen osvaja Nursiju (dan. Norcia u jugoistočnoj Umbriji) i pustoši Sentin (u današnjoj pokrajini Marche), dva grada koja su podupirala Lucija Antonija, a Agripa je zadužen da u stopu prati Lucija Antonija i pazi na njegove pokrete, progoneći ga s juga.³¹ Apijan pripovijeda kako je Agripa osvojio

kao namjesnik Transalpske (Narbonske) Galije 35. pr. Kr. početi rat protiv Salasa (on se također prvo utekao Antoniju pa tek onda Oktavijanu) i već spomenuti Tiberije Klaudije Neron, prvi Livijin muž, koji je ostao uz Antonijevu stranku i u kobnoj bitci pod Perusijom, i tako se opet našao na poraženoj strani.

28 Usp. Burns 1964: 257.

29 Marko Antonije nije sudjelovao u ovom sukobu – on je na Istoku, zauzet poslovima koji su ga zapali nakon podjele ovlasti među trijumvirima. Iako je gore iznesena inačica povoda perusijskom ratu službena, izvjesno je da su Lucije i Fulvija ovom prilikom željeli izboriti Markovo prvenstvo u vlasti, na štetu Oktavijana.

30 O perusijskom ratu: App. *B. Civ.* V.30–49; Cass. Dio XLVIII.10–14; Plut. *Vit. Ant.* 23; Suet. *Aug.* 14–15; Vell. Pat. II.76; Flor. II.16; Reinhold 1933b.

31 O Agripinom sudjelovanju u perusijskom ratu još i: Reinhold 1933a: 17–20; Reinhold 1933b; Syme 1939: 209–211.

Sutrij (dan. Sutri u pokrajini Viterbo), "uporište koje je Luciju bilo vrlo korisno", dodavši svoje objašnjenje tom potezu: "Nadao se da će okrenuti Lucija od Salvidijena i navući ga na sebe, a da će mu Salvidijen, koji će se tako naći u Lucijevoj pozadini, pomoći. Sve se dogodilo kako je Agripa predvidio" (*B. Civ.* V.4,31). Lucije i Fulvija povlače se u Perusiju (dan. Perugia) i počinje opsada grada. Nakon što su čitave zime 41. na 40. pr. Kr. odolijevali napadima Oktavijanovih legija, antonijevci se predaju iznureni glađu, i nakon što je Agripa odbio napad vojske koja je trebala osloboditi one u gradu. Oktavijan je tako iznio još jednu sjajnu pobjedu u nizu građanskih sukoba koji će, počevši od Cezarove smrti, 13 godina potresati državu. Istini za volju, zasluga je bila najmanje Oktavijanova – rat su na svojim leđima iznijeli Salvidijen i Agripa, njegova dva vrsna legata i uz to prijatelja još iz dječaćkih dana. Iz narativa povijesnih izvora jasno je da su Salvidijen i Agripa u nizu međusobno koordiniranih akcija pritisnuli neprijatelja (Salvidijen sa sjevera, Agripa s juga), kao i da je Agripa u rangu bio ispod Salvidijena – ovaj je još uvijek Oktavijanov glavni zapovjednik.³² Oktavijan je ponovo pokazao svoju nesmiljenu stranu prema poraženom neprijatelju: "Poslije zauzeća Perusije dao je mnogo ljudi posmicati, a one koji su pokušavali moliti za milost ili se opravdati, prekidao je jednom riječju: Treba umrijeti" (*Cass. Dio XLVIII.14,4*), a pričalo se i da je na martovske ide te godine u čast božanskog Julija žrtvovao tri stotine senatora i isto toliko vitezova; u stvarnosti, dao je smaknuti "samo" perusijsko gradsko vijeće.³³

U ovome su se ratu očitovale Agripine kvalitete sposobnog taktičara i borca, što Oktavijanu sigurno nije promaknulo jer će ubuduće sve više koristiti njegovu iznimnu vojničku nadarenost – tim više što će Salvidijen uskoro pasti u nemilost.

Nakon pada Perusije Salvidijenu je obećan konzulat za sljedeću godinu (39. pr. Kr.) i on dobiva namjesništvo u Galiji, a time i vrhovno zapovjedništvo nad čak 11 legija – Oktavijan je time iskazao veliko povjerenje u svog prijatelja i legata, budući da su legije u rukama pojedinaca predstavljale latentnu opasnost od preuzimanja kontrole u državi vojnim pučem. Upravo ta se opasnost pokazala itekako realnom ujesen te godine (40. pr. Kr.), jer je Salvidijen (iz razloga nikada utvrđenih) ponudio sebe i galske legije na uslugu Marku Antoniju. Oktavijan munjevito reagira: senat optužuje Salvidijena za veleizdaju i izriče mu smrtnu kaznu; nije sigurno je li ovaj bio pogubljen ili je počinio samoubojstvo.³⁴ Salvidijenovom smrću Agripi su se široko otvorila vrata – otada će on vojevati Oktavijanove bitke kao njegov vrhovni zapovjednik od posvemašnjeg povjerenja. Oktavijan u vojnom umijeću nikada nije dostigao Cezara koji je bio nenadmašan i u strateškom planiranju i u taktičkom izvođenju vojnih akcija, ali je zato znao odabrati vojne zapovjednike koji će u njegovo ime odnositi pobjede.

Agripina karijera nezaustavljivo se uspinje: te je godine (40. pr. Kr.) imenovan za gradskog pretora sa zadaćom da za Oktavijanove odsutnosti (ovaj je u Galiji) brani Ita-

32 Godine 42. pr. Kr. Salvidijen je zapovijedao Oktavijanovom flotom koja je branila obalu Italije od pomorskih prepada Seksta Pompeja, sina Gneja Pompeja i jednog od posljednjih protivnika trijumvira (*App. B. Civ.* IV.85; *Liv. Per.* 123). Nakon bitke kod Filipā (listopad 42. pr. Kr.) Oktavijan ga šalje u Hispaniju (*App. B. Civ.* V.3,24), odakle se ovaj žurno vraća jer su počeli problemi s Fulvijom i Lucijem Antonijem (*App. B. Civ.* V.3,27). O Salvidijenu usp. i Syme 1939: *passim*.

33 Miller 2009: 17. Nakon pada Perusije Tiberije Klaudije Neron je sa ženom Livijom našao utočište kod Seksta Pompeja, kako bi izbjegao trijumvirsku osvetu u vidu proskripcija. Tek nakon što su trijumviri proglasili opću amnestiju (39. pr. Kr.) bilo mu je dozvoljeno da se vrati u Rim, da bi mu sljedeće godine Oktavijan preotero ženu.

34 O Salvidijenovoj izdaji: Apijan *B. Civ.* V.66; *Cass. Dio XLVIII.33*; *Liv. Per.* 127; *Vell. Pat.* II.76; *Suet. Aug.* 66.

liju od mogućih napada Seksta Pompeja koji je predstavljao sve veću prijetnju jer je, zauzevši Siciliju, zagospodario morem i tako ozbiljno ugrozio strateški važnu opskrbu žitom.³⁵ Sekst Pompej doista poduzima pljačkaške upade u južnu Italiju, odabravši trenutak dok je Agripa zauzet organizacijom i održavanjem Apolonovih igara, što je bila jedna od zadaća pretora. Usprkos tome što trijumviri tada još nisu imali flotu sposobnu da se uhvati ukoštac s jakim Sekstovim snagama (Salvidijenovo je brodovlje dvije godine prije bilo poraženo od Sekstove flote u bitci kod Regija), Agripa ga je prisilio na uzmak. Otvoreno neprijateljstvo izbija i protiv Marka Antonija koji nastoji zadobiti što bolju poziciju u Italiji; Kasije Dion tvrdi da je sukob s Antonijem prestao čim mu je Agripa natrag preoteo apulsku luku Sipont. Ujesen te godine Oktavijan i August sastaju se u Brundisiju i postižu novi sporazum,³⁶ nanovo utvrdivši doseg svojih ovlasti u imperiju: Oktavijan dobiva zapadne, a Antonije istočne provincije. Linija razgraničenja prolazila je kroz Ilirik ostavivši gotovo čitavu provinciju Augustu, iako su na Antonijevoj strani bili Lis, Apolonija i Dirahij, vitalne vojne opskrbenne baze i luke za prijevoz vojske iz Italije na Istok (Cass. Dio XLVIII.28–29). Brundisijski sporazum dodatno je potvrđen ženidbom: Oktavijan Antoniju daje svoju sestru Oktaviju Mlađu kojoj je nekoliko mjeseci prije toga umro muž (bila je udana za Gaja Klaudija Marcela i s njim imala troje djece). Antonije je također onedavno obudovio (Fulvija je umrla ubrzo nakon bijega iz osvojene Perusije), ali je već održavao vezu s Kleopatrom. Oktavija će Antoniju roditi dvije kćeri, Antoniju Stariju (39. pr. Kr.) i Antoniju Mlađu (36. pr. Kr.); obje će zamršenim tazbinskim vezama biti povezane s Markom Vipsanijem Agripom. Ove je godine sklopljen još jedan politički brak: Oktavijan se ženi Skribonijom, čiji je brat Lucije Skribonije Libon (*cos.* 34. pr. Kr.) bio tast Seksta Pompeja. Skriboniji je to treći (i to nametnuti) brak – morala se razvesti od svog drugog muža, a Oktavijan je otpustio svoju prvu ženu Klaudiju kako bi ovaj brak polučio željeni cilj, savezništvo sa Sekstom Pompejem.³⁷

Izgleda da je već sada, kao *praetor urbanus*, Agripa počeo sustavno planirati poboljšanje vodne infrastrukture u Rimu. Ove je godine započeo graditi svoj prvi akvedukt, *Aqua Iulia*; dovršit će ga sedam godina poslije, tijekom ediliteta.³⁸ Vodovodni sustav Rima vodio je za temeljitom rekonstrukcijom i proširenjem (jer se grad u međuvremenu osjetno proširio) i tijekom sljedećih 20 godina to će biti glavna Agripina briga vezana uz graditeljski dio njegovih aktivnosti. Agripa, međutim (kako ćemo vidjeti), nije zanemarivao ni druge projekte, kako u samome Rimu tako i diljem imperija, o čemu svjedoče osobito Kasije Dion i Suetonije.

39. pr. Kr.

Agripinu sve veću ulogu u Oktavijanovom usponu prema vrhu pratio je i njegov vlastiti uspon: godine 39. (najkasnije 38. pr. Kr.) dobiva namjesništvo u Transalpskoj Galiji, strateški iznimno važnoj provinciji, sa zadaćom da riješi problem stalno nemirnih Akvitanaca i oružjem obrani tu provinciju od germanskih susjeda. Sama činjenica što je Oktavijan tu provinciju dodijelio na upravu Agripi dovoljno govori o povjerenju koje je

35 O Agripinoj gradskoj preturi i sukobu sa Sekstom Pompejem: Cass. Dio XLVIII.20,1–2; Reinhold 1933a: 22. O nedostatku pomorske snage kod trijumvira: Culham 2018: 108.

36 Agripa je bio jedan od posrednika koji su uspjeli nagovoriti Oktavijana i Antonija da se pomire i postignu novi sporazum.

37 Za razgraničenje usp. i Džino, Domić Kunić 2013: 139. O Oktavijanovoj ženidbi sa Skribonijom: Suet. *Aug.* 62. O njenoj tazbinskoj vezi sa Sekstom Pompejem: Syme 1939: 213.

38 O Agripinoj aktivnosti vezanoj uz opskrbu Rima vodom: Evans 1982.

imao u svog prijatelja i bliskog suradnika – kako u njegovu lojalnost, tako i u njegove kvalitete upravitelja i vojnog zapovjednika. Agripa je opravdao to povjerenje, organiziravši djelotvornu rimsku vlast u provinciji i premreživši je cestama s ishodištem u Lugdunu (dan. Lyon), političkom i trgovačkom središtu Triju Galija.³⁹

U kolovozu ili rujnu 39. pr. Kr. rođena je Antonija Starija, prva kći Marka Antonija i Oktavijanove sestre Oktavije Mlađe. Ona će se udati za Lucija Domicija Ahenobarba (*cos.* 16. pr. Kr.), sina Gneja Domicija Ahenobarba (*cos.* 32. pr. Kr.) i Emilije Lepide, rođakinje trijumvira Marka Emilija Lepida; iz toga će braka proisteći tri kćeri i dva sina, od kojih će jedan biti otac cara Nerona. U listopadu 39. pr. Kr. Oktavijan se rastaje od Skribonije kako bi se oženio Livijom; istoga dana kad je otpustio Skriboniju ona mu je rodila kćer Juliju, njegovo jedino biološko dijete.⁴⁰

38. pr. Kr.

Sljedeću godinu (38. pr. Kr.) Agripa provodi u Galiji, ugušivši ustanak Akvitanaca i ratujući protiv Germana s one strane Rajne, koji su sve dotle pritjecali u pomoć pobunama u Galiji; Kasije Dion tvrdi da je Agripa bio drugi Rimljanin koji je s vojskom stupio na istočnu obalu Rajne; prvi je, dakako, bio Julije Cezar. Nakon što je porazio notorno agresivne Suebe, preselio je Ubijce (na njihov zahtjev) na desnu obalu Rajne kao čuvare granice i kod obližnjeg *oppidum Ubiorum* (dan. Kölna) podigao *Ara Ubiorum*, svetište u čast božici Romi i (skorašnjem) princepsu gdje su pokorene zajednice mogle izraziti svoju lojalnost novom gospodararu. Senat mu je za postignuća u Galiji izglasao trijumf i ponudio konzulsku službu za sljedeću godinu – Agripa je prvo odbio a drugo prihvatio.⁴¹

Nastavljaju se problemi vezani uz Seksta Pompeja. Sporazum u Misenu, uglavljen između trijumvira i Pompeja,⁴² pokazao se jalovim kad je u proljeće ili ljeto ove godine Sekstov admiral Menodor (Menas) prešao k Oktavijanu, predavši mu Sardiniju. Agripa je savjetovao prijatelju da ne prihvati Menodora u svoje redove, strahujući da bi ovaj mogao ponovo prijeći k Antoniju, no Oktavijan se na to oglušio. Daljnji tijek događaja

39 Transalpsku Galiju Cezar je bio osvojio i pripojio rimskom imperiju, ostavivši je administrativno nedorečenu. Iako je bio pacificirao veći dio Galije, Cezar je u Akvitaniji najmanje ratovao, pa se ondje održalo žarište nemira. August će Galiju 22. pr. Kr. podijeliti na četiri dijela: senatsku provinciju Narbonsku Galiju i trojnu provinciju zvanu *Tres Galliae* kojom su upravljali carski legati. O Agripinom namjesništvu u Transalpini: Cass. Dio LXVIII.49. O akcijama potrebnim da se sredi stanje u provinciji (preseljavanje čitavih zajednica da se razbiju stari savezi, gušenje ustanaka u Akvitaniji, sprječavanje Germana da pritječu u pomoć susjedima s onu stranu Rajne): Doyle 2007: 7. O gradnji cestovne mreže u Galiji: Cary, Scullard 1994⁶: 334.

40 O otpustu Skribonije: Cass. Dio XLVIII.34,3; Suet. *Aug.* 62.

41 O Agripi u Akvitaniji: Verdin 2013. O sukobima s Germanima: Cary, Scullard 1994⁶: 334. O prelasku preko Rajne i ponuđenom konzulatu: Cass. Dio XLVIII.49,3. Uz Rajnu je stalno nemirno – i Gali i Germani se, svaki sa svoje strane rijeke, nastoje proširiti na drugu obalu, a ugroženi su i rimski trgovci koji svoje tamošnje poslovne pothvate često plaćaju smrću. Oktavijan će uskoro uvidjeti potrebu da se osvoji germanski teritorij između Rajne i Labe, i u tom će se smislu poduzeti nekoliko vojnih pohoda. Prva faza bit će pokoravanje Reta i Vindelika u prialpskom prostoru (15. pr. Kr.), druga faza označit će prodor do Labe (Druzova kampanja 12.–9. pr. Kr., Tiberijeva 4. pr. Kr. – 6. godine), a u trećoj fazi bilo je planirano osvojiti zemlju Markomana, s ciljem da se granica rimskog posjeda s Rajne prebaci na Labu. Do toga, međutim, nije došlo jer je 6. godine u Iliriku izbio veliki panonsko-dalmatinski ustanak, a 9. godine u Germaniji je uništena čitava porajnska posada sastavljena od tri legije.

42 Sekst Pompej predstavljao je sve veću prijetnju Oktavijanovom političkom integritetu koji je ovaj tako mukotrpno stjecao. Zajednički državni interesi (osiguranje preduvjeta za planirani pohod na Partsko kraljevstvo) doveli su Pompeja i dvojicu preostalih trijumvira za pregovarački stol. Sporazumom u Misenu 39. pr. Kr. dogovoreno je da Pompej zadrži kontrolu nad Sicilijom i Sardinijom, kojima su pridodani Korzika i Peloponez, u zamjenu za sigurnost plovidbe Sredozemljem.

pokazat će da je Agripino predviđanje bilo ispravno: Menodor je dvaput nakon toga promijenio stranu, vrativši se sljedeće godine Sekstu, da bi godinu nakon toga opet prešao k Oktavijanu, koji će ga sljedeće godine (35. pr. Kr.) angažirati kao zapovjednika riječne flotile pri opsadi panonske Segeste.⁴³

Počinje otvoreni sukob između Oktavijana i Seksta Pompeja.⁴⁴ Oktavijan bi loše prošao da se nije utekao Agripinoj nadarenosti za vođenje rata, kao i Mecenatovom diplomatskom umijeću. Mecenat je, naime, od Antonija isposlovao da pošalje Oktavijanu u pomoć 120 brodova, a ovaj će mu zauzvrat dati 20.000 legionara za pohod na Parte; brodovlje je stiglo, no Oktavijan nije poslao obećane legije.⁴⁵ Antonije je Oktavijanu s brodovima, kao zapovjednika te flotile, poslao Tita Statilija Taura, svog čovjeka kojemu je za sljedeću godinu (37. pr. Kr.) isposlovao konzulat.⁴⁶

S obzirom na to da je Sekstova flota bila daleko jača od Oktavijanove, a vjerojatno i s obzirom na neuspješnost dotadašnjih akcija koje je Oktavijan bio poduzeo na moru, on je učinio jedino moguće: angažirao je (sad već neizbježnog) Agripu da sagradi brodove i organizira flotu te uvježba posadu. Ovaj je povjereni zadatak obavio brzo i djelotvorno, opremivši k tome brodove posebnom vrstom kuke za dohvat neprijateljskog broda, koju je sam osmislio.⁴⁷

Zavirimo li u privatnu sferu života naših protagonista, vidjet ćemo kako je u siječnju 38. pr. Kr. Livija rodila Nerona Klaudija Druza (Druza Starijeg), od čijeg se oca morala razvesti tri mjeseca prije kako bi se udala za Oktavijana. Druz će se, ženidbom s Antonijom Mlađom, povezati i s Markom Antonijem i s Oktavijanom (Antonija je, kao što je već rečeno, kći Marka Antonija i Oktavijanove sestre Oktavije Mlađe) i s njom izroditi troje djece: Germanika, Livilu i Klaudija, budućeg cara.⁴⁸

37. pr. Kr.

Godine 37. pr. Kr. Agripa je prvi put konzul; sudrug mu je Lucije Kaninije Gal, rođak Marka Antonija, a za sufektnog konzula izabran je Antonijev kandidat Tit Statilije Tauro.

43 Najbolji prikaz događaja vezanih uz Menodora (Menasa): Brezak 2020; za Agripu usp. i Šašel Kos 2012: 100. O Menodoru opširno: App. *B. Civ.* V.78–102. Menodor je poginuo pri opsadi Segeste 35. pr. Kr. (Cass. Dio XLIX.37,6).

44 O sicilskom ratu: App. *B. Civ.* V.67–122; Cass. Dio XLVIII.17–54, XLIX.1–10; Suet. *Aug.* 16; Vell. Pat. II.79–81; Flor. II.18. Sažeti pregled događaja tijekom sicilskog rata: Stone 1983.

45 Marko Antonije je na Istoku, u skladu s podjelom zadataka dogovorenom s Oktavijanom; sa Sekstom Pompejem se stoga sukobljavaju preostala dvojica trijumvira, Oktavijan i Lepid. O Antonijevom brodovlju i Oktavijanovim legijama: App. *B. Civ.* V.92–95.

46 Tauro, na čelu Antonijeve flotile, i Agripa, vrhovni zapovjednik Oktavijanove flote, uspješno će surađivati tijekom ovoga rata. Oktavijan će potom angažirati Taura u iliričkom ratu (35.–33. pr. Kr.) i ovaj će, opet u suradnji s Agripom, dovršiti osvajanje Dalmacije. Kao i Agripa, i Tauro je *homo novus* koji se tazbinskim vezama povezo s jednom od najutjecajnijih obitelji u Rimu – njegov istoimeni sin (*cos.* 11.) oženio se kćeri Marka Valerija Mesale Korvina, velikog vojnog zapovjednika i zaštitnika književnosti. Oktavijan uvelike računa na njegove usluge pri svom usponu na vlast. Osim što se Tauro mogao pohvaliti s dva konzulata (37. i 26. pr. Kr.), njegov *cursus honorum* je obuhvaćao i gradsku prefekturu tijekom koje je on sagradio prvi kameni amfiteatar u Rimu (tzv. *amphitheatrum Statilii Tauri*). Taj neveliki teatar, smješten na Marsovom polju, uništen je u velikom požaru Rima tijekom Neronove vladavine (64. godine). O nerimskom podrijetlu Taurove obitelji: Vell. Pat. II.127; o amfiteatru: Suet. *Aug.* 29; Tac. *Ann.* III.72; o Taurovoj *praefectura urbis* (“koju on, premda u odmakloj dobi, dostojno izdrža”): Tac. *Ann.* VI.11. O Statiliju Tauru i njegovoj obitelji: Benario 1970.

47 App. *B. Civ.* V.106, 118, 119.

48 Druz Stariji jedna je od svijetlih točaka u julio-klaudijevskoj povijesti. Čvrstog značaja i sposoban kao vojni zapovjednik, visoko je kotirao u Augustovim političkim i privatnim planovima. Te je planove naprasno prekinula njegova prerana smrt 9. pr. Kr., posljedica nezgodnog pada s konja tijekom germanske kampanje. O Druzu: Syme 1939: *passim*; Syme 1986: *passim*; Powell 2011.

Agripa ne potječe iz senatorske obitelji, koliko se znade nije prethodno obnašao kvesturu ni preturu, a konzulat je preuzeo u dobi daleko ispod propisane.⁴⁹ Početkom godine još uvijek je u Galiji, no Oktavijan ga uskoro poziva natrag budući da mu je neophodna prijateljeva pomoć protiv snaga Seksta Pompeja. Agripa odbija ponuđeni trijumf za postignuća u Galiji, s obrazloženjem da nije umjesno trijumfirati dok god Oktavijan ima problema ratujući s neprijateljem. Trijumf je sa sobom uvijek nosio i potencijalnu opasnost, jer je veliki emocionalni naboj tijekom svečanosti mogao narod potaknuti na djelovanje koje bi bilo opasno po vlast (u ovom slučaju Oktavijana). Oktavijan je prepoznao priliku koju mu je Agripa odbijanjem trijumfa možda i nesvjesno pružio, i uskoro će počast trijumfa biti rezervirana samo za članove carske obitelji.⁵⁰ Iako će Agripa uporno odbijati proslaviti svaki ponuđeni trijumf, August će ga nagrađivati velikim svotama novca od prodaje ratnog plijena iz pojedinih pohoda. Tim će novcem Agripa financirati svoje građevinske pothvate; i dok su drugi trijumfatori obnavljali tek pojedine ceste, Agripa se upušta u grandiozni projekt gradnji na Marsovom polju. Posljedica, naime, oduzimanja prava senatorima da proslave trijumf bila je (samo financijska?) nemogućnost da se pripadnici rimske elite, koji nisu bili članovi careve obitelji, upuštaju u gradnju novih javnih građevina u Rimu; iznimka je bio Agripa.⁵¹

Agripa stiže u pomoć Oktavijanu u pravi čas: ovaj je poražen u pomorskoj bitci kod Mesane (dan. Messina). Agripa i Tauro preuzimaju zapovjedništvo nad Oktavijanovim brodom (Tauro zapovijeda flotilom koju je bio poslao Marko Antonije). Tijekom zime 37./36. pr. Kr. Agripa je uposlen uvježbavanjem mornara i gradnjom nove luke blizu Puteola (dan. Pozzuoli). Pokazao se na djelu njegov veliki talent za graditeljske poduhvate: prokopao je kanal između Lukrinskog jezera i mora te tako dobio vanjsku luku, a unutarnju luku činili su Lukrinsko i Avernsko jezero, spojena kanalom.⁵² Novi kompleks luka Agripa je u Oktavijanovu čast prozvao *Portus Iulius*.

36. pr. Kr.

Zahvaljujući tehnološkim poboljšanjima Oktavijanove flote i dobro uvježbanoj posadi, Marko Vipsanije Agripa ove godine odnosi dvije ključne pobjede u sicilskom akvatoriju – kod Mile (dan. Milazzo) u kolovozu i kod Nauloha u rujnu. Unutar tih mjesec dana dotad premoćno neprijateljsko brodomlje bilo je hametice potučeno, a Sekst Pompej je s preostalih 17 brodova pobjegao u Malu Aziju i ondje uskoro bio ubijen.⁵³ Pobjeda u sicilskom ratu, izvojevana najvećim dijelom zahvaljujući Agripi, ustoličila je Oktavijana kao gospodara zapadnog dijela imperija i dala mu potreban zamah u nastojanjima da nadmaši

49 Ukoliko je i bio Cezarov kvestor (na što bi upućivao kontekst događaja 40-ih godina pr. Kr.), za to nema čvrstih dokaza. Agripina pretura odnosila se na zadaće vezane uz grad Rim (on je *praetor urbanus*), nije bila kurulska magistratura u doslovnom smislu. U trenutku preuzimanja konzulata Agripi je oko 26 godina, što je daleko ispod propisane dobi za konzula (najmanje 42 godine života).

50 O Agripinom odbijanju trijumfa: Cass. Dio XLVIII.49,3–4; Reinhold 1933a: 25–29; Rodriguez 1992: 80, bilj. 6.

51 Ceste su obnavljali Gaj Kalvisije Sabin (28. pr. Kr.) i Marko Valerije Mesala Korvin (27. pr. Kr.). O Agripinoj graditeljskoj aktivnosti: Cass. Dio LIII.23,1–4; Shipley 1933; Rodriguez 1992: 81. O Agripi kao jedinom koji financira monumentalne gradnje: Sen. *Ben.* III.32,4; Griffin 2003: 106.

52 O gradnji luke: Cass. Dio XLVIII.49–50; Suet. *Aug.* 16; Reinhold 1933a: 29–32. Cezar je tijekom građanskog rata bio počeo graditi dvije flote – jednu za Tirensko i jednu za Jonsko more – pritisnut činjenicom da je Pompejeva flota daleko jača od njegove vlastite, App. *B. Civ.* VI.41; Culham 2018: 102–104.

53 Agripi na moru veliku podršku pruža Lucije Kornificije (njih su dvojica 43. pr. Kr. bili imenovani za tužitelje Cezarovim ubojicama). Za svoje zasluge u sicilskom ratu Kornificije je nagrađen konzulatom za 33. pr. Kr. Agripin angažman u sicilskom ratu spominje i Orosije (VI.18). Nakon poraza Seksta Pompeja, njegov admiral Menodor (Menas) definitivno prelazi na Oktavijanovu stranu. Sljedeće godine (35. pr. Kr.) Pompej je uhvaćen u Miletu i pogubljen (App. *B. Civ.* V.142–144; Vell. *Pat.* II.79), a Menodor, kao zapovjednik dijela Oktavijanovog brodomlje, sudjeluje u riječnoj opsadi panonske Segeste i tom prilikom pogiba (Cass. Dio XLIX.36,7).

Marka Antonija i izgura ga s političke pozornice. Rim je 13. studenoga nazočio proslavi ovacije (trijumf je, naime, bio rezerviran za pobjedu nad stranim neprijateljem),⁵⁴ a Agripa je bio nagrađen pomorskim vijencem, vrlo rijetkim odličjem namijenjenim admiralu koji je uništio neprijateljsko brodogradilište: “Tamo uz pomoć božansku i vjetrove povoljne hiti / Agripa s brodogradiljem svojim, a nakit ga neviđen kiti: / kljunovi zlatni lađeni u prekrasan vijenac svijeni”.⁵⁵

Nakon sicilskog rata ponovo su potvrđene ovlasti nad imperijem: zapad je Oktavijanov, istok Antonijev, a Lepid je izbačen iz igre – njegove legije prelaze k Oktavijanu a on se povlači iz političkog života u svoju vilu na Kirkejskom rtu. Za utjehu, dodijeljena mu je časna (ali politički ne baš utjecajna) služba vrhovnog svećenika.⁵⁶ Antonije i dalje većinu vremena provodi na Istoku, punih ruku posla u sređivanju i učvršćivanju tamošnjih prilika, što Oktavijan koristi kako bi preuzeo kontrolu nad političkim događajima u samome Rimu.

Krajem siječnja 36. pr. Kr. rođena je Antonija Mlađa, druga kći Marka Antonija i Oktavije Mlađe. Oktavijan će preko svoje nećakinje još čvršće povezati Julijevce s Klaudivjcima – udat će je za svog pastorka Nerona Klaudija Druza (Druza Starijeg) i iz tog će braka proisteći troje djece – Germanik, Livila i Klaudije, budući car. Germanik će se ženidbom povezati s Agripinom kućom – njegova žena Vipsanija Agripina (Agripina Starija) kći je Marka Vipsanija Agripe i Oktavijanove kćeri jedinice Julije Starije. Iz tog je braka rođeno devetoro djece, od kojih je šestoro doživjelo odraslu dob – riječ je o unucima Oktavijana Augusta, u koje je on polagao velike nade glede nasljeđivanja vlasti. Agripa, njihov djed po majci, tada je već dugo mrtav.⁵⁷

Tijekom 36. pr. Kr. Marko Antonije otprovao je Oktaviju Mlađu i ona se vraća u Rim, dok se on otvoreno priklanja Kleopatri i uskoro će zbog toga, uz pomoć Oktavijanove antipropagande, biti proglašen državnim neprijateljem.⁵⁸ Antonijeovog sina Marka Antonija Antila, rođenog u braku s Fulvijom (47. pr. Kr.), navodno zaručuju s Oktavijanovom kćeri Julijom, kojoj su sada dvije godine. Ukoliko je ta vijest istinita

54 O Oktavijanovoj ovaciji: App. *B. Civ.* V.130; Cass. Dio XLIX.15–16. Iz Starog Grada na Hvaru potječe gema s prikazom kaprikorna (stvorenja s jarećom glavom i ribljim repom) iznad ratnog broda te s trozubom ispred. Ta je gema možda komemorirala pobjedu nad Sekstom Pompejem (Kaić 2018: 282–283 i sl. 7): kaprikorn se povezuje s Oktavijanom, a trozub (Neptunov simbol) s Pompejem. Oktavijan je, naime, bio rođen u znaku Jarca (Suet. *Aug.* 94), a Sekst Pompej je sebe stavljao pod Neptunovu zaštitu (Cass. Dio XLVIII.48,5).

55 Verg. *Aen.* VIII.682–684 (u prijevodu Bratoljuba Klaića). O odličju koje je dobio Agripa: Liv. *Per.* 129; Vell. *Pat.* II.81; Sen. *Ben.* III.43; Suet. *Aug.* 25; Cass. Dio XLIX.14,3; usp. Reinhold 1933a: 37–42. Izvori nisu jedinstveni što se tiče Agripinog odličja: Livije, Velej Paterkul, Seneka i Kasije Dion spominju pomorski vijenac (*navalis corona, corona classica, corona rostrata, στεφανος χρυσεος*), “odličje koje nitko prije nije dobio” (Livije), “kojim nikad nitko od Rimljana nije bio odlikovan” (Paterkul), “jedinствeno odličje među vojnim odlikovanjima”, odnosno “koje nikome ni prije niti poslije nije bilo dano” (Dion). Plinije Stariji pak tvrdi da su pomorskim vijencem “do danas bila nagrađena najviše dvojica: Marko Varon komu ga je dao Pompej Veliki u ratu protiv gusara i Marko Agripa, komu ga je dodijelio Cezar u sicilskom ratu koji je također bio protiv gusara” (*HN* XVI.3,7). Suetonije pak ne spominje vijenac nego *caeruleum vexillum*, “stijeg morske boje”, koji Kasije Dion spominje u kontekstu pobjede kod Akcija (LI.21,2–3). O pomorskom vijencu usp. Maxfield 1972: 2–3.

56 O Lepidu: Vell. *Pat.* II.80; App. *B. Civ.* V.126.

57 Vipsanija Agripina, “glasovita po razboritosti i ljepoti” (Plut. *Vit. Ant.* 87), rođena je dvije godine prije smrti svojeg oca Marka Vipsanija Agripe. Njezina djeca, Augustovi i Agripini unuci, su redom: Neron Julije Cezar (rođen oko 6. godine), Druz Julije Cezar (rođen oko 8. godine), Gaj Julije Cezar (budući car Kaligula, rođen 12. godine), Julija Agripina (Agripina Mlađa, rođena 15. godine), Julija Druzila (rođena 16. godine) i Julija Livila (rođena oko 18. godine).

58 Usp. Plut. *Vit. Ant.* 35, 53–54. Antonije se od Oktavije službeno razvodi tri godine poslije (33. pr. Kr.) i izbacuje je iz njihovog doma u Rimu. Oktavijin izniman značaj pokazao se na djelu – ne zamjerivši svom bivšem mužu, bila mu je i dalje na pomoć. Štoviše, nakon njegove smrti preuzela je na sebe skrb o njegovoj djeci iz brakova s Fulvijom i s Kleopatrom (Plut. *Vit. Ant.* 87).

(Suetonije kaže da ju je preuzeo od Marka Antonija), bio je to vjerojatno jedan od posljednjih pokušaja održavanja kakvih-takvih odnosa između Oktavijana i Antonija, a prije konačnog Antonijevog pada.⁵⁹

Ove je godine možda rođena Vipsanija Agripina, vjerojatno prva kći Marka Vipsanija Agripe i Cecilije Pomponije;⁶⁰ Oktavijanov pastorak Tiberije zaručit će se njome prije njenog prvog rođendana.⁶¹

Od rata u Iliriku do bitke kod Akcija

Sljedeće je godine (35. pr. Kr.) Oktavijan pokrenuo svoj prvi *bellum externum*, ratni pohod u onaj dio Ilirika koji još nije bio obuhvaćen rimskom vlašću.⁶² Bila je, zapravo, riječ o kombinaciji kaznenih akcija (protiv gusara s Mljeta i Korčule), dodatne pacifikacije otprije pokorenih zajednica (ovostrani Japodi u Gorskom kotaru, Delmati u dalmatinskom zaleđu, niz manjih zajednica u Iliriku) i klasičnog osvajačkog pohoda (onostrani Japodi u Lici, panonske zajednice u širem Pokuplju, neke manje zajednice u još neosvojenom dijelu iliričkog teritorija).⁶³ Izvori nude nekoliko mogućih razloga pokretanja iliričkog pohoda, kontekst zbivanja dodaje još neke, a istina je vjerojatno negdje u sredini: sudeći prema rezultatima pohoda, glavni cilj bio je osvajanje zapadnog dijela panonskog Međuriječja sa Segestom (dan. Sisak), strateški i prometno iznimno važnom točkom. Uz to, trebalo je nanovo pacificirati već otprije osvojena (a još uvijek nemirna) područja u Iliriku, otvoriti kopneni put prema Epiru, Makedoniji i Grčkoj te osigurati kontrolu nad Lisom, Apolonijom i Dirahijem, vitalno važnim lukama za prijevoz i opskrbu vojske koje su dogovorom u Brundiziju 40. pr. Kr. došle u Antonijevu nadležnost. Ne manje važan razlog je i odluka da se jednom zauvijek riješi problem pljačkaških upada u pogranične dijelove Italije, koji su već stoljeće i pol periodički ugrožavali sigurnost tamošnjih trgovišta u blizini granice s Ilirikom. Oktavijan je, osim svega toga, želio svoju vojsku očelicitati i pripremiti za obračun s Antonijem (koji je već bio posve izvjestan), a usput se pokazati uspješnim vojnim zapovjednikom i tako u očima javnosti steći dodatnu prednost pred svojim političkim rivalom. Oktavijanov pak izgovor za rat vjerojatno je bilo stjecanje

59 "Marko Antonije piše da je August najprije zaručio Juliju s njegovim sinom Antonijem", Suet. *Aug.* 63. Nakon Antonijevog poraza kod Akcija i samoubojstva 30. pr. Kr., Oktavijan je dao ubiti Antila (Antonijevog najstarijeg sina), a zajedno s njim i Kleopatrinog sina Cezariona (Suet. *Aug.* 17) kojemu je otac bio Julije Cezar.

60 Rođenje Vipsanije Agripine stavlja se svakako prije 33. pr. Kr. i kao najvjerojatnija godina predlaže 36. pr. Kr. Smatra se da je njezina sestra, uvjetno nazvana Vipsanija Atika, rođena nakon 36. pr. Kr. (a prije 28. pr. Kr.); o njenom postojanju čak nema izravnih svjedočanstava. Za obje usp. Syme 1986: *passim*.

61 O zaručama: Nep. *Att.* 19. Izgleda da je Livija imala presudnog udjela u odabiru zaručnice svome sinu: "Za svog je sina mogla odabrati nasljednicu iz neke od najistaknutijih rimskih obitelji; umjesto toga izabrala je kćer Agripe i Pomponije i čvrstom sponom povezala velikog zapovjednika sa sobom i s Augustom" (Syme 1939: 345).

62 "Što se tiče vanjskih ratova, u svemu ih je samo dva osobno vodio: dalmatski još kao mlad čovjek, a poslije pobjede nad Antonijem kantabrijski" (Suet. *Aug.* 20). Glavni izvori za ilirički rat su Apijan (*Ill.* XIV.40 – XXVI-II.83; *B. Civ.* V.145) i Kasije Dion (XLIX.34–38, 43), a pojedine informacije nalaze se i kod Strabona (VII.5,4–5), Livija (*Per.* 131, 132), Suetonija (*Aug.* 20), Flora (II.23), Tibula (*Panegy. Mess.* III.7,107–110) i Rufija Festa (*Brev.* 7). Oktavijanov ilirički pohod dobro je pokriven i u modernoj znanstvenoj literaturi, počevši od G. Veitha (rasprava iz 1914.), preko M. Šašel Kos (najbolja studija o Apijanu, iz 2005.), D. Džina i A. Domić Kunić (2013.) i M. Zaninovića (2015.) do najnovijeg, još neobjavljenog priloga (Domić Kunić, u tisku).

63 Usp. App. *Ill.* XVI.46 – XVII.49. Pobrojane zajednice rangirane su s obzirom na jačinu otpora koji su pružile Oktavijanovim legijama. Hodogram ratnih akcija dosta je dobro zacrtan, no ne može se uspostaviti detaljna kronologija pojedinih dijelova pohoda; neke su akcije zasigurno tekle usporedo, dok su druge (one opsežnije) slijedile jedna za drugom.

teritorijalnog preduvjeta za pohod na Dakiju, radi ispunjenja plana koji Cezar nije stigao ostvariti.⁶⁴ U ovome pohodu, koji se protegao na dvije ratne sezone, Oktavijan je prvi put nastupio kao vrhovni zapovjednik čitave vojske – dotad je redovito bila riječ o trijumvirskim legijama koje su međusobno surađivale, svaka pod svojim zapovjednikom. Oktavijanu se tako pružila mogućnost da sam odabere svoje dozapovjednike – izvori poimence spominju nekoliko njegovih legata koji su na svojim leđima iznijeli većinu ovoga rata, iako su zasluge za uspjeh pripale Oktavijanu kao vrhovnom zapovjedniku. Iako je Oktavijan u memoarima⁶⁵ isticao vlastita postignuća nauštrb svojih podređenih zapovjednika, ipak nije mogao prešutjeti njihovo sudjelovanje u ovome ratu. Oktavijan osobno (dakako, uz pomoć pojedinih legata) sudjeluje u najvažnijim fazama rata (pokoravanje onostranih Japoda, osvajanje Segeste i ponovni obračun s Delmatima), prepustivši ostale vojne akcije drugim zapovjednicima.

Pohod na Japode⁶⁶ vodi Oktavijan osobno, uz pomoć nekih svojih ponajboljih legata. I dok su Marko Valerije Mesala Korvin, Marko Helvije, Hijeron i Marko Vipsanije Agripa samo ovlaš spomenuti, o Oktavijanovom junačkom držanju doznajemo mnoge pojedinosti. Mesalin angažman ne spominju ni Apijan niti Kasije Dion, dva glavna izvora o iliričkom ratu, već Tibul koji je svom književnom patronu posvetio jedan panegirik. Nekoliko stihova otkriva Mesalu u borbama protiv Japoda (i nešto kasnije protiv Panonaca) – njegov je zadatak bio (između ostaloga?) osvojiti Arupij (na Velikom i Malom Vitlu kod Prozora, u okolici Otočca).⁶⁷ Hijeron i Agripa spominju se u kontekstu opsade i osvajanja Metula (na Viničici kod Josipdola), u epizodi juriša preko mosta. Tom je prilikom Oktavijan, koji je navodno predvodio juriš, bio ranjen – o čemu Apijan detaljno izvješćuje.⁶⁸ Pad Metula, najjačeg japodskog uporišta, označio je kapitulaciju čitave Japodije. Lički Japodi su, izgleda, bili najzahtjevniji vojni cilj, a njihov poraz jedno od glavnih postignuća u ovome ratu,⁶⁹ pa nije čudo što je u osvajanju njihovog najtvrđeg uporišta bio angažiran Agripa, jedan od Oktavijanovih najspособnijih zapovjednika. Možda je upravo ozbiljnost japodskog dijela pohoda bila razlogom što Agripa, koji se dosad bio

64 O mogućim razlozima poduzimanja rata: App. *Ill.* XVI.46, XXII.65–66; App. *B. Civ.* V.128; Cass. Dio XLIX.34,1–2, XLIX.36,1; Vell. Pat. II.78; Strab. VII.5,2; Olujić 2007: 85–86; Šašel Kos 2018: 45. Spomenute luke na jugoistočnoj obali bile su od najveće strateške važnosti u izglednom skorašnjem sukobu između Oktavijana i Antonija – Oktavijan zato i kreće u osvajanje tog dijela Ilirika (na području gdje žive Taulanti), iako je on bio izvan njegove domene. Time se vjerojatno htio osigurati i od mogućih upada Antonijevih trupa u Ilirik, kao i od opasnosti da tamošnja domaća populacija u konačnici podupre Marka Antonija.

65 Oktavijanovi memoari, kao i službeno izvješće senatu, glavni su izvori za Apijanov narativ o iliričkom ratu (usp. App. *Ill.* XIV.42–XV.43).

66 Detaljni tijek pohoda na Japode: Olujić 2007: 89–102.

67 Usp. Tib. *Panegy. Mess.* III.7,107–110. Nakon Japodije (35. pr. Kr.) Mesala odlazi u prialpsko susjedstvo i dovršava pokoravanje Salasa (34. pr. Kr.) (App. *Ill.* XVII.51; Cass. Dio XLIX.38,3). On se uz Oktavijana borio i u sicilskom ratu protiv Seksta Pompeja, a četiri godine poslije sudjelovat će i u akcijskoj bitci. Na njegov će poticaj 2. pr. Kr. senat Oktavijana (tada već Augusta) proglasiti ocem domovine (Suet. *Aug.* 58). Dva Oktavijanova legata, Mesala i Statilije Tauro, povezani su tazbinstvom: Mesalina kći udana je za Taurovog sina, a njihov će sin Marko Valerije Mesala Mesalin (*cos.* 3. pr. Kr.) služiti pod Oktavijanom u gušenju panonsko-dalmatinskog (Batonovog) ustanka (6.–9. godine).

68 “Njegova dva zapovjednika, Agripa i Hijeron, potrčali su s njime, a tako i njegov tjelohranitelj Lut, i Volas – samo njih četvorica i nekoliko tjelesnih čuvara” (App. *Ill.* XX.57). U kratkim izvješćima Kasija Diona i Flora o osvajanju Metula nema spomena nijednog od Oktavijanovih legata. O Oktavijanovom ranjavanju: App. *Ill.* XX.58; Flor. II.23.

69 U karijskoj Afrodizijadi, u tamošnjem sebasteju, hramskom kompleksu posvećenom Afroditi i carevima iz julio-klaudijevske dinastije, među personifikacijama naroda koje je August bio pokorio nalazio se prikaz zajednice Japoda. Personifikacija japodske εθνῆς simbolizirala je pobjedu u čitavom iliričkom ratu (Grbić 2011: 132–133). O sebasteju i prikazima narodā još i: Smith 1988.

dokazao kao iznimno sposoban admiral, nije bio angažiran u riječnoj opsadi panonske Segeste – Oktavijanu je bio potrebniji u japodskoj, a zatim u delmatskoj fazi rata.⁷⁰

Uz Agripu, preko mosta je jurišao i Hijeron, kojemu više nigdje u izvorima nema traga. Moguće je da je Apijanov Ἰέρων koruptela od ΤΙ. Νέρων i da je riječ o Tiberiju Klaudiju Neronu, prvom Livijinom mužu.⁷¹ Jednako tako se više ništa ne čuje o Marku Helviju, koji je zaslužan za dodatnu pacifikaciju japodskih Posena. Naime, nakon što se Oktavijan početkom 34. pr. Kr. uputio u Rim, pobunila se ta inače nepoznata japodska zajednica i Helvije ju je "porazio, dao smaknuti kolovođe a ostale prodao u ropstvo" (App. *Ill.* XXI.61).

U panonskoj fazi rata, u kojoj je Oktavijan ponovo glavni protagonist, spominju se još (opet samo ovlaš) Menas i Fufije Gemin – prvi kao zapovjednik riječne flote koja napada Segestu (tom je prilikom i poginuo), drugi kao zapovjednik rimske posade u netom osvojenom gradu.⁷²

Iako bi se očekivalo da je i Agripa sudjelovao u ovoj važnoj fazi iliričkog rata, izgleda da je on odmah krenuo na delmatsko ratište.⁷³ Ponovo naširoko slušamo o Oktavijanovim vojnim uspjesima (i ponovnom ranjavanju, pod Setovijom), dok se dvojica njegovih najboljih zapovjednika, Marko Vipsanije Agripa i Tit Statilije Tauro, doslovce samo spominju. Kontekst ipak daje naslutiti da je Agripa otpočeo napad na Delmate (34. pr. Kr.), a Tauro sudjelovao u završnim operacijama (33. pr. Kr.). Kasije Dion u štutom izvješću o delmatskoj fazi rata kaže: "Ratovali su protiv Delmata, prvo Agripa a potom i Cezar (sc. Oktavijan)" (XLIX.38,3), spomenuvši malo dalje: "S ostalim plemenima ratovao je Statilije Tauro" (XLIX.38,4). Apijan dodaje da se Oktavijan, oporavivši se od ranjavanja, "vratio u Rim kako bi započeo konzulat s Volkacijem Tulom, ostavivši Statilija Taura da dovrši rat" (*Ill.* XXVII.79). Ukoliko je Agripa u zemlju Delmata ušao preko Promone (što se čini najizglednijom mogućnošću), a budući da je rečeno kako je on otpočeo s napadima, moguće je da je sudjelovao u borbama oko tog strateški iznimno važnog delmatskog uporišta. Apijan prilično detaljno opisuje te borbe i osvajanje same gradine (*Ill.* XXV.71 – XXVII.77), ali spominje samo Oktavijana, ne i Agripu. To bi moglo značiti da Oktavijan, Apijanov glavni izvor, u svojim zapisima nije spomenuo Agripinu akciju pod Promonom. Jedini logičan razlog zašto bi Oktavijan namjerno propustio spomenuti svog najbližijeg prijatelja i najvjernijeg suradnika jest da je želio zataškati njegov poraz,

70 Flota je igrala važnu ulogu u iliričkom ratu, budući da je ratnim operacijama bio obuhvaćen i niz primorskih zajednica. Pod Segestom je angažiran Menodor (Menas), ponajbolji bivši admiral Seksta Pompeja.

71 Usp. Šašel Kos 2018: 47; literatura o tome: Šašel Kos 2005: 435, bilj. 213. Klaudije Neron je karijeru počeo kao Cezarov kvestor i potom zapovjednik Cezarove flote u aleksandrijskom ratu (47. pr. Kr.), a potom je načinio niz pogubnih odabira: u bitci kod Filipā (42. pr. Kr.) našao se na strani Cezarovih ubojica, a kod Perusije (41.–40. pr. Kr.) na strani Lucija Antonija, protiv Oktavijana. Nakon pada Perusije sklanja se kod Seksta Pompeja, a u Rim se vraća tek kad su trijumviri 39. pr. Kr. proglasili opću amnestiju. Oktavijan mu sljedeće godine preotima ženu. Nakon Neronove smrti (33. pr. Kr.) njegove sinove Tiberija i Druza odgajaju majka (Livija) i očuh (Oktavijan).

72 O Menasu: Cass. Dio XLIX.37,6; o Fufiju Geminu: Cass. Dio XLIX.38,1, 3–4.

73 Panonska faza rata je, sudeći prema izvorima, bila nastavak japodske faze (usp. Cass. Dio XLIX.36,1). Oktavijan iz Japodije kreće ravno prema Segesti, prateći tok Kupe (usp. Šašel Kos 2012: 98, 100). O delmatskoj fazi rata: App. *Ill.* XXV.71 – XXVIII.83; Cass. Dio XLIX.38,3–4; Bilić-Dujmušić 2004. Do Delmata se moglo doći trima koridorima: liburnskim, salonitanskim i naronskim, i to samo korištenjem taktike spaljene zemlje (Šašel Kos 2018: 46). Ako je Agripa u zemlju Delmata krenuo ravno s japodskog ratišta, onda je prošao prvim koridorom, dotaknuvši Promonu.

koji bi pokvario brižno konstruiranu sliku sjajno i bez greške izvedene vojne operacije.⁷⁴ Ne znamo je li Agripa još neko vrijeme na delmatskom ratištu – izvori o tome šute, no jasno je da su završne operacije protiv Delmata i nekih manjih susjednih zajednica bile povjerene Statiliju Tauru.

Ilirički rat poslužio je Oktavijanu da promovira svoj “imidž” pobjedonosnog vojnog zapovjednika, dostojnog Cezarovog nasljednika, čiji uspjesi bacaju sjenu na aktivnosti koje na Istoku provodi Marko Antonije, već omražen u Rimu zbog svoje povezanosti s Kleopatrom. Uspjesi na iliričkom ratištu dodatno su učvrstili Oktavijanov položaj u Rimu, a ne mali obol tome dao je povrat legijskih stjegova koje su Delmati petnaest godina prije bili preoteli Aulu Gabiniju.⁷⁵ Trostruki trijumf (nad Ilirikom, Akcijem i Egiptom) bit će proslavljen u kolovozu 29. pr. Kr. Slavlje je trajalo tri uzastopna dana: prvoga su dana proslavljeni uspjesi u iliričkoj kampanji,⁷⁶ drugi je dan bio rezerviran za pobjedu nad Kleopatrinom flotom kod Akcija (zapravo nad Antonijem, koji je tada već bio proglašen državnim neprijateljem), a treći za priključivanje Egipta kao nove provincije rimskom imperiju. Ovo je bio posljednji trijumf koji je Oktavijan August proslavio, smatrajući ga idealnim simbolom pobjede mira u čitavoj ekumeni – bila su, naime, obuhvaćena sva tri kontinenta, Europa (ilirički rat), Azija (akcijska bitka kao vrhunac rata protiv Antonija i Kleopatre) i Afrika (osvajanje Egipta).

Agripa nije sudjelovao u završnim bitkama protiv Delmata, jer mu je početkom 33. pr. Kr. bila povjerena služba edila. Kao bivšem konzulu, edilitet je za Agripu bio stepenica niže na karijernoj ljestvici, no on je tu službu (izgleda) dragovoljno prihvatio, na dobrobit rimskog naroda. Oktavijan nije mogao odabrati sposobnijeg i odgovornijeg čovjeka, i zahvaljujući Agripi mogao se kasnije pohvaliti da je ostavio grad od mramora, a našao ga od opeke.⁷⁷ Agripa je tijekom svog edilskog mandata poduzeo opsežnu obnovu grada (riječ je o mnogim popravcima postojećih i gradnji novih zgrada), te znatno poboljšao infrastrukturu Rima a samim tim i kvalitetu života Rimljana.⁷⁸ Pritom

74 O Agripinom mogućem neuspjehu pod Promonom i mogućoj rekonstrukciji događaja: Bilić-Dujmušić 2004: 421–454. Izgleda da je Oktavijan iz Segeste kanio krenuti na Dunav, prema Dakiji (usp. App. *Ill.* XXII.65 – XXIII.67; Strab. VII.5,2), povjerivši Agripi pacifikaciju Delmata. Nakon što je ovaj pretrpio poraz, Oktavijan sa svojim legijama žuri u Dalmaciju i preuzima inicijativu. Iako Apijan prešućuje tu epizodu, Kasije Dion svjedoči o Agripinom početnom angažmanu u delmatskoj fazi rata.

75 Usp. App. *Ill.* XXVIII.81; RG 5.29. Te je stjegove Oktavijan izložio u Oktavijinom trijemu, sagrađenom od ratnog plijena preotetog Delmatima (App. *Ill.* XXVIII.82; Cass. Dio XLIV.43,8).

76 Izvori različito nazivaju taj trijumf, pa nije posve jasno tko su bili službeno proglašeni neprijatelji u iliričkom ratu. Sudeći prema prikazu japodske zajednice u Afrodisijadi to su možda bili Japodi, no službeni *Fasti Barberini* navode Delmate (*de Dalmatis, Inscr. It.* XIII,1, str. 345), a tako i Suetonije (*Delmaticum triumphum*, Aug. 22) – u tom bi se kontekstu na povrat Gabinijevih stjegova moglo gledati kao na jedno od najvećih postignuća čitavoga rata, bar na simboličkoj razini (Šašel Kos 2018: 44). Oktavijanov suvremenik Livije i Apijan, za kojega znamo da je crpio izravno iz princepsovih zapisa, spominju ilirički trijumf (*ex Illyrico*, Liv. *Per.* 133; Ἰλλυρικὸν θρίαμβον, App. *Ill.* XXVIII.83) dok Kasije Dion govori o trijumfu nad Panoncima, Delmatima, Japodima i nekim susjednim narodima (LI.21,5).

77 Usp. Suet. Aug. 28. Princeps se i u službenom popisu svojih djela (*Res gestae divi Augusti*) pohvalio brojnim građevinskim zahvatima u Rimu odajući dojam kao da ih je sam izveo – Agripino se ime ne spominje (RG 4.21–22). Suetonije ipak znade za imena nekih uglednika koji su se odazvali princepsovom pozivu da “pomognu urediti Rim” – među njima je i Marko Agripa, koji je sagradio “čitav niz krasnih zgrada” (Suet. Aug. 29).

78 O tome opširno Kasije Dion, nabrojivši sve Agripine građevinske zahvate, kao i druge poslove koji su mu kao edilu bili povjereni (Cass. Dio XLIX.43,1–4). Kasije tvrdi da je Agripa sam financirao popravke i poboljšanja, “ne uzevši ništa iz državne blagajne”. Građevinski projekt potrajat će godinama i dobiti novi zamah s Agripinim drugim konzulatom 27. pr. Kr., a većina zgrada bit će dovršena do 25. pr. Kr. Agripina građevinska aktivnost u Rimu poklapa se s njegovim boravcima u gradu; ugrubo, riječ je o tri razdoblja: između 34. i početka 32. pr. Kr. (tada ima edilski mandat), između 31. i 23. pr. Kr. (faza znatne građevinske aktivnosti) te između kraja 19. i kraja 17. pr. Kr. (usp. Rodriguez 1992: 93).

je pokazao zavidne organizacijske i graditeljske sposobnosti, koje je Oktavijan August itekako koristio u godinama koje su uslijedile. Agripa se nekako najviše specijalizirao u cestogradnji i vodogradnji, no nije zanemario ni napore oko uljepšavanja grada. Uza sve to, savjesno je i na zadovoljstvo svih obavljao i ostale dužnosti edila, iz domene organizacije svakovrskih igara, predstava i svečanosti, a nije propuštao ni uljepšati grad brojnim umjetničkim djelima, o čemu svjedoči Plinije Stariji: "Poslije Cezara, [umjetničkim djelima je najviše pridao važnost] Marko Agripa, čovjek kojemu je jednostavnost bila bliža od raskoši. Očuvan je njegov govor, veličanstven i dostojan najvećeg među građanima, o tome kako sve slike i kipovi treba da budu javno dobro; to bi bilo bolje nego da su otjerani u progonstvo u ljetnikovce" (HN XXXV.9,26).⁷⁹

Njegov prvi veći samostalni projekt bila je gradnja novog akvedukta: *Aqua Virgo*, započeta već oko 40. pr. Kr., bila je dovršena u godini Agripinog ediliteta (33. pr. Kr.). Agripina brigada oko rimskih vodovoda rezultirala je znatnim poboljšanjem u opskrbi Rima vodom – tim više ako se znade da akvedukti nisu bili popravljani od sredine 2. st. pr. Kr., a posljednji je bio sagrađen gotovo stotinu godina prije.⁸⁰

Agripa će, nakon dovršetka edilskog mandata, biti imenovan stalnim povjerenikom (*perpetuus curator*) za brigu oko vodovodnog sustava u gradu Rimu.⁸¹ *Cura aquarum* obuhvaćala je trajnu brigu o opskrbi Rima vodom, planiranje opskrbe, organizaciju javnih radova i nadgledanje samih gradnji. Svoj je vodoopskrbni plan Agripa provodio metodično i (u odnosu na prethodni način planiranja) revolucionarno, koristeći se najnovijim dostignućima hidrauličkih inženjera i dodavajući im vlastite ideje i rješenja.

U proljeće 32. pr. Kr. umro je Agripin tast Tit Pomponije Atik, a tijekom godine Marko Antonije se razvodi od Oktavije i otvoreno priklanja Kleopatri. Oktavijan se domogao Antonijeve oporuke i neke njene dijelove iskoristio da ga dodatno ocrni i omrazi u narodu, a Kleopatru prikaže kao izravnu prijetnju sigurnosti Rima.⁸²

Sljedeće godine (31. pr. Kr.) počinju vojne operacije. Čitav će taj rat Oktavijan kasnije ovako sažeti: "Prisegla mi je na vjernost dragovoljno cijela Italija i tražila da budem vođa u ratu u kojem sam pobijedio kod Akcija" (RG 25). O sukobu između Oktavijana s jedne te Kleopatre i Marka Antonija s druge strane napisano je iznimno mnogo stranica, pojedine njegove faze analizirane su do u pojedinosti i dobro su poznati rezultati i posljedice.⁸³ Oktavijan se oslanja na Tita Statilija Taura kao zapovjednika kopnenih snaga, te na Marka Lurija (vodi desno krilo Oktavijanove flote), Lucija Aruncija (zapovijeda središnjim dijelom flote) i Marka Vipsanija Agripu, zapovjednika lijevog krila flote, a u

79 Već u antici naširoko su hvalili Agripine građevinske aktivnosti (Strab. V.3,8; XIII.1,19; Plin. HN XXXVI.102, 104–108, 121; Cass. Dio XLIX.43; LIII.27; LIV.29; LV.8; LVI.24; Suet. Aug. 42). Osim što je preuzeo svekoliku brigu oko rimskih akvedukata i pratećih objekata kao što su umjetna jezera, vodokoci i distribucijski rezervoari, Agripa je sagradio terme davši ih narodu na uporabu (Plin. HN XXXVI.24,212) te rekonstruirao i očistio gradsku kanalizaciju. Rim je uljepšao novim građevinama, trijemovima i vrtovima uresivši ih brojnim skulpturama, a poticao je i javne izložbe umjetničkih djela (usp. Evans 1982; Rodriguez 1992). O igrama: Cass. Dio XLIX.42–43. O umjetničkim djelima kojima je ukrasio Rim: Plin. HN XXXIV.19,62; XXXV.9,26; XXXVI.64,189. O cestama i pojedinim zgradama bit će riječi kasnije.

80 O Agripinim akveduktima: Evans 1982.

81 O tome prilično detaljno Frontin. Aq. 98–99.

82 Usp. Cass. Dio L.3–4; Plut. Vit. Ant. 58. O proglašenju rata protiv Kleopatre: Cass. Dio L.6,1; Plut. Vit. Ant. 60; Marko Antonije nije spomenut u toj službenoj objavi, jer je senat "dobro znao da će on ionako postati neprijateljem" (Cass. Dio L.6,1). Na taj je način ovaj rat bio *justum*, jer se vodio protiv strane sile (Egipta), a ne protiv rimskog građanina.

83 Glavni izvori su Apijan (B. Civ. V.13–35; Cass. Dio L.13–35; Plut. Vit. Ant. 61–69, 71–76; usp. Vell. Pat. II.84–88; Flor. II.21. Izlišno je i pokušati nabrojati glavne moderne rasprave.

stvarnosti i glavnog koordinatora Oktavijanovih ratnih akcija na moru.⁸⁴ U Antonijevom su stožeru Gaj Sosije, njegov najsposobniji i najodaniji zapovjednik koji vodi lijevo krilo flote, Marko Oktavije i Marko Instej kao zapovjednici središnjeg dijela brodovlja i Lucije Gelije Poplikola na desnom krilu; Antonijevu flotu poduprlo je i Kleopatrino brodovlje. Izvori svjedoče o Agripinim mudrim potezima i sjajnim akcijama protiv neprijateljskog brodovlja,⁸⁵ s kulminacijom u odlučujućoj pomorskoj bitci kod akarnanskog rta Akcija koja se odigrala 2. rujna 31. pr. Kr. Poraz udruženog Antonijevog i Kleopatrinog brodovlja označio je jednu od Agripinih najvećih pobjeda, bjelodani dokaz da mu nije bilo premca u zapovijedanju rimskom flotom. Što se Oktavijana tiče, bitka kod Akcija bila je odlučujuća za konačno učvršćivanje njegove prevlasti u Rimu i čitavom imperiju, a što se pak sudbine države tiče – republika je zauvijek ustupila mjesto vladavini jednoga.

Uvjeren da mu je sam Apolon donio pobjedu kod Akcija (ona je, naime, bila izvojevana u blizini dva Apolonova hrama), Oktavijan će hram, koji je 36. pr. Kr. već počeo graditi na Palatinu (zavjetovavši se na to nakon pomorske pobjede kod Nauloha), sada proglasiti simbolom akcijske pobjede.⁸⁶ Agripa će, sa svoje strane, sjećanje na tu sudbomosnu pobjedu obilježiti gradnjom hrama posvećenog (tada već) Augustu i njegovom geniju, poznatijeg kao Panteon (“svetište svih bogova”). Gradnja tog hrama početak će možda već ove godine, na Marsovom polju.⁸⁷

Godine 30. pr. Kr., nakon predaje Antonijevih legija i tragične smrti Kleopatre i Antonija, Oktavijan je Egipat proglasio rimskim posjedom. Na drugom kraju imperija na pomolu je novi rat – jake rimske snage, čak osam legija, prikupljaju se na Iberskom poluotoku u iščekivanju napada na Asture i Kantabre. To je nemirno područje već dugo predstavljalo trn u oku rimskoj vanjskoj politici, i skorašnji je rat bio još jedan (kako će se pokazati, ujedno i posljednji) u nizu rimskih osvajačkih pohoda na Hispaniju.

Pripreme za novi rat nisu spriječile Oktavijana da 3. siječnja 29. pr. Kr. svečano zatvori vrata Janova hrama, proglasivši mir mukotrpno izvojevan pobjedom nad Kleopatrom (i Markom Antonijem); senat mu je tom prigodom izglasao doživotni naslov imperatora,

84 Prema Veleju Paterkulu, Agripa je imao “cjelokupno zapovjedništvo nad pomorskom bitkom” (kod Akcija) (Vell. Pat. II.85); usp. Oros. VI.19. O Taurovom sudjelovanju u akcijskoj bitci: Vell. Pat. II.85. Nije posve jasno gdje su se u rujnu 31. pr. Kr. nalazili Gaj Mecenat, jedan od Oktavijanovih najbližih prijatelja i savjetnika, i Marko Valerije Mesala Korvin, jedan od njegovih najboljih zapovjednika. Izvori ne podupiru pretpostavku da je i Mecenat sudjelovao u bitci kod Akcija, iako ga dvije Horacijeve epode možda stavljaju u kontekst priprema za bitku (*Epod.* I) i same bitke (*Epod.* IX) (Heyworth 2007: 106–107). Ipak je vjerojatnije da je ostao u Rimu i u Oktavijanovo ime upravljao poslovima u gradu, kao što je to učinio i 36. pr. Kr., u jeku sicilskog rata (usp. Byrne 2016). Pogrešno pak protumačeni navod kod Plutarha (*Vit. Brut.* 53) naveo je mnoge da ustvrde da je Mesala sudjelovao u akcijskoj bitci (usp. *Britannica*, www.britannica.com; *Oxford Classical Dictionary*, www.oxfordre.com). U tom se odlomku, naime, uz Mesalu spominje neki Straton, pa se nastavak rečenice (gdje se spominju bitka kod Akcija i uz nju povezana Mesalina odanost) odnosi na Stratona a ne na Mesalu. Jedina veza između Oktavijana i Mesale u godini 31. pr. Kr. njihov je zajednički konzulat (Davies 1973: 29–30).

85 Horacije ga, primjerce naziva *fortis et hostium victor* – “hrabrim pobjednikom nad neprijateljima”, posvetivši mu jednu od svojih oda (Hor. *Carm.* I.6,1–2). Vergilije pak, ne imenovavši Agripu, posredno veliča njegovu pomorsku pobjedu prikazanu na štitu koji je iskovao Vulkan, a Eneji darovala njegova majka Venera (Verg. *Aen.* VIII.704–706).

86 Apolonov hram na Palatinu bit će dovršen i posvećen u listopadu 28. pr. Kr. Pobjedu kod Akcija s Apolonovom pomoći povezuju Propercije (IV.6) i Vergilije (*Aen.* VIII.704–705); usp. Miller 2009: 54.

87 Panteon će biti dovršen ili 27. pr. Kr. (sudeći prema natpisu iznad ulaznih vrata, koji spominje Agripin treći konzulat) ili 25. pr. Kr. (ako je vjerovati Kasiju Dionu, LIII.27,2). Dotada zamočvareno Marsovo polje August je povjerio Agripinim graditeljskim planovima i ovaj je tijekom godina ondje podigao brojne građevine namijenjene javnoj uporabi. Od svih pojedinaca koji su od vremena Cezarova ubojstva financirali građevinske projekte u Rimu, brojem podignutih zgrada i spomenika Augustu se približio samo Marko Vipsanije Agripa (Rodriguez 1992: 81).

naslov koji je dotad bio rezerviran za pobjedonosnog vojnog zapovjednika. Po povratku u Rim Oktavijan od Mecenata natrag preuzima državne poslove, koje je prijatelju bio povjerio tijekom svog izbjivanja iz grada.⁸⁸

U kolovozu 29. pr. Kr. proslavljena su tri trijumfa – prvoga dana ilirički, drugoga akcijski a trećega egipatski. Uz brojne počasti kojima je senat obasuo Oktavijana i njegove dozapovjednike, Marko Vipsanije Agripa, dionik sva tri slavija, bio je ("uz druga odlikovanja", Cass. Dio LI.21,2) nagrađen posebnim odličjem, tamnoplavim stijegom, koji Kasije Dion povezuje s njegovom pobjedom u pomorskoj bitci; iz konteksta je jasno da je riječ o bitci kod Akcija.⁸⁹ To je odličje bilo rezervirano za pobjedonosnog zapovjednika flote – Suetonije ga (pogrešno ga povezavši s pobjedom kod Nauloha 36. pr. Kr.) naziva *caeruleum vexillum*, a Kasije Dion σημειῶν κυανοείδους.⁹⁰

Ove godine počinje rat u Hispaniji, drugi od dva vanjska pohoda u kojima je Oktavijan osobno zapovijeda vojskom;⁹¹ ratuje se protiv Kantabra i Astura, gorštačkih naroda koji se tvrdoglavo odupiru rimskoj kontroli. Taj će se frustrirajući rat (izvori ga spominju kao kantabrijski i asturski) protegnuti na punih deset godina, uz (začudo) razmjerno malo gubitaka u novcu i ljudstvu, iako su borbe bile iznimno teške a ishod neizvjestan.⁹² Oktavijan je u punoj snazi što se tiče dobi (34 su mu godine), no ne baš sjajnog zdravlja, pa se uvelike oslanja na svoje zapovjednike. Izvori spominju Publija Karisija, Gaja Antistija Vetera (*cos.* 30. pr. Kr.), Gaja Furnija (*cos.* 17. pr. Kr.) i Marka Vipsanija Agripu; uz njih je možda i Tit Statilije Tauro.⁹³

Godine uspona

Godine 28. pr. Kr. Oktavijan i Agripa su konzuli – Oktavijan šesti, Agripa drugi put. Drugi konzulat je bio izvanredna povlastica, a činjenica da je August za svog sudruga imenovao upravo Agripu govori da je dovoljno sama za sebe. Obojica osim toga dobivaju cenzorske ovlasti i koriste ih kako bi intervenirali u sastav senata – tobože da mu vrate ugled, a zapravo da uklone nepoćudne i potencijalno opasne članove.⁹⁴ August poduzima i prve korake prema dodjeljivanju povlastica onima koji stupaju u brak i rađaju djecu – to je bilo osobito važno za (mlađe) pripadnike senatorskog staleža od kojih se očekivao zamjetan *cursus honorum*.⁹⁵

Kad smo već kod ženidbe, ove (ako ne već prošle) godine Agripa se ženi drugi put (iako se u međuvremenu nije čulo o njegovom razlazu s Pomponijom). Ovaj brak uveo ga je u tazbinski odnos s Oktavijanom jer je odabranica bila Klaudija Marcela Starija, kći

88 Usp. Posavec 2015: 71.

89 Narativi o tom trijumfu ne spominju Oktavijanove legatice, no sasvim je izvjesno da su i oni sudjelovali u svečanoj povorci (usp. Suet. *Aug.* 22; Cass. Dio LI.21). Poimence se navodi samo Agripa, u kontekstu primanja odlikovanja (Cass. Dio LI.21,2–3).

90 Suet. *Aug.* 25; Cass. Dio LI.21,3; usp. Maxfield 1972: 13–14.

91 Suet. *Aug.* 20. Suetonije u nastavku kaže: "Ostale je ratove vodio preko svojih legata".

92 O tome ratu: Cass. Dio LIII.25,5–7; LIV.5,1–3; Flor. II.33; Oros. VI.21; Hor. *Carm.* III.14; usp. Vell. Pat. II.90; samo ovlaš Suet. *Aug.* 20, 21,29, 81. Moderna literatura većinom je hispanofona, od preostale usp. Magie 1920; Syme 1934; Griffiths 2013.

93 Taura spominje samo Kasije Dion, izvan konteksta hispanskog rata (LI.20,5); u narativu vezanom uz 29. pr. Kr. Spomenuvši Kantabre, Vakeje i Asture, Dion pridodaje: "njih će kasnije pokoriti Statilije Tauro".

94 Od 1.000 članova senata 150 članova je otpušteno, a 50 ih se dragovoljno povuklo. O reviziji senata i cenzuri: RG 2.8; Suet. *Aug.* 35; Cass. Dio LIII.1,3.

95 Do 18. pr. Kr. bit će doneseni zakoni koji ženidbu i rađanje djece nagrađuju usponom u magistraturama (usp. Prop. II.7; Gell. *NA* II.15). Brak je bio iznimno važan za senatorsku karijeru – osim što je bio prerogativ za uspješan *cursus honorum*, on mu je davao *decus ac robur*, dostojanstvo i čvrstoću (Syme 1980: 422; Crosby 2016: 124).

Oktavijanove sestre Oktavije Mlađe i njenog prvog muža Gaja Klaudija Marcela. Agripa i Marcela imat će, kako se pretpostavlja, dvije kćeri – Vipsaniju Marcelu Stariju (rođenu između 28. i 22. pr. Kr.) i Vipsaniju Marcelu Mlađu (Marcelinu) (rođenu između 27. i 21. pr. Kr.). Starija sestra će se oko 14. pr. Kr. udati za Publija Kvinktilija Vara, nesretnog zapovjednika germanskih legija koji će dvadesetak godina poslije zaglaviti u Teutoburškoj šumi, a mlađa oko 6. pr. Kr. za Marka Emilija Lepida (*cos.* 6.), koji će kao jedan od Tiberijevih dozapovjednika sudjelovati u gušenju velikog panonsko-dalmatinskog ustanka (6.–9.).⁹⁶

Ovo je posljednja godina u kojoj se pretpostavlja rođenje Vipsanije Atike, Agripine kćeri s Pomponijom Cecilijom. Nije sigurno kako se doista zvala, ne zna se ni je li bila mlađa ili starija od svoje sestre. Velika je nedoumica i oko njezinog bračnog druga – neki smatraju da je riječ o govorniku Kvintu Hateriju (*cos. suff.* 5. pr. Kr.), vršnjaku njezinog oca, te da je ona majka njegovog sina Decima Haterija Agripe.⁹⁷

Tijekom godine posvećen je Apolonov hram na Palatinu, sagrađen u čast pobjede kod Akcija, te dovršena Oktavijanova obiteljska grobnica na Marsovom polju, preko puta Panteona. “Cezar je zajedno s Agripom proslavio svetkovinu koja je bila izglasana u čast pobjede izvojevane kod Akcija”, kaže Kasije Dion (LIII.1,4) spomenuvši još neke posebne povlastice koje je uživao Agripa (uz drugi konzulat, cenzuru i priženidbu u carsku obitelj): “Kadgod bi zajedno išli u ratni pohod, Cezar bi mu osigurao šator sličan svojemu, a lozinku su davali njih obojica” (LIII.1,3).⁹⁸

Sljedeće, 27. godine pr. Kr. Oktavijan i Agripa ponovo su konzuli – Oktavijan sedmi, Agripa treći put. Ponovljeni konzulati bili su prilično rijetki u doba Julio-Klaudijevaca – izuzevši članove carske obitelji, drugi konzulat bio je izglasan tek petorici, a trećim su bila počašćena samo dvojica – Agripa u Augustovo doba i Lucije Vitelije za vladavine Tiberija pa Klaudija.⁹⁹ Oktavijan izvodi proračunati “manevar” kako bi od sebe otklonio svaku pomisao da od Rima želi učiniti monarhiju (to je svojedobno Cezara stajalo glave) i 13. siječnja proglašava da želi natrag uspostaviti tradicionalno republikansko uređenje; u to ime odriče se svih izvanrednih ovlasti koje je dotad imao kao trijumvir, a zadržava samo položaj vrhovnog zapovjednika i svoju osobnu *auctoritas*. Senat mu zauzvrat potvrđuje sve dotad izglasane počasti i službe koje je obavljao. “Kad je to bilo riješeno, mogao je uspostaviti monarhiju u pravom smislu riječi”, zaključuje Kasije Dion (LIII.11,5).¹⁰⁰ U dogovoru sa senatom podijeljene su ovlasti nad provincijama – Oktavijan uzima pogranične ili još nemirne provincije u kojima se nalazi vojna posada, a senatu ostaju mirne provincije bez vojske. “Postupao je tako da bi senat bez straha tobože uživao najljepši dio vlasti, a njemu samome da ostanu napori i opasnosti”, ironično komentira Kasije Dion

96 Marcellin stariji brat Gaj Klaudije Marcelo za nekoliko će se godina oženiti Oktavijanovom kćeri Julijom, a mlađa sestra Klaudija Marcela Mlađa tijekom života će promijeniti tri muža iz obitelji Valerijevaca odnosno Emilijevaca. O dvjema Marcelama i njihovoj djeci: Syme 1986: 135–136, 141–154. O braku s Agripom i njihovoj djeci: Plut. *Vit. Ant.* 87; Suet. *Aug.* 63; usp. Cass. Dio LIII.1,2. Nakon što će se 21. pr. Kr. rastati od Agripe, Marcela će se udati za Antonijevog sina Jula Antonija i s njim imati dvoje djece, Lucija Antonija i Juliju Antoniju.

97 Druga mogućnost je da je Haterije bio oženjen Agripinom sestrom Vipsanijom Polom, o čemu je već bilo riječi. O mogućem braku s Vipsanijom Atikom: Stern 2006: 336; Syme 1986: 145, 173, 504. O Vipsaniji Atiki kao majci Decima Haterija Agripe: Levick 1999²: 161.

98 O posvećenju Apolonovog hrama: Cass. Dio LIII.1,3; usp. Suet. *Aug.* 29; RG 4.19. O Augustovom mauzoleju: Strab. V.3,8; Suet. *Aug.* 100; usp. Mart. *Epigr.* V.64.

99 Benario 1970: 75. Spomenuta petorica s ponovljenim konzulatom su: Agripa, Tit Statilije Tauro (*cos.* 37. i 26. pr. Kr.), Gaj Salustije Pasijen Krisp (*cos. suff.* 27., *cos.* 44. god.), Marko Vinicije (*cos.* 30. i 45.), Decim Valerije Asijatik (*cos. suff.* 35., *cos.* 46.) i Gaj Antistije Veter (*cos. suff.* 46., *cos.* 50.).

100 Usp. Cass. Dio LIII.3–10.

(LIII.12,3). Oktavijan tim potezom dobiva zapovjedništvo nad skoro svim legijama i u tu svrhu izglasan mu je *imperium proconsulare* na 10 godina. Tri dana poslije, 16. siječnja, senat mu je izglasao počasni naslov *augustus* ("uzvišeni").¹⁰¹

Ponovna uspostava republike proslavljena je posvetom novosagrađenih monumentalnih zdanja na Marsovom polju, Augustovog mauzoleja i Agripinog Panteona. Te su dvije građevine gledale jedna na drugu (ali s određene udaljenosti), a međusobno ih je spajao širok prolaz – simbolična potvrda sloge i jedinstva između Augusta i Agripe.¹⁰²

August potom odlazi u Galiju, radi priprema za invaziju na Britaniju; prva mjera bila je organizacija galskih provincija, uključujući i nedavno osvojenu Akvitaniju. Plan pohoda na Britaniju uskoro je bio napušten jer je, nakon što su u Hispaniji izbili nemiri, procijenjeno da su bogati hispanski rudnici strateški daleko važniji od osvajanja udaljenog otoka. Nad Hispanijom je u posljednjih deset godina bilo proslavljeno čak šest trijumfa, i još je uvijek predstavljala znatan sigurnosni problem. Agripa pak ostaje u Rimu s odgovornom zadaćom da upravlja gradom.¹⁰³

Možda već ove godine (iako se moguća datacija proteže sve do 21. pr. Kr.) rođena je druga Agripina kći iz njegovog drugog braka, nedavno spomenuta Vipsanija Marcela Mlađa.

Početakom 26. pr. Kr. August odlazi u Hispaniju, kako bi osobno nadgledao odvijanje ratnih operacija na teritoriju Kantabra. Smješten je u Tarakoni (dan. Tarragoni), glavnom gradu Ovostrane (Tarakonske) Hispanije, i ondje preuzima svoj osmi konzulat. S njim su nećak Marcelo i pastork Tiberije, obojica šesnaestogodišnjaci, kojima je hispanski rat bio prilika da steknu prvo ratno iskustvo.¹⁰⁴ Tijekom godine August se pojavio na bojištu (i kasnije pohvalio da je ovo bio drugi strani rat koji je on osobno vodio), no zbog bolesti je bio prisiljen povući se natrag u Tarakonu; borbe nastavljaju njegovi zapovjednici.¹⁰⁵

"U međuvremenu je Agripa uljepšao grad na vlastiti trošak", kaže Kasije Dion (LIII.27,1). Ove godine marljivo radi na dovršavanju *Saepta Iulia*, građevine koju je na Marsovom polju bio započeo Julije Cezar ali je nije stigao dovršiti; Agripa će je posvetiti svom prijatelju Oktavijanu Augustu (odatle joj i ime *Iulia*). Taj je građevinski kompleks, koji se sastojao od jednog većeg i jednog manjeg trijema, s predvorjem na sjevernoj strani,

101 O podjeli provincija još i: Suet. *Aug.* 47. O počasnom naslovu: *RG* 5.34; Cass. Dio LIII.16,7–8; Flor. II.34; odsad ćemo i mi Oktavijana nazivati Augustom. Kasije Dion je dulji odlomak posvetio raspravi o princepsovim ovlastima, koje on prepoznaje kao kombinaciju tradicionalnih republikanskih magistratura i nove političke prakse (Cass. Dio LIII.17–22).

102 Sudeći prema natpisu na arhitravu (*M. Agrippa L. f. cos. tertium fecit*), Panteon je posvećen 27. pr. Kr., iako Kasije Dion taj događaj datira dvije godine poslije (LIII.27,2). Kao što je dobro poznato, Panteon je jedna od najbolje očuvanih građevina koje potječu iz antičkog vremena, ujedno i jedini hram koji je Agripa sagradio. Pretrpio je dva oštećenja – u Domicijanovo i u Trajanovo doba, a današnji izgled duguje Hadrijanu koji ga je obnovio (tada je dobio kupolu). O uzajamnoj povezanosti Panteona i Mauzoleja: Lanciano, Virgili 2016.

103 Počevši s Galijom, tijekom sljedećih petnaestak godina August će poduzeti nekoliko dugotrajnijih putovanja, pri čemu će Agripa igrati ulogu glavnog inspektora za istočne provincije (Cary, Scullard 1994⁶: 339). O pripremanju za invaziju na Britaniju: Cass. Dio LIII.22,5; Magie 1920: 327. O odlasku u Hispaniju: Cass. Dio LIII.22,5; Magie 1920: 328.

104 O preuzimanju osmog i devetog konzulata u Tarakoni: Suet. *Aug.* 26. Ove godine August konzulat dijeli sa starim ratnim drugom Titom Statilijem Taurom – njemu je to drugi konzulat. Kasije Dion daje naslutiti da je Tauro u Hispaniji već dvije ratne sezone (Cass. Dio LI.20,5). O Marcelu i Tiberiju: Cass. Dio LIII.26,1. Suetonije spominje da Tiberije u kantabrijskom ratu služi kao vojnički tribun (Suet. *Tib.* 9, za 25. pr. Kr.), pa je sva prilika da se to isto odnosi i na Marcela. Za Tiberija usp. i Sumner 1970: 265.

105 O Augustovim stranim ratovima: Suet. *Aug.* 20. O Augustovom kratkotrajnom boravku na bojnopolju: Cass. Dio LIII.25,5–7; o bolesti: Suet. *Aug.* 81; Cass. Dio LIII.25,7. O Augustovim zapovjednicima u Kantabriji: Cass. Dio LIII.25,7–8; Flor. II.33.

bio namijenjen za održavanje glasovanja, no kako su komiciji već tada izgubili na važnosti August je ondje znao upriličiti gladijatorske borbe, pa i sjednice senata. *Saepta* je 26. pr. Kr. bila dovršena i posvećena, a Agripa ju je dodatno ukrasio mramornim pločama i grčkim slikarijama. Prema svjedočanstvu Plinija Starijega, grede preostale od gradnje pokazivale su se kao čudesa zbog svoje duljine; o monumentalnosti Agripine *Saepta* svjedoče ostaci brojnih stupova od travertinskog mramora, otkopani na Via del Corso, ispod Palazzo Doria.¹⁰⁶

Zimu 26. na 25. pr. Kr. Agripa provodi u graditeljskoj aktivnosti, a August boluje u Tarakoni i početkom 25. pr. Kr. ondje preuzima svoj deveti konzulat. Rat u Kantabriji doseže vrhunac: Gaj Antistije Veter tijekom godine izvojevao je pobjedu nad Kantabrima, a Karisije je pokorio Asture, što ga je učinilo junakom ovogodišnjih bitaka. Službena predaja poraženih uslijedila je vjerojatno već u proljeće, a potkraj ljeta proglašen je završetak rata i konačno osvajanje Iberskog poluotoka; vrata Janova hrama po drugi su put svečano zatvorena, a senat Augustu za ratne uspjehe u Hispaniji dodjeljuje salutaciju. Iako on toga još nije svjestan, rat u Hispaniji ni izdaleka nije bio okončan – sljedeće će godine Asturi i Kantabri obnoviti napade i protiv njih će ratovati Lucije Elije Lamija, odnedavno postavljen za namjesnika pacificirane i proširene provincije.¹⁰⁷

Agripa se u Rimu i dalje intenzivno bavi graditeljskom djelatnošću, postupno pretvarajući dotad močvarno Marsovo polje u složen kompleks građevina. Ove je godine dovršio tzv. Trijem argonauta (*Porticus Argonautarum*), koji je činio zapadni dio *Saepta Iulia*; to mu je ime nadjeveno po slikarijama koje su prikazivale podvige Jasona i argonautā, a bio je dograđen u čast pomorske pobjede kod Akcija. Ostaci zida od opeke koji se pružaju duž istočne strane Panteona mogli bi mu pripadati. Ništa, međutim, nije ostalo od Agripinog Spartanskog znojilišta (*Laconicum sudatorium*), prostrane prostorije s vrućim zrakom koja je predstavljala zametak njegovih terma smještenih uz južnu stranu Panteona. Agripine terme (*Thermae Agrippae*), prvo javno kupalište u Rimu, ove su godine tako dobile svoj prvobitni oblik – naknadno će biti proširene nakon dovršenja *Aqua Virgo*, akvedukta kojim će Agripa šest godina poslije dovesti nove količine vode u Rim. Treća građevina koju je Agripa ove godine podario Rimu je Neptunova bazilika (*Basilica Neptuni*), posvećena pomorskim pobjedama kod Mile, Nauloha i Akcija ali nepoznate praktične namjene. O toj se građevini ne zna gotovo ništa – Kasije Dion je tek spominje zajedno s Lakonikom i Panteonom, pa se pretpostavlja da su te tri gradnje, dovršene ove godine, bile u nekom međusobnom suodnosu. Ostaci sjevernog zida Neptunove bazilike (s ulomcima stupova i dijelovima dekoracije) danas se nalaze sa stražnje strane Panteona, u Via della Palombella.¹⁰⁸

Kasije Dion u narativu povezanom s 25. pr. Kr. svjedoči o sve važnijoj Agripinoj ulozi u javnom životu Rima. Agripa je prema Augustu gajio “srdačnu odanost” i uz to pokazivao “stalnu revnost za javno dobro”, pa mu je stoga August upućivao sve veći

106 O *Saepta Iulia*: Cass. Dio LIII.23,1–4; Plin. *HN* VI.76,201; Rodriguez 1992: 91, bilj. 53; Ball Platner 1929; Richardson 1992. O drugačijoj namjeni građevine: Suet. *Aug.* 43.

107 O Veterovoj pacifikaciji Kantabra: Cass. Dio LIII.25,7; Vell. *Pat.* II.90; Flor. II.33; Oros. VI.21. O Karisijevom pokoravanju Astura: Cass. Dio LIII.25,8; Flor. II.33; Oros. VI.21; Magie 1920: 338. O predaji: Magie 1920: 330. O Luciju Eliju Lamiji: Cass. Dio LIII.29,1–2 (Kasije Dion ga pogrešno zove Lucijem Emilijem); Syme 1986: 44, 49. O zatvaranju vrata Janova hrama: *RG* 26; Cass. Dio LIII.26,5; Oros. VI.21; Barnes 1974: 21.

108 O Trijemu argonauta: Cass. Dio LIII.27,1; Ball Platner 1929; Richardson 1992: 315; Rodriguez 1992: 87–88. O Lakoniku: Cass. Dio LIII.27,1; Richardson 1992; Rodriguez 1992: 87–88. O Neptunovoj bazilici: Cass. Dio LIII.27,1; Richardson 1992. Bazilika je, kao i ostale Agripine zgrade na Marsovom polju, stradala u požaru 80. godine i bila obnovljena u Hadrijanovo doba. O međusobnoj vezi između Neptunove bazilike, Lakonika i Panteona: Reinhold 1933a; prisjetimo se: prema Kasiju Dionu, Panteon je bio dovršen ove, 25. pr. Kr. (LIII.27,2).

broj počasti. Dion spominje dvije koje, izgleda, možemo datirati u ovu godinu: Agripa je zamijenio Augusta u organizaciji i rukovođenju vjenčanja Augustove kćeri Julije s njenim bratićem Marcelom (Augusta je, naime, bolest spriječila da dođe u Rim), a kada je kuća na Palatinu, koja je prije pripadala Marku Antoniju a zatim bila dana na upotrebu Mesali i Agripi, stradala u požaru, August je taj gubitak Mesali nadoknadio novcem, a s Agripom je "podijelio vlastitu kuću". "Agripa se, dakako, veoma ponosio tim častima", zaključuje Kasije Dion (LIII.27,4-5).

U proljeće ove godine Tiberije i Marcelo vraćaju se iz Hispanije i August (posredstvom Agripe) svoju jedinicu Juliju udaje za Marcela, sina svoje sestre Oktavije Mlađe. Njemu je 17 godina, njoj tek 14 – prema rimskim standardima, prava dob za sklapanje braka. Marko Klaudije Marcelo, Augustov nećak, sin je Oktavijinog prvog muža Gaja Klaudija Marcela (*cos.* 50. pr. Kr.), potomka Marka Klaudija Marcela, junaka galskog rata 225. pr. Kr. i drugog punskog rata, jednog od rijetkih dobitnika *spolia opima* i pet konzulskih mandata, Ciceronovog prijatelja i Cezarovog političkog protivnika. Marcelo, napola Julijevac, trenutno je najprikladniji Augustov odabir za oca njegove buduće unučadi. Ženidba s Julijom Marcela je učinila Augustovim nasljednikom – nakon njega to bi bio sin kojeg bi mu rodila Julija. August je, naime, rano počeo tražiti svog potencijalnog nasljednika; budući da se njegovo i Livijino dijete rodilo prerano i umrlo, jedino rješenje je bilo nasljednika steći udajom kćeri jedinice.¹⁰⁹

Sljedeće godine (24. pr. Kr.) August se vraća iz Hispanije i preuzima svoj deseti konzulat, prihvativši "različite druge povlastice u čast svojeg oporavka i povratka". Princeps daje *impetus* karijerama svog posinka Tiberija i nećaka Marcela – prvi postaje kvestorom i dobiva dozvolu da se natječe za magistrature pet godina prije uobičajene dobi, a drugi dobiva edilitet i skraćenje dobi za pojedinu službu od čak 10 godina. Kasije Dion dodaje da su "to bili najvažniji događaji u Rimu te godine" (LIII.28,2-4) – osim obnovljenih nemira u Hispaniji, o čemu je već bilo riječi.

Godina 23. pr. Kr. vidjela je veliku krizu vlasti i bila prekretnička godina i za Augusta osobno i za daljnju sudbinu i oblik principata u cjelini. O događajima te godine vrlo je mnogo napisano, a na ovome ćemo mjestu tek istaknuti da je August preuzeo svoj jedanaesti konzulat i objavio da se ubuduće više neće natjecati; sudrug mu je Aulo Terencije Varon Murena, brat Mecenateve žene Terencije, koji je umro prije završetka mandata. Kao zadovoljštinu za dobrovoljno odricanje od budućih konzulata Augustu senat daje uvećani prokonzularni imperij i doživotne tribunske ovlasti. *Imperium proconsulare maius* i *tribunicia potestas* omogućili su mu neograničenu vlast pod krinkom republikanskih institucija – Kasije Dion u tim dvjema ovlastima prepoznaje temelje novog režima (principata).¹¹⁰

Sredinom godine Augustovo zdravlje (oduvijek krhko) bilo je ozbiljno narušeno, do te mjere da su strahovali da će princeps umrijeti, i pitanje njegovog nasljednika naglo je postalo aktualno. Julija i Marcelo nisu dali potomka, pastorci Druz i Tiberije još nisu bili oženjeni, i August svoj pečatnjak povjerava Agripi.¹¹¹ Agripa tim činom postaje Augustova produžena ruka, na sljedećih pet godina dobiva uvećani prokonzularni imperij koji mu je

109 O povratku Tiberija i Marcela iz Hispanije i njihovom tadašnjem *cursus honorum*: Levick 1999²: 20. O Gaju Klaudiju Marcelu: Syme 1986: 106, 141-143. O Augustovom i Livijinom djetetu, te o Augustovim naporima da preko Julije stekne nasljednika: Suet. *Aug.* 63.

110 O događajima 23. pr. Kr. usp. Cass. Dio LIII.30-33. August nije održao obećanje da se više neće natjecati za konzulat: 5. pr. Kr. i ponovo 2. pr. Kr. preuzet će svoj dvanaesti odnosno trinaesti konzulat, kako bi unuke Gaja i Lucija Cezara uveo u politiku. O Augustovim ovlastima: Cass. Dio LIII.32,5-6.

111 O Augustovoj bolesti i pitanju nasljednika: Cass. Dio LIII.30,1-2; usp. Suet. *Aug.* 81. O predaji pečatnog prstena Agripi: Cass. Dio LIII.30,2, usp. LIII.31,3-4.

omogućio nadređeni položaj u odnosu na namjesnike provincija – jednom riječju, označen je za budućeg vladara, ukoliko August podlegne bolesti prije negoli Marcelo doraste do toga da preuzme vlast. S druge strane, na temelju nekih pojedinosti Augustovog posmrtnog govora za Agripu i Dionovog narativa izgleda da je Agripin prokonzularni imperij imao sasvim određenu namjenu – da se srede prilike na Istoku. Kako će daljnji tijek događaja pokazati, Agripa je u godinama između 23. i 21. pr. Kr. te ponovo između 17. i 13. pr. Kr. doista djelovao kao Augustov glavni povjerenik za istočne provincije.¹¹²

Do ljeta iste godine August se sasvim dovoljno oporavio da je natrag preuzeo pečatnjak. Marcela je, međutim, bila pogodila ujakova odluka da Agripu javno označi kao svog zamjenika: “Iako je [August] volio Marcela i kao zeta i kao nećaka (...) ipak nije njemu povjerio monarhiju, nego mu je pretpostavio Agripu” (Cass. Dio LIII.31,2–3). Iz Dionovog bi se daljnjeg narativa moglo zaključiti da je Marcelo sebe smatrao superiornim u odnosu na Agripu (s obzirom i na krvno srodstvo s princepsom, i na povlasticu da mu bude zetom), no ovaj je, oženjen Marcelovom sestrom, već bio prihvaćen u carsku obitelj, a povrh svega dosad se u više navrata pokazao iznimno sposobnim i kao vojskovođa, i kao graditelj, i kao organizator – da ne spominjemo njegovu posvemašnju odanost prijateljstvu s Augustom. Ako je vjerovati Kasiju Dionu, August je upravo zbog Marcelove ljubomore, ali i “jer je dobro shvaćao da narod veoma voli Agripu i nije želio da se čini kako po vlastitoj odgovornosti njemu povjerava vrhovnu vlast”, poslao Agripu u Siriju.¹¹³ Agripa se i ovom prilikom pokazao beskompromisno odanim, čak i skromnim (kako ga Dion vidi) – oputovavši na Istok, u Siriju je poslao svog zamjenika (očito procijenivši da tamošnja situacija ne iziskuje njegovu prisutnost) a sam se zadržao na Lezbu i odatle obavljao poslove provincijalnog namjesnika. Iako je pretpostavka o Agripinom “dobrovoljnom progonstvu” iz Rima prilično uhvatila korijena, istina bi mogla biti posve drugačija: Agripin odlazak na Istok vjerojatno je bio brižno isplanirani potez povezan sa situacijom na istočnoj granici imperija prema Partskom kraljevstvu. Razlog Agripinog “progonstva” stoga je mogla biti Augustova želja da se velika istočna vojska povjeri lojalnom vojnom zapovjedniku, a uz to možda i da se od Parta pregovorima ishodi povrat legijskih stjegova izgubljenih 53. pr. Kr. porazom Marka Licinija Krasa kod Kare.¹¹⁴ Agripa će otada često odlaziti na Istok, jer je Rimu u to vrijeme bilo iznimno važno pronaći kakav-takav *modus vivendi* s Partskim kraljevstvom, jedinom silom koja je

112 O Agripinim uvećanim ovlastima: Cass. Dio LIII.31,4; usp. Badian 1980–1981. *Imperium proconsulare maius* davalo je vrhovni autoritet nad carskim provincijama (što je značilo i izravnu kontrolu tamošnjih legija), a možda čak i nad senatskim, pod određenim uvjetima; usp. Cary, Scullard 1994⁶: 343. O Agripi kao suvladaru: Dalla Rossa (*sine anno*): 13; usp. Cass. Dio LIII.30,4. Za Augustov eulogij za Agripu usp. Haslam 1980. O Agripinoj zadaći na Istoku: Cass. Dio LIII,32,1.

113 Velej Paterkul slično: “Marko Marcelo, sin Augustove sestre Oktavije, za kojega su ljudi smatrali da će, dogodi li se što Cezaru, postati nasljednik njegove moći – no ipak nisu mislili da u to može biti siguran s obzirom na Marka Agripu (...) kao što kažu, pun plemenitih vrlina, vedra duha i uma i sposoban za visok položaj za koji se odgajao” (Vell. Pat. II.93).

114 O razlogu Agripinog odlaska na Istok: Cass. Dio LIII.32,1; usp. Vell. Pat. II.93. O Agripinom “dobrovoljnom progonstvu” promišljalo se već u antici: Plinije Stariji njegov odlazak naziva *pudenda Agrippae ablegatio* (“sramotno Agripino odašiljanje”) (HN VII.45,149) neizravno aludirajući na Augusta kao krivca, a Suetonije smatra da je Agripa otišao u Mitilenu jer je “sumnjao da je August malo hladan prema njemu i mislio da ga manje cijeni od Marcela” (Aug. 66). Pretpostavka o Agripinoj misiji na Istoku temelji se na činjenici da mu je August, poslavši ga u Siriju, povjerio zapovjedništvo nad najvećom provincijalnom posadom (4 legije) u državi – pritom ne treba zanemariti činjenicu da je Agripa imao uvećane prokonzularne ovlasti koje su pokrivala i druge istočne provincije, što mu je davalo nadležnost nad čitavim istočnim dijelom imperija. O Agripi na čelu Augustove velike istočne vojske: Syme 1986: 342; o pregovorima za povrat stjegova: Magie 1908; usp. RG V.29; Agripa će ih nešto kasnije uspjati dobiti natrag, usp. Vell. Pat. II.91. Općenito o situaciji na Istoku: Scullard 1982⁵: 246–251; Cary, Scullard 1994⁶: 331–336.

mogla ozbiljno zaprijetiti rimskoj politici u Maloj Aziji na čijem su se području nalazile tri rimske provincije i nekoliko klijentskih kraljevstava. Važnost Agripinih misija na Istoku potcrtava činjenica da je namjesništvo u Siriji (koja je bila u njegovoj ovlasti) imalo najveći rang među carskim provincijama, jer se ondje nalazila vojska za obranu čitavog Istoka. Sjeverni dio Sirije bio je provincija u užem smislu (provincija Sirija), a južnim dijelom (Judejom) vladao je klijentski kralj Herod.

Nedugo nakon što je August ozdravio, razbolio se Marcelo i ubrzo umro, u dobi od 19 godina. August je njegov pepeo položio u svoj novosagrađeni mauzolej i organizirao posmrtno igre. Plan nasljedovanja vlasti, koji je ove godine već pokazao svoje manjkavosti, sada se raspao – Marcelo nije Juliji ostavio nasljednika. August zove Agripu natrag s Istoka, svjestan da mu je njegov prijatelj iz mladosti jedini čvrsti oslonac; navodno mu je Mecenat savjetovao da Agripu čvršće veže uza se ženidbom s Julijom, koja je upravo izgubila muža.¹¹⁵

Krajem ove ili početkom sljedeće godine (22. pr. Kr.) August se suočio s prvom u nizu urota protiv svog života. Ovu je započeo neki Fanije Cepion, a jedan od sudionika bio je Lucije Licinije Varon Murena, adoptiran u obitelj Terencija Varona i po tome adoptivni brat Terencije, Mecenatove žene. Urota je bila osujećena, kolovođe smaknuti i sve potom zataškano, ali je August postao bolno svjestan da mreža prijateljstava, savezništava i ovisnosti, koju je marljivo pleo sve od Cezarove smrti i na koju se uvelike oslanjao, nije tako čvrsta kao što je vjerovao. Prava opasnost krila se u razlogu nezadovoljstva – Augustovoj sve većoj samovladi pod krinkom republikanskih institucija. Nekako u to vrijeme zahladili su odnosi između Augusta i Mecenata, koji su prijateljevali od mladosti: August je Mecenatu navodno zamjerio što je Terenciji "izbrbljao tajnu" o otkriću urote, o kojoj se očito nije smjelo previše govoriti.¹¹⁶

Godine 22. pr. Kr. Rim su pogodile brojne nedaće. Kasije Dion spominje poplavu Tibera i česte udare munja u Rimu, kao i epidemiju koja je harala čitavom Italijom pro-uzročivši glad, jer nije bilo dovoljno ljudi za obrađivanje polja. Uz to su u Kantabrijii buknuili novi nemiri, jer su Asturi i Kantabri ugrožavali tamošnju novouspostavljenu rimsku vlast; Kasije Dion izvješćuje da je u borbama koje su uslijedile izginula "većina Kantabra, i to oni najžešći među njima", a da Asturi, "poraženi u bitci, više nisu pružali otpor već su se spremno pokorili".¹¹⁷ Kao što će se uskoro vidjeti, i ta je rimska pobjeda bila kratkog vijeka.

115 O Marcelovoj smrti i posmrtnim počastima: Cass. Dio LIII.30,4–6. Marcelo je, izgleda, bio prvi koji je sahranjen u Augustovom mauzoleju. O problemima oko nasljedovanja vlasti: Matyszak 2006: 94; Southern 2014²: 203. O Mecenatovom savjetu: Posavec 2015: 73. Mecenat je svojedobno bio isposlovao da se August (tada još Oktavijan) oženi Skribonijom (App. B. Civ. V.6,53; Garnsey 1924: 150) i često ga zatječemo kao princepsovog savjetnika u privatnim i državnim pitanjima.

116 O uroti Fanija Cepiona: Cass. Dio LIV.3; Vell. Pat. II.91; Suet. Aug. 19. Ovo je bila prva od više urota s kojima se August morao nositi u različito doba svoje vladavine (usp. Suet. Aug. 19 i 56). O zahlađenju odnosa s Mecenatom: Suet. Aug. 66. Kasije Dion u narativu koji se odnosi na 16. pr. Kr. govori o Terenciji kao Augustovoj ljubavnici (LIV.19,3), a posljedica toga bili su još gori odnosi između dvojice nekadašnjih prijatelja (Cass. Dio LIV.19,6).

117 O nesrećama: Cass. Dio LIV.1,1–2. Munje su se osobito okomile na kipove na Panteonu, "čak je i koplje ispalo iz Augustove ruke" (Cass. Dio LIV.1,1). Nestašicu žita možda je namjerno izazvao sam August, jer je vrlo neobično da ju je uspio riješiti "u malo dana" (RG I.5), Posavec 2015: 77. O obnovljenom ratu u Kantabrijii: Cass. Dio LIV.5,1–3.

Godine vrhunca

Pozvan početkom 21. pr. Kr. s Istoka u Rim, Agripa je preuzeo zadaću koju mu je August namijenio – brigu o neometanom funkcioniranju mira i reda u Rimu. Tu je funkciju inače obavljao *praefectus urbi*, no izgleda da Agripa nije bio službeno postavljen na tu dužnost, iako se njegovo djelovanje u gradu uvelike s njome poklapalo. Budući da je Rim bio u sigurnim rukama, August je mirno otputovao u jednu od svojih inspekcija provincijā – ovaj put na Siciliju i u Grčku. U Rim će se vratiti tek 19. pr. Kr.¹¹⁸

Početkom godine u Rimu je burno: izbili su neredi kao posljedica nekih problema vezanih uz izbor novih konzula. Kasije Dion izvještuje da se grad nalazio u stanju bezvlasti i da je August smatrao kako je Agripa najprikladniji izbor da se situacija riješi. “I kako je želio udijeliti mu počasti veće od uobičajenih, kako bi ovaj lakše upravljao narodom, August ga je pozvao natrag, natjerao da se razvede od žene iako je njemu samome bila nećakinja, i da se oženi Julijom”, pripovijeda dalje Dion. Navodno je Mecenat Augustu savjetovao taj korak – Kasije Dion mu u usta stavlja ove riječi: “Učinio si ga toliko velikim da on mora ili postati tvojim zetom ili biti ubijen”.¹¹⁹ Stoga se Agripa vraća s Istoka, razvodi od Marcele i ženi Julijom koja je prije dvije godine bila izgubila svog prvog muža Marcela (ujedno i Agripinog dotadašnjeg šurjaka). Bio je to politički brak koji je imao dalekosežne posljedice i po obitelji Julijevaca i Klaudijevaca, i po Augusta osobno. Iako je među njima bio generacijski jaz – Juliji je 18 godina, a Agripa je vršnjak njenog oca – u tom je braku, u rasponu od 20. do 12. pr. Kr., rođeno petoro djece, Augustovih jedinih izravnih potomaka.¹²⁰ Iste je godine bila dovršena vila u kojoj se novopečeni bračni par nastanio; nalazila se u Transtiberu (dan. Trastevere), preko puta Marsovog polja s kojim ju je Agripa povezo mostom (*pons Agrippae*). Lokacija je bila ponešto neobična, jer su se na drugoj obali Tibera nalazili mala industrija i radionice, dok je elita radije birala obronke obližnjeg Janikula i područje prema Vatikanu.¹²¹

Ženidba s Julijom Agripu je uvela u najuži krug Augustove obitelji. Njegov je politički utjecaj na vrhuncu, iznad njega je samo August, stari prijatelj a odsada i tast. Bliska tazbinska veza značila je samo jedno: Agripa je prešutni Augustov suvladar, u najmanju ruku osoba koja će po potrebi zamijeniti princepsa na vlasti; srećom po Augusta, Agripa svoj novi položaj nije nikada ni pokušao zloupotrijebiti. Njegova dva starija sina, Augustovi unuci, bit će princepsovi nasljednici – moć ostaje u obitelji Julijevaca. Klaudijevca Tiberija u tom smislu još nema na obzoru.

118 Za gradskog prefekta usp. Cass. Dio LIV.6.6. O Augustovom putovanju: Cass. Dio LIV.7.

119 Dvojica senatora, Lucije Plaucije Silvan i Kvint Emilije Lepid, sami su sebe imenovali za drugog konzula (prvi je Marko Lolije). To je izazvalo nemire u Rimu i August je poništio izbore, zabranivši dotičnoj dvojici da se opet kandidiraju. Nakon novog niza nemira, za drugog konzula je ipak izabran Lepid i ljutiti August šalje Agripu u Rim da uspostavi red (Cass. Dio LIV.6.1–4). O povratku Agripe i njegovom usponu: Cass. Dio LIV.6.5.

120 Prema Suetoniju, August je “izmolio od sestre da mu prepusti zeta, jer je tada Agripa bio oženjen jednom Marcelom, s kojom je imao i djece” (Aug. 63). Plutarh pak nudi nešto drugačiju inačicu: “Od Marcela imala je Oktavija dvije kćeri i jednog sina, Marcela, koga je Cezar učinio i svojim sinom i zetom, a jednu od kćeri dao je Agripi. Ali kako je Marcelo umro tek što se oženio, i Cezaru nije bilo lako da između ostalih svojih prijatelja izabere pouzdana zeta, Oktavija predloži neka Agripa uzme Cezarovu kćer a ostavi njezinu” (Vit. Ant. 87). Klaudija Marcela Starija kći je Augustove sestre Oktavije Mlađe i njenog prvog muža Gaja Klaudija Marcela, a ujedno i sestra Julijinog prvog muža Marka Klaudija Marcela. Agripa se, dakle, ženi svojom dotadašnjom šurjakinjom. Marcela se nakon razvoda udaje za Jula Antonija, sina Marka Antonija i Fulvije. Što se tiče velike razlike u godinama između Agripe i Julije, “teško da je spolnim potrebama zdrave mlade žene sklone užici-ma mogao udovoljiti postariji vojnik potpuno predan državnim obvezama” (Posavec 2015: 17); Za Augustove unuke usp. Suet. Aug. 64 i 65. Za hrvatske nazive rodbinskih odnosa usp. Tanocki 1983.

121 Ta je vila otkopana u 2. polovici 19. st. u neposrednoj blizini Villa Farnesina. O ostacima vile: Farlow 2016.

Sljedeće godine (20. pr. Kr.) partski kralj Fraat vratio je Krasove legijske stjegove izgubljene kod Kare, koje je August primio "kao da je pokorio Parte u ratu" (Cass. Dio LIV.8,2); sam će se poslije pohvaliti: "Primorao sam Parte da mi vrate plijen i znakovlje triju rimskih vojski, i da skrušeno traže prijateljstvo rimskog naroda" (RG IV.29). Tog velikog diplomatskog uspjeha ne bi bilo da Marko Vipsanije Agripa koju godinu prije nije pripremio teren, a Tiberije uspješno ishodio samu predaju *signa* u rimske ruke.¹²²

Od lipnja 20. pr. Kr. do proljeća 18. pr. Kr. Agripa po drugi put boravi u Galiji, jer su Akvitanci opet nemirni. U akvitanskoj su se kampanji istaknule XVII., XVIII. i XIX. legija, iste one legije koje će dvadeset i sedam godina poslije zaglaviti u Teutoburškoj šumi. Tijekom svog boravka u Galiji Agripa nadgleda gradnju hrama posvećenog božici Romi i carevom geniju (*Romae et genio Augusti*) u narbonskom Nemausu (dan. Nîmes), koloniji kojoj je začetnik bio Cezar a August ju je organizirao kao veteransku. Spomenuta je građevina, danas poznata kao Maison Carrée ("kvadratna kuća"), jedan od najbolje očuvanih rimskih hramova uopće; uzmemo li u obzir i iznimnu očuvanost Agripinog Panteona, nameće se zaključak da je Agripa veliku pozornost posvećivao visokoj kvaliteti svojih građevina. To se nanovo obistinjuje na primjeru cestovne mreže kojom je tijekom ovog namjesničkog mandata (a počevši možda već prije 20 godina) pokrio svoju provinciju. *Caput viarum* sve četiri galske ceste (skupno zvane *Via Agrippa*) bio je u Lugdunu (dan. Lyon), a kvaliteta njihove izvedbe posvjedočena je činjenicom da neke od njih postoje (i koriste se) i danas, bilo kao staze ili kao ceste za vozila.¹²³

Kratko nakon Agripinog odlaska u Galiju Julija je rodila njihovo prvo dijete – Gaja Vipsanija Agripu. Budući da je Agripa odsad pa nadalje vrlo rijetko u Rimu, August se poduzeo zadaće brige i odgoja svoje unučadi. U Gaju i njegovom tri godine mlađem bratu Luciju princeps će vidjeti nasljednike svoje vlasti i brižno ih povesti kroz *cursus honorum* kako bi im omogućio što čvršći temelj za djelotvorno upravljanje državom. Nakon što će 17. pr. Kr. obojicu adoptirati i dati im pravni status svojih sinova (koje u stvarnosti nikad nije imao), August će svojim unucima isposlovati konzulate i u tu svrhu, kako bi pripremio teren, sam preuzeti još dva konzulska mandata (5. i 2. pr. Kr.). Nakon toga Gaju i Luciju su slijedile dodatne počasti (*pontifex maximus* odnosno *augur*, *princeps iuventutis*) te stjecanje vojnih i diplomatskih iskustava – Gaju u Siriji i Armeniji, Luciju u Hispaniji i Galiji. Princeps je unucima uredio i ženidbe: Gaj Vipsanije Agripa, adopcijom prozvan Gaj Julije Cezar, dobio je 1. pr. Kr. za ženu Klaudiju Liviju Juliju (zvanu Livila), kćer Druza Starijeg i Antonije Mlađe. Taj brak nije dao potomaka, a Gaj će uskoro (4. godine) umrijeti u Likiji, od posljedica ranjavanja u armenskoj Artagiri pet mjeseci prije toga.¹²⁴

122 August je, naime, poslao Tiberija da od Fraata IV. ishodi stjegove, Levick 1999²: 25–26. Stjegovi će biti pohranjeni u hram Marsa Osvetnika koji će August dovršiti tek 2. pr. Kr. (usp. Cass. Dio LIV.8,1–3; RG IV.21 i 29). Odluka o gradnji novog (Augustovog) foruma s hramom Marsa Osvetnika bila je donesena još 42. pr. Kr. uoči bitke kod Filipā; gradnja se oteгла punih 40 godina (Posavec 2015: 77, bilj. 64).

123 Prvi je put Agripa u Galiji boravio 39.–38. pr. Kr., kao namjesnik Transalpske provincije. Tri nabrojane legije bio je unovačio Cezar 49. pr. Kr.; nakon angažmana u Galiji sudjelovat će pod Tiberijem u osvajanju Retije (15. pr. Kr.), a zatim biti premještene na rajnsku granicu i vjerojatno sudjelovati u Druzovim i Tiberijevim pohodima na Germaniju (Posavec 2016: 27, bilj. 90). O moguće dvojbenoj dataciji Maison Carrée: Anderson 2001: 75–76 (autor zagovara doba Antonina). Hram u Nemausu će od 5. st. biti uklopljen u palaču vizigotskih kraljeva (usp. Jona Lendering, Nemausus (Nîmes), Maison Carrée, *Livius.org. Articles on ancient history*, <https://www.livius.org/articles/place/nemausus-nimes/nemausus-nimes-maison-carree/>). O Agripinim cestama u Galiji: Mottershead 2005: 14–44; o Lugdunu kao ishodištu cestovne mreže: Strab. IV.6,11.

124 "Unuke je većinom sam učio čitati, pisati i ostale osnovne pojmove, ali je osobito nastojao da imitiraju njegov rukopis. Jeo je s njima samo tako da su oni sjedili na desnoj strani stola, a putovao je s njima samo tako da su se vozili pred njim ili jahali pored njega" (Suet. *Aug.* 64). "Gaja i Lucija je posinio, kupivši ih kod kuće od njihova oca Agripe po staroj formuli 'novcem na vagi'" (*ibid.*). O adopciji još i: Cass. Dio LIV.18,1. O Gaju Cezaru kao

Ove (20. pr. Kr.) ili sljedeće godine (19. pr. Kr.) Druzov brat Tiberije Klaudije Neron (budući car Tiberije) ženi se Vipsanijom Agripinom, kćeri Marka Vipsanija Agripe i njegove prve žene Pomponije Cecilije Atike, s kojom je bio zaručen od njezinog najranijeg djetinjstva. Bio je to sretan brak: Suetonije tvrdi da se Tiberije “s njom dobro slagao” i “bio navikao na nju”; iz te veze rođen je (14. pr. Kr.) Neron Klaudije Druz (Druz Mlađi), a Vipsanija je očekivala njihovo drugo dijete kad je August 11. pr. Kr. odlučio da se Tiberije mora od nje rastati i oženiti Julijom, koja je prethodne godine, nakon Agripine smrti, opet obudovjela. Tiberije je to učinio “s velikim bolom u srcu”; dijete koje je Vipsanija nakon toga rodila nije preživjelo.¹²⁵

Godine 19. pr. Kr. Agripa, koji u Galiji boravi od prethodne godine, oružjem rješava problem čestih germanskih upada preko Rajne. Na vijest o ponovnoj pobuni Kantabra žuri u Hispaniju. Izvori svjedoče o lošem sigurnosnom stanju u toj provinciji: velik broj ostarjelih i stalnim ratovima iscrpljenih legionara pridonosi nedisciplini u vojsci, uz to što većina vojnika odbija ići u planine protiv Kantabra, strahujući od zasjeda. Unatoč nezavidnim okolnostima, posegnuvši za drastičnim disciplinskim mjerama prema rimskoj vojsci te nemilosrdnim ratnim metodama prema neprijatelju, Agripa uspijeva nastaviti vojne operacije i potkraj godine poraženi Kantabri su razoružani, gotovo svi muškarci u dobi za oružje pogubljeni a preživjeli prisiljno preseljeni s planina u ravnicu. Agripin angažman bio je ključan za uspješno okončanje desetogodišnjih napora oko osvajanja preostalih dijelova Iberskog poluotoka. Iako se u dosadašnjim ratovima bio dokazao kao vrstan admiral, u ovome je jednako uspješno zapovijedao kopnenim snagama, dokazavši da je izniman strateg i taktičar i na moru i na kopnu. U kojoj je mjeri Agripin vojni angažman bio uspješan govori činjenica da će August pet godina kasnije (14. pr. Kr.) posjetiti Hispaniju i zateći je posve umirenu.¹²⁶

Agripina je konačna pobjeda Augustu omogućila da se pohvali osvajanjem poslovično nemirne provincije i zorno pokaže da njegova politika stremlje ka miru – vrata Janova hrama dotad su bila zatvarana čak dvaput (29. i 25. pr. Kr.), oba puta jer se smatralo da je rat u Hispaniji gotov; treći i konačni put to će biti 13. pr. Kr. i proglašena *pax Romana* obuhvatit će sve pobjede koje će Rim dotad izvojevati – uključujući i konačnu pacifikaciju Hispanije.¹²⁷

Augustovom nasljedniku: Swan 2004: 111, 115. August bira Gaju ženu: Cass. Dio LV.10,18. O Gajevoj boravku i smrti na Istoku: Barnes 1974: 23; usp. Suet. *Aug.* 65. O Livilininim roditeljima: Neron Klaudije Druz (Druz Stariji) sin je Livije Druzile i njenog prvog muža Tiberija Klaudija Nerona, rođen tri mjeseca nakon što se majka preudala za Augusta; ima četiri godine starijeg brata Tiberija (budućeg cara). Livilina majka Antonija Mlađa kći je Augustove sestre Oktavije Mlađe i Marka Antonija. Uz Livilu, Druz i Antonija imaju i dva sina, Germanika i Klaudija (također budućeg cara). Nakon Gajeve smrti Livila će se udati za svog bratića Nerona Klaudija Druza (Druza Mlađeg), Tiberijevog sina iz braka s Agripinom kćeri Vipsanijom Agripinom; par će imati troje djece, punokrvnih Klaudijevaca.

125 O Tiberiju i Vipsaniji Agripini: Suet. *Aug.* 63; Suet. *Tib.* 7; Syme 1986: 345, 378, 416. Vipsanija se odmah po razvodu udaje za Gaja Asinija Gala, sina glasovitog Gaja Asinija Poliona (vojnika, političara, govornika, povjesničara, pjesnika te Vergilijevog i Horacijevog patrona); taj je vrlo plodan brak dao barem šestoro djece (usp. Syme 1986: 512). Kasnije će Gal tvrditi da je on otac i Vipsanijinog sina Druza Mlađeg, što će kod Tiberija samo još pridodati mržnji koju je prema njemu osjećao od samog početka (Cass. Dio LVII.2,7).

126 Agripa u Galiji, protiv germanskih upada: Cass. Dio LIV.11,1; Agripa u Hispaniji: Cass. Dio LIV.11,2–5; Vell. Pat. II.90; usp. Posavec 2015: 77. Rat u Kantabrij, koji se vukao tijekom deset godina, konačno je bio okončan; tijekom sljedeće tri godine bit će ugušene manje pobune koje su još samo sporadično izbijale. Hispanija će biti organizirana u tri provincije, Tarakonsku, Lusitansku i Betiku (Barnes 1974: 21; Cary, Scullard 1994⁶: 334).

127 Preduvjet za Augustov mir bila je odlučujuća pobjeda nad Markom Antonijem kod Akcija. Iako je bila proglašena, *pax Romana* nije mogla doista zaživjeti već nakon građanskih ratova, jer su se ratovi vodili gotovo bez prekida: u Hispaniji, Germaniji, alpskim krajevima, Iliriku... Konačno proglašenje 13. pr. Kr. bilo je proslavljeno odlukom o podizanju Žrtvenika Augustova mira (*Ara pacis Augustae*), u čast Augustovog povratka iz Hispanije i Galije (RG II.12).

Koloniju *Augusta Emerita* (dan. Mérida) osnovao je August 25. pr. Kr., uvjeren da su tadašnje pobjede označile kraj kantabrijskog rata, za veterane legija *X Gemina* i *V Alaudae*. Sa stvarnim okončanjem rata, 19. pr. Kr. Agripa se laća graditeljske aktivnosti u tome gradu. Među njegovim tamošnjim projektima ističe se teatar, danas jedan od najočuvanijih iz rimskog doba (što nas više i ne čudi, s obzirom na to da smo već upoznali kvalitetu Agripinih gradnji). Nad ulaznim vratima ovog teatra, djelomice ukopanog u padinu, čita se: *M(arcus) Agrippa L(uci) f(ilius) co(n)s(ul) III trib(unicia) pot(estate) III*, što dovršetak gradnje stavlja u 13. pr. Kr. Agripina građevinska djelatnost u Emeriti nije se iscrpila na teatru – njemu se vjerojatno mogu pripisati i ostale tamošnje javne građevine: forum, takozvani Dijanin hram, amfiteatar, mostovi, akvedukti i ostala gradska infrastruktura.¹²⁸

Senat je Agripi izglasao trijumf za pobjedu nad Kantabrima, no on ga je odbio "iz skromnosti". Bio je to već drugi trijumf koji je Agripa otklonio (prvi put to je bilo nakon vojnih uspjeha u Galiji 37. pr. Kr.), i otada prestaje praksa dodjele trijumfa pobjedničkom vojskovođi, osim ako nije član carske kuće.¹²⁹

Ove su godine dovršena dva velika Agripina projekta u Rimu, akvedukt i terme. *Aqua Virgo* bio je treći akvedukt povezan s Agripinom graditeljskom djelatnošću, drugi koji je Agripa projektirao i sagradio. "Car je bio time toliko zadovoljan da je jednom prilikom, kad je nastala velika oskudica vina i narod se na to glasno žalio, izjavio da se Agripa na najstručniji način pobrinuo da nikad ne poginu od žeđi", svjedoči Kasije Dion (LIV.11,7). *Aqua Virgo* kretala je s izvora u blizini *Via Collatina*, kod osmog miljokaza od Rima; pratila je zatim podnožje brežuljka Pincija i prolazila uz Marsovo polje da bi, prešavši Agripin most, ušla u Transtiber. Izgleda da je osnovna zadaća ovog akvedukta bila opskrba vodom Agripinih građevinskih kompleksa na Marsovom polju, redom javnih građevina namijenjenih narodu na korištenje. Agripin sustav akvedukata (onih zatečenih odranije, kao i novosagrađenih) omogućio je uspostavu *cura aquarum*, službe kojoj je zadatak bio briga oko opskrbe Rima vodom; organizirao ju je August 11. pr. Kr., godinu dana nakon Agripine smrti. Njegova vodna infrastruktura nikada nije bila zamijenjena novom – Klaudije i Trajan samo će neznatno intervenirati u sustav koji je savršeno funkcionirao; štoviše, *Aqua Virgo* u uporabi je i danas.¹³⁰

128 Od teatra u Méridi, u boljem su stanju samo teatri u Araisiju (Orange), Sabrati (u SZ Libiji) i pamfilijskom Aspendu (Serik u Turskoj). O Agripinim gradnjama u Emeriti: Mottershead 2005 (teatar: 133–161, amfiteatar: 162–164, mostovi: 164–167, akvedukti: 167–170, gradska infrastruktura: 170–172, forum: 172–173; "Dijanin hram": 173–176).

129 O trijumfu: Cass. Dio LIV.11,6. Agripi će biti ponuđen još jedan trijumf, za uspjeha na Kimerskom Bosporu (Krimu) 14. pr. Kr. – odbit će i njega, a posljedica toga bit će prestanak izglasavanja trijumfa drugim vojskovođama (Cass. Dio LIV.24,7–8). Iako je 19. pr. Kr. bila ukinuta praksa dodjele trijumfa svima koji nisu pripadnici julio-klaudijejske loze, posljednji koji ga je uspio proslaviti (17. ožujka 19. pr. Kr.) unatoč već postojećoj zabrani bio je Lucije Kornelije Balbo, nad berberskim narodima s ruba Sahare. Iako je August time pokazao nedosljednost glede svoje odluke, razlog se mogao razumjeti: August je Balbu dugovao zbog potpore koju mu je ovaj bio pružio nakon Cezarovog ubojstva (Rodriguez 1992: 80, bilj. 7). Zabranom trijumfa senatori su izgubili jedan od za njih najvažnijih tradicionalnih simbola slave i statusa (Beard 2018: 349).

130 Detaljno o Agripinim akveduktima: Evans 1982. Na prvom od spomenuta tri akvedukta, *Aqua Tepula*, sagrađenom 125. pr. Kr., Agripa je izveo temeljitu rekonstrukciju; drugospomenuti, ujedno i prvi akvedukt koji je Agripa sagradio, bio je *Aqua Iulia*, započet 40. a dovršen 33. pr. Kr., u doba njegovog ediliteta. *Aqua Virgo* drugi je akvedukt koji se u cijelosti pripisuje Agripi. Uz iskaz Kasija Diona pristaje i Suetonijev navod: "Kad se narod tužio na nestašicu i skupoću vina, August ga je strogim riječima ukorio rekavši: Moj se zet Agripa doista priskrbio, uredivši nekoliko vodovoda, da ne bi ljudi bili žedni" (Suet. Aug. 42). *Aqua Virgo* spominje i Plinije Stariji (HN XXXI.25,42), pobrkavši ga s *Aqua Iulia* (HN XXXVI.24,121); usp. Burns 1964: 255. O trasi *Aqua Virgo*: Evans 1982: 408–409. O *cura aquarum*: Evans 1982: 401. O neznatnim dodacima Agripinom sustavu: Evans 1982: 411.

Akvedukt i terme, dovršene te iste godine, zamišljeni su (i ostvareni) kao dio jedinstvenog kompleksa. Agripa je postojeći *Laconicum* okružio nizom drugih gradnji koje su zajedno činile sastavne dijelove velikog kupališnog sklopa. Osim samih termi, činili su ga veliko jezero (*Stagnum*) koje je Agripa umjetnim kanalom (*Euripus*) povezo s Tiberom (i jezero i kanal mogli su se koristiti za plivanje), kao i zelene površine (*horti*). Marko Vipsanije Agripa je na najbolji mogući način iskoristio barovito tlo Marsova polja i pretvorio ga u ukroćeni vodeni kompleks, upotpunjen parkovima i vrtovima uljepšanima brojnim umjetničkim djelima¹³¹ – a sve kako bi narod Rima uživao u dokolici u samome gradu. Agripine terme (*Thermae Agrippae*) danas su gotovo potpuno nevidljive; požar 80. godine uništio je i njih (kao i brojne druge građevine u Rimu koje je sve redom obnovio Hadrijan), i samo zakrivljen zid od opeke, koji je pripadao središnjoj prostoriji kružnog tlocrta, svjedoči o njihovoj lokaciji. Ostatak zida nalazi se u današnjoj Via dell' Arco della Ciambella (prozvanoj upravo po njemu), a terme su se izvorno prostirale između današnjih Via di Torre Argentina, Largo di Torre Argentina i Via dei Cestari.

Ove godine (19. pr. Kr.) rođena je prva Agripina i Julijina kći, Vipsanija Julija Agripina (Julija Mlađa). I ona je, kao i ostala njena braća i sestre, od samog početka došla pod Augustovu skrb – ženski dio obitelji dobio je strogi odgoj: “Kćer je i obje unuke tako strogo odgojio da ih je priučio i na pređenje vune, a zabranio im je govoriti i raditi sve što se ne bi smjelo znati u javnosti i unositi u dvorski dnevnik” (Suet. *Aug.* 64). August je uređio da se njegova unuka 6. ili 5. pr. Kr. uda za Lucija Emilija Paula (*cos.* 1.), pranećaka trijumvira Lepida. Julija i Paulo bili su rođaci u drugom koljenu – oboma je baka bila Skribonija, Juliji po majci Juliji (Augustovoj kćeri), Paulu po majci Korneliji (Skribonijinoj kćeri iz prethodnog braka). Ubrzo nakon vjenčanja rođena im je Emilija Lepida, prva Augustova praunuka; u djetinjoj dobi zaručili su je s Klaudijem (budućim carem), no zaruke su raskinute nakon što su oba njena roditelja pala u nemilost. Spomenuta nemilost eufemizam je za Augustovu drastičnu mjeru koja je navodno imala za cilj iskorijeniti nemoral iz obitelji: kćer će 2. pr. Kr. prognati na Pandateriju (današnji Ventotene), minijaturni otočić zapadno od Misena, a unuku 8. godine na Trimer (današnji Tremiti), podalje od apulijske obale. Paulo je pak zaglavio jer je bio optužen za sudjelovanje u uroti protiv cara.¹³²

Najkasnije u proljeće 18. pr. Kr. Marko Vipsanije Agripa vraća se iz Galije, i u Rimu će boraviti sve do kraja sljedeće godine. Po povratku u Rim obnovljen mu je uvećani prokonzularni imperij koji mu je August bio dodijelio 23. pr. Kr., a na sljedećih pet godina dobiva i tribunske ovlasti koje je August dotad ljubomorno čuvao za sebe. *Imperium proconsulare maius* i *tribunicia potestas* Agripin su autoritet gotovo izjednačili s Augustovim, jasno pokazavši da ga je princeps označio kao svog zamjenika na vlasti (ako ne i suvladara). Obje te izvorno republikanske magistrature davale su nositelju brojne ovlasti: prokonzularni imperij omogućavao je vrhovno zapovjedništvo nad svim legijama u Carstvu, a uvećani imperij i kontrolu nad senatskim provincijama u kojima nije bilo vojske;

131 O kupališnom kompleksu i njegovim pojedinim dijelovima: Rodriguez 1992: 81–83; Ball Platner 1929; Coarelli 1977; Hrychuk Kontokosta 2019 (svaki s brojnim navodima literarnih izvora). Ispred termi stajao je Lizipov Apoksiomen, Agripin dar građanima Rima. Plinije Stariji pripovijeda kako je Tiberije, već kao car, dao prenijeti izvornog Apoksiomena u svoju spavaću sobu, zamijenivši ga kopijom. Nakon što se narod pobunio, Tiberije je bio prisiljen vratiti izvorni kip na njegovo mjesto (*HN* XXXIV.19,62).

132 Pedagoške Augustove mjere nisu, međutim, urodile željenim plodovima, jer su se i kći Julija Starija i unuka Julija Mlađa odale raskošnom i razbludnom životu (Suet. *Aug.* 65 i 72). O progonstvu obje Julije: Suet. *Aug.* 65; Syme 1939: 425–426, 432; Syme 1986: *passim*. Princeps je oporučno zabranio da se one sahrane u njegovom mauzoleju (Suet. *Aug.* 101). O Emiliju Paulu: Suet. *Aug.* 19.

tribunska vlast davala je pravo veta na odluke svih magistrata, mogućnost predlaganja zakona koji su se potom narodu davali na odobravanje, kao i *sacrosanctitas* – osobnu zaštitu. Obje te ovlasti u rukama jednoga čovjeka značile su neograničenu vlast zaodjenutu u republikansko ruho.¹³³

Godine 17. pr. Kr. rođen je Lucije Vipsanije Agripa, drugi sin Agripe i Julije. "August ga je odmah posinio, zajedno s njegovim bratom Gajem, ne čekajući da odrastu", kaže Kasije Dion (LIV.18,1). S adopcijom, Lucije dobiva i novo ime – Lucije Julije Cezar, prešavši, zajedno s bratom Gajem, iz očeve *gens Vipsania* u Augustovu *gens Iulia*. S adopcijom oba unuka August je jasno označio koga je odabrao za nasljednike na vlasti; Lucijev *cursus honorum* u stopu će pratiti uspon u karijeri njegovog tri godine starijeg brata, a sve u cilju osposobljavanja za preuzimanje vodstva u državi. Dok je Gaj bio u Armeniji u svojoj prvoj vojno-diplomatskoj misiji, Lucije kreće 2. godine u Hispaniju kako bi kod tamošnjih legija stekao svoje prvo vojničko iskustvo. Do Hispanije nije došao – iznenada se razbolivši tijekom putovanja, umro je u galskoj Masiliji (dan. Marseilles); Gaj će podlegnuti posljedicama ranjavanja dvije godine poslije, i August će u razmaku od 18 mjeseci izgubiti oba unuka u koja je polagao tolike nade. Ni Gaj ni Lucije nisu imali potomaka, jer su umrli premladi; Gaj se barem stigao oženiti.

U lipnju 17. pr. Kr., ubrzo nakon adopcije Gaja i Lucija, svečano je objavljen početak novog razdoblja mira – August ga je obilježio proslavom Stoljetnih igara (*Ludi saeculares*). Petodnevnu svečanost predvodili su August (nadgledajući noćna žrtvovanja) i Agripa (nadgledajući ona dnevna); Horacije je sastavio *Carmen saeculare* u sapfičkom metru, koja se deklamirala tijekom obreda. Odmah nakon proslave Stoljetnih igara Agripa odlazi na Istok, kao namjesnik s uvećanim prokonzularnim ovlastima. U Siriju ga prati čitava obitelj – u Rim će se vratiti tek 13. pr. Kr.¹³⁴

Agripa uspješno provodi plan sređivanja prilika u istočnim provincijama; njegova pravedna i mudra uprava donijela mu je poštovanje i naklonost tamošnje domaće populacije, osobito Židova, a tijekom trogodišnjeg boravka na Istoku uspostavio je i djelotvornu rimsku kontrolu nad Kimerijskim Hersonesom (Krimom). U međuvremenu August 16. pr. Kr. kreće u Galiju kako bi proveo reorganizaciju provincije, povjerivši brigu o Rimu i upravu nad čitavom Italijom Titu Statiliju Tauru – tu je dužnost dotad besprijekorno obavljao Agripa, kojem je trenutno bila povjerena odgovorna zadaća na Istoku. August iz Galije kreće prema Hispaniji kako bi ondje nadgledao uspostavu tri hispanske provincije, no tijekom putovanja ga je zatekla vijest o sramotnom porazu Marka Lolija, namjesnika Galije, u srazu protiv Germana koji su prešli Rajnu i iz zasjede porazili rimsku vojsku. *Clades Lolliana* nije bila toliko pogibeljna koliko sramotna, jer su Germani preoteli legijskog orla.¹³⁵

Bio je to početak problemā u Germaniji, s kojima će se August hvatati ukoštac do kraja života. Gubitak orla značio je gubitak časti, što je u rimskim očima bilo gore od vojnog poraza, i August mora odlučno djelovati. Pripreme su potrajale pune tri godine

133 O Agripinoj *tribunicia potestas*: Cass. Dio LIV.12,4; LIV.28,1; usp. Vell. Pat. II.90; Carry, Scullard 1994⁶: 345.

134 O Augustovoj proslavi Stoljetnih igara: Cass. Dio LIV.18,2–3; Lipka 2009. O Lucijevoj karijeri: Cass. Dio LV.9,10. O Lucijevoj smrti: Cass. Dio LV.10a,9; Suet. *Aug.* 65; Barnes 1974: 23. O odlasku obitelji u Siriju: Powell 2015: 159–160.

135 August kreće u Galiju u pratnji Livije, Tiberija i Mecenatove žene Terencije: Cass. Dio LIV.19,1 i 3. O Hersonesu: Cass. Dio LIV.29,5. O Tauru: Cass. Dio LIV.19,6. O Lolijevom porazu: Cass. Dio LIV.20,4–6; Vell. Pat. II.97.

i bile povjerene Augustovim pastorcima Tiberiju i Druzu. Germanski pohod nije bio zamišljen samo kao kazneni – bio je to i osvajački rat, jer je August bio svjestan potrebe da se sjeverna granica imperija s Rajne pomakne na Labu i tako riješi problem zaštite provincije Galije i same Italije od barbarskih napada; preduvjet za to bila je kontrola alpskog područja kuda su prolazili putevi od sjeverne Italije prema gornjoj Rajni i Dunavu. Prvi korak u tom smjeru bili su aneksacija Norika i osvajanje Retije – zadaća povjerena Tiberiju i Druzu koji će je sljedeće godine uspješno dovršiti, pridodavši imperiju zemlje Reta i njihovih saveznika Vindelika. Tiberije će potom (15. pr. Kr.) ratovati protiv Skordiska i Denteleta koji su opetovano napadali provinciju Makedoniju u svom južnom susjedstvu, a Druz provesti nekoliko ratnih sezona (14.–9. pr. Kr.) u Germaniji, nastojeći proširiti rimski teritorij do Labe.¹³⁶

Ove godine (16. pr. Kr.), međutim, Druz se ženi Antonijom Mlađom, drugom kćeri Augustove sestre Oktavije Mlađe i Marka Antonija.¹³⁷ Iz tog ogleđnog braka proizašlo je troje djece – Germanik (rođen 15. pr. Kr.),¹³⁸ Livila (rođena 13. pr. Kr.)¹³⁹ i Klaudije (rođen 10. pr. Kr.)¹⁴⁰. Nasuprot u Rimu ustaljenoj praksi nevjerā ili netrpeljivosti u politički ugovorenim brakovima, Druz i Antonija su međusobno gajili istinske osjećaje, i nakon Druzove nesretne smrti (9. pr. Kr.) Antonija je uspješno odolijevala pritiscima obitelji da se ponovo uda.¹⁴¹

Godine 15. pr. Kr. Marko Vipsanije Agripa i dalje boravi na Istoku – nalazimo ga u posjetu Herodu I. Velikom, klijentskom kralju Judeje: "Herod nije izostavio ništa što bi Agripi moglo ugoditi. Ugostio ga je u svojim novosagrađenim gradovima, pokazao mu zgrade koje je sagradio, pribavljao svaku vrstu najboljih i najskupljih delikatesa njemu i njegovim prijateljima (...) Poveo ga je i u Jeruzalem, gdje ga je čitav narod dočekao u

136 Tiberije i Druz u Retiji 16.–15. pr. Kr.: Cass. Dio LIV.22,3–5; Vell. Pat. II.95; App. Ill. XXIX.84; Šašel Kos 2005: 473–480. O Noriku: Flor. II.22; Šašel Kos 2005: 480–488, 512–516. O Tiberijevom ratu protiv Skordiska i Denteleta: Cass. Dio LIV.20,3. O Druzovoj germanskoj kampanji: Cass. Dio LIV. 32–33; LIV.36,3; LV.1; Flor. II.30; Suet. *Claud.* 1. Druz umire u Germaniji 9. pr. Kr., od posljedica nezgodnog pada s konja: Cass. Dio LV.21,3; Suet. *Tib.* 7, *Claud.* 1.

137 Antonijina starija sestra (Antonija Starija) od 22. pr. Kr. udana je za Lucija Domicija Ahenobarba (*cos* 16. pr. Kr.) i s njim ima, barem koliko znamo, dvije kćeri i sina. Njihov sin Gnej Domicije Ahenobarb (*cos* 32.) oženit će se Agripinom Mlađom, kćeri Germanika (sin Druza Starijega) i Agripine Starije (kći Marka Vipsanija Agripe), i s njom imati sina Lucija Domicija Ahenobarba, budućeg cara Nerona.

138 Neron Klaudije Druz, prozvan Germanikom u čast očevih ratnih uspjeha u Germaniji, bio je pravi pripadnik julio-klaudijevske obitelji – po ocu Klaudijevac, po majci Julijevac. Oženjen (najkasnije oko 4. godine) Agripinom Starijom, kćeri Marka Vipsanija Agripe i Augustove kćeri Julije, imat će devetoro djece, od kojih će šestoro preživjeti djetinju dob (Neron, Druz, Gaj, Agripina Mlađa, Druzila i Livila). O djeci Germanika i Agripine: Suet. *Cai.* 7; o troje djece umrle u djetinjstvu (Tiberije Julije Cezar, dijete nepoznatog imena pa stoga *Ignotus*, Gaj Stariji): Powell 2015: xxxiv. Ova skladna obitelj u toj sljedećoj generaciji doživjet će nesretan kraj, o čemu uskoro u tekstu.

139 Nakon smrti prvog muža Gaja Cezara Livija Julija (Livila) će se 4. godine preudati za Druza Mlađega, Tiberijevog sina iz braka s Agripinom kćeri Vipsanijom Agripinom, i s njim imati troje djece – kćer Juliju Liviju te blizance Tiberija Gemela i Germanika Gemela. Julija će prvo biti udana za Germanikovog sina Nerona (iz toga braka nije bilo potomaka), a zatim za senatora Gaja Rubelija Blanda; Germanik Gemelo umrijet će u dobi od četiri godine, a Tiberije Gemelo zaglaviti će 37. optužen za pokušaj Kaligulinog ubojstva.

140 Tiberije Klaudije Neron Germanik naslijedit će svog nećaka Kaligulu kao četvrti car. Iz njegova četiri braka potječe četvoro djece od kojih je trima presudio njihov adoptivni brat Neron: Klaudije Druz umro je mlad navodno se ugušivši jedući krušku; Klaudija Antonija (udana prvo za Pompejevog pa za Sulinog potomka) odbila je Neronovu ženidbenu ponudu i stoga bila optužena za urotu protiv cara i pogubljena; Klaudiju Oktaviju Neron je lažno optužio za preljub i prognao na Pandateriju gdje je bila ubijena; Britanik je, izgleda, bio otrovan po Neronovoj zapovijedi. Sve ih je nadživio Klaudijev adoptivni sin Neron.

141 Val. Max. IV.3,3,3.

svečanoj odjeći i uz klicanje”. Agripa je u jeruzalemskom hramu žrtvovao stotinu volova i bogato počastio sve prisutne. “Ondje mu je bilo toliko ugodno da je mnogo dana ostao s njima, i rado bi ostao dulje da ga godišnje doba nije požurivalo” – morao se prije zime vratiti u Joniju. Narativ Josipa Flavija o Agripinom boravku kod Heroda odiše prijateljskim tonom, punim međusobnog uvažavanja i ugađanja. Agripa i Herod nisu bili samo suradnici u političkim pitanjima, već i prijatelji – to prijateljstvo datira otprije, a posvjedočeno je i u najužem krugu Herodove obitelji. Herodov unuk Herod II. Antipa, koji će kao posljednji iz herodovske dinastije vladati Judejom, pri rođenju (27. pr. Kr.) je dobio ime Marko Julije Agripa, u čast djedovog prijatelja Marka Vipsanija Agripe.¹⁴² Spremnost Heroda I. na pružanje svekolike pomoći Agripi tijekom njegova boravka na Istoku rezultirala je time da je “Agripa bio dobre volje, veoma velikodušan i spreman udovoljiti svim zahtjevima koji bi mogli biti povoljni za molitelje, pod uvjetom da nisu na štetu drugima” (Joseph. AJ XVI.2,3).

Nekako u isto vrijeme (možda već ove, 15. pr. Kr.) Agripa je građanima Atene darovao odeon, dvoranu za glazbene priredbe. Ta monumentalna pravokutna građevina, popularno zvana Agripejon, zauzela je nekoć prazan prostor u sredini Agore; nakon što su je u 3. st. uništili Heruli tijekom provale u Atenu, stupovi njezinog sjevernog pročelja početkom 5. st. iskorišteni su kao monumentalni ulaz u građevinski kompleks koji je, vjeruje se, pripadao palači.¹⁴³

Ove (15. pr. Kr.) ili sljedeće godine (14. pr. Kr.) u Ateni je rođena Vipsanija Agripina Starija, četvrto dijete Marka Vipsanija Agripe i Augustove kćeri Julije. U početku se činilo da će njezina sudbina biti sretnija od sudbine ostale njezine braće – Lucije i Gaj umrli su mladi, najmlađi brat Agripa Postum bio je prognan i potom ubijen, a jedina sestra Julija Mlađa umrla je u progonstvu. Agripina se 5. godine udaje za Germanika kojeg je August, nakon smrti Lucija i Gaja, imao u vidu kao potencijalnog nasljednika na vlasti. U braku s Germanikom, punom uvažavanja i ljubavi, rodit će se devetoro djece od kojih će šestoro doživjeti odraslu dob; već sljedeće, 6. godine rodit će se Neron; Druz je rođen 7. ili 8. godine, u vrijeme dok njegov otac ratuje u Iliriku sudjelujući u gušenju velikog panonsko-dalmatinskog ustanka; Gaj (Kaligula) 12., Agripina Mlađa 15., Druzila 16., a Livila 18. godine. Obitelj je pratila Germanika tijekom njegovih duljih izbjivanja iz Rima: u Germaniju (13.–16.), gdje su rođene Agripina Mlađa i Druzila, pa na Istok (18.) jer je Germanik (kao prije toga Agripa) dobio odgovornu zadaću povjerenika za istočne provincije; na putovanju prema Siriji, na Lezbu je rođena Livila.¹⁴⁴ U proljeće 19. godine Germanik iznenada umire u Antiohiji, pod čudnim okolnostima, u dobi od 34 godine, i Agripina se s djecom vraća u Rim; u odgoju joj otada pomaže svekrva Antonija Mlađa.

142 O Agripinom boravku na Istoku 15. i 14. pr. Kr. izvješćuje Josip Flavije u *Židovskim starinama*: o Herodovom dočeku i hekatombi u Jeruzalemu: AJ XVI.2,1-2; o prijateljstvu između Agripe i Heroda: AJ XVI.2,1-3. Herod Antipa bio je odgojen na carskom dvoru u Rimu, zajedno s Tiberijevim sinom Druzom i nećakom Klaudijem; o Herodu Antipi: www.britannica.com/biography/Herod-Agrippa-I.

143 Sofist Filostrat (2./3. st.) u *Životima sofista* odeon spominje kao *Ἀγορπηεῖον* (Philostr. V.S. 2.5,3; 2.8,4). O odeonu: ASCSA Digital Collections, Agora Excavations (<http://agora.ascsa.net/id/agora/monument/odeion>).

144 O Agripini Starijoj: Suet. *Aug.* 64; Tac. *Ann.* I.69; Syme 1986: 93. O djeci Agripine i Germanika (unucima Marka Vipsanija Agripe): Suet. *Cai.* 7. O sudbini Agripine i njenih sinova: Suet. *Tib.* 53–54. Što se tiče sudbine njezine braće i sestre, dva starija brata umrla su u rasponu od godine i pol dana (Lucije 2., Gaj 4. godine), a treći, rođen nakon očeve smrti (Agripa Postum), na glasu po problematičnom ponašanju (u čemu bi se moglo prepoznati neslaganje s djedovim potezima), bio je prognan 7. godine i potom ubijen 14., ubrzo nakon Augustove smrti. Julija Mlađa, Agripinina jedina sestra, poslana je u progonstvo 8. godine i ondje umrla 29. godine.

Odrješita i neustrašiva, Agripina postaje trn u Tiberijevom oku i opasnost po njegovu vlast, tim više što su Germanikova djeca s punim pravom mogla zahtijevati svog udjela u njoj. Agripina će, zajedno s najstarijim sinom Neronom, 29. godine biti proglašena državnim neprijateljem i poslana u progonstvo; umrijet će 33. godine na Pandateriji, izmorena glađu. Četiri godine poslije novi će car Kaligula majčin pepeo vratiti u Rim i sahraniti ga u Augustovom mauzoleju.¹⁴⁵

Valja nešto reći i o Agripininoj djeci – unucima Marka Vipsanija Agripe. Neron se 22. godine oženio Julijom Livilom, kćeri Druza Mlađeg (kojemu su roditelji Tiberije i Agripina kći Vipsanija Agripina), ali nije imao potomstva; godine 31. skončat će u progonstvu (ubijen ili natjeran na samoubojstvo), u dobi od 24 ili 25 godina. Druzova je žena bila Emilija Lepida (kći Marka Emilija Lepida, *cos.* 6., jednog od Augustovih zapovjednika u gušenju panonsko-dalmatinskog ustanka u Iliriku), no niti taj brak nije dao djece; optužen da kuje urotu protiv cara Tiberija, Druz će biti zatvoren u tamnicu u podrumima carskog dvora i ondje 33. godine umrijeti od gladi. Čistku je preživio samo Gaj Kaligula koji će doživjeti uspon do carske vlasti, da bi bio ubijen u atentatu 41. godine, navršivši samo 29 godina života i na prijestolju proboravivši nepune četiri godine; jedino njegovo dijete, kći Julija Druzila, ubijena je u dobi od nepune dvije godine, odmah nakon očeve smrti. Agripina Mlađa imala je sina jedinca Lucija Domicija Ahenobarba, budućeg cara Nerona; iako se uzdigla do najviše časti kao žena cara Klaudija (ujedno vlastitog strica), skončat će 59. godine pod nerazjašnjenim okolnostima, navodno po nalogu vlastitog sina. Druzila se udavala dvaput, ali oba su braka ostala bez potomstva; umrla je mlada, u 22. godini, od neke bolesti (38. godine). U braku Livile, najmlađe Germanikove i Agripinine kćeri, s Markom Vinicijem (*cos.* 30., kojemu je Velej Paterkul posvetio svoju *Rimsku povijest*), također nije bilo djece; prognana čak dvaput (od brata Gaja, pa od strica Klaudija), Livila umire u drugom progonstvu (oko 41. godine), izglednjela do smrti, u dobi od oko 25 godina.¹⁴⁶ Od petoro djece koje je Marku Vipsaniju Agripi rodila Augustova kći Julija, unučad mu je dala samo Agripina Starija, a od sljedećeg naraštaja, generacije Agripininih i Julijinih praunuka, preostao je samo Neron.

Uz pomoć Herodove flote Agripa je sljedeće godine (14. pr. Kr.) ugušio ustanak u Bosporskom kraljevstvu i na prijestolje postavio Polemona. “Za te uspjehe bile su ponuđene žrtve u Agripino ime, no trijumf koji mu je bio izglasan, nije bio proslavljen”,

145 Tacit tvrdi da je Agripina bila “malko previše razdražljiva, samo što je svojom neporočnosti i ljubavi prema mužu obraćala u vrlinu tu neobično gordu narav” (*Ann.* I.33); Rimljani su je nazivali “dikom domovine, jedinstvenim uzorom starodavnih vrlina” (*Tac. Ann.* III.4). O dobrom braku s Germanikom: *Suet. Cai.* 8; *Tac. Ann.* I.33. O Germanikovoj smrti: *Cass. Dio LVII.18,6–11*; *Suet. Cai.* 1–2. O Agripininoj sudbini prilično detaljno izvješćuje Tacit (raspršeno u knjigama I, II i IV); usp. *Tac. Ann.* V.3; *Suet. Tib.* 53. Sahranjena je u Augustovom mauzoleju uz Germanika – Germanikov je pepeo onamo pohranila sama Agripina dvadeset godina prije. Njezina je urna očuvana (*CIL VI 886*) i na njoj se čita: *Ossa Agrippina(e) filiae M(arci) Agrippa(e), divi Aug(usti) neptis, uxoris Germanici Caesaris, matris C(ai) Caesaris Aug(usti) Germanici principis* (“Kosti Agripine, kćeri Marka Agripe, unuke božanskog Augusta, žene Germanika Cezara, majke cara Gaja Cezara Augusta Germanika”).

146 O sudbini Germanikovih i Agripininih sinova: *Suet. Tib.* 54; *Tac. Ann.* V.3 (Neron); *Suet. Tib.* 54; *Tac. Ann.* V.3–4 (Druz); *Suet. Cai.* (Kaligula). Kćeri su naoko bile pošteđene čistki povezanih s opasnosti od državnog udara (njihova “krivnja” redovito se prikazivala kao razvrat), iako im sudbina nije bila puno sretnija od sudbine njihove braće: o Agripini Mlađoj usp. *Suet. Claud.* 26 i 43; *Nero* 6 i 34; o Druzili: *Suet. Cai.* 24; *Tac. Ann.* VI.15; o Livili: *Suet. Claud.* 29. Očuvan je Livilin nadgrobni cipus (*CIL VI 891*) s natpisom: *Livilla Germanici Caesaris filia hic sita est* (“Ovdje je sahranjena Livila, kći Germanika Cezara”); njen će pepeo naknadno biti donesen u Rim i pohranjen u Augustov mauzolej.

kaže Kasije Dion (LIV.24,7). U proljeće te godine Herod se pridružuje Agripi u Joniji, i njih dvojica plove duž obale zapadne Male Azije usput rješavajući neka tekuća politička pitanja, a potom kopnom putuju preko Frigije u Paflagoniju i Kapadokiju, u Efezu se ponovo ukrcavši na brod prema otoku Samu.¹⁴⁷

Ove se godine Tiberiju i Agripinoj kćeri Vipsaniji Agripini rađa sin Neron Klaudije Druz (Druz Mlađi), njihovo jedino dijete – Agripin prvi unuk.¹⁴⁸ Druzova će karijera u stopu slijediti karijeru njegovog bratića Germanika; Druz će za ženu dobiti Germanikovu sestru Livilu, a Germanik će se ženidbom s Agripinom Starijom čvršće povezati s Julijevcima. Dosegavši 21. godine drugi konzulat, sa svojim ocem Tiberijem kao sudrugom i puno prije zakonom propisane dobi, Druz sljedeće godine dobiva tribunske ovlasti koje je August dotada ljubomorno čuvao za Agripu i Tiberija, u kojima je vidio svoje pomoćnike u vlasti. Godine 23. Druz iznenada umire, navodno od neke bolesti, no već je suvremenicima bilo jasno da njegova žena Livila i pretorijanski prefekt Lucije Elije Sejan nisu bili nedužni u toj stvari.¹⁴⁹

Druz je s Livilom imao troje djece, kćer Juliju Liviju te blizance Tiberija Gemela i Tiberija Germanika. Julija je prvo bila udana za Nerona Cezara, najstarijeg sina Germanika i Agripine, no brak je razvrgnut nakon što je Neron 29. godine pao u Tiberijevu nemilost. Julija se potom udaje za Gaja Rubelija Blanda (*cos. suff.* 18.) i s njime ima četvoro djece. Valerija Mesalina, treća žena cara Klaudija, uzrokovat će njenu propast – godine 43. Julija će biti pogubljena. Bolje sudbine nije bio ni njezin brat Tiberije Julije Cezar Neron, zvan Gemelo – određen zajedno s Gajem Kaligulom (svojim bratićem u drugom koljenu) za Tiberijevog nasljednika, platit će životom Kaligulinu ambiciju da sam vlada. Drugi brat, Gemelov bliznac, umro je još kao dijete, ne navršivši četiri godine života.¹⁵⁰

Godine 14. pr. Kr. udala se Agripina kći Vipsanija Marcela Starija – vjerojatno za Publija Kvinktilija Vara. Iako je njegov otac svojedobno bio na trijumvirskom proskrip-

147 Kraljevstvo Kimerijskog Bospora, koje se protezalo duž južne i istočne obale Crnoga mora, bilo je najdugotrajnije klijentsko kraljevstvo kojemu je Rim krojio sudbinu još od Cezarovog doba. Kasije Dion dalje nastavlja: "Agripa je samo senat obavijestio o postignutom, i otada su sljedeći osvajači, njegov postupak uzevši kao presedan, prestali slati izvješća javnosti; a on neće prihvatiti proslavu trijumfa. Zbog toga – barem se meni tako čini – nijednom njegovom suvremeniku više to nije bilo dopušteno, nego su samo dobivali trijumfalne počasti" (LIV.24,7–8). Orosije dodaje da su Bosporci vratili Agripi rimske stjegove koje su bili preoteli u doba Mitridata (VI.21). O postavljanju klijentskog kralja Polemona: Cass. Dio LIV.24,4–7; Joseph. AJ XVI.2,2. Iz Dionovog pregleda Agripinih postignuća doznajemo da je Hersones na Helespontu (ovisnom o Bosporskom kraljevstvu) "na neki način" došao u Agripin posjed (LIV.29,5); to se moglo dogoditi upravo sada. Josip Flavije pripovijeda i kako su se Židovi u Joniji potužili na tamošnje Grke te kako im je Agripa odobrio da žive po vlastitim zakonima; taj mu je postupak donio veliko poštovanje židovske zajednice (AJ XVI.2,2–3).

148 Nakon Agripine smrti 12. pr. Kr. August će nasilu rastaviti Tiberija od Vipsanije, kako bi pastorka oženio svojom kćeri Julijom; "[Tiberije] je to učinio s velikim bolom u srcu" (Suet. Tib. 7). I Vipsanija se ponovo udaje, za Gaja Asinija Gala, sina Gaja Asinija Poliona, i s njim će imati barem pet sinova. Tiberije je mrzio Gala, drugog muža voljene Vipsanije, osobito nakon što je ovaj razglasio da je Druz njegov (a ne Tiberijev) sin. Na Tiberijev poticaj senat će Gala 30. godine proglasiti državnim neprijateljem i ovaj će tri godine poslije u tamnici umrijeti od gladi (Cass. Dio LVIII.3).

149 Nakon što se smrću Augustovih unuka Gaja i Lucija, koje je Agripi rodila Augustova kći Julija, izjalovila princepsova nasljedna križaljka (oni su mu, naime, trebali biti nasljednici na vlasti), August se okreće klaudijevskoj grani obitelji i adopcijom uza se vezuje Tiberija, njegovog nećaka Germanika i njegovog jedinog sina Druza Mlađega. Prema rimskom nasljednom pravu, Druz tako postaje Augustovim unukom. Tacit za njega kaže da je bio žestoke ćudi (*Ann.* IV.3) (za razliku od Germanika, kojeg su resile "usrdna ćud i izvanredna ljubaznost", Tac. *Ann.* I.33), a Suetonije tvrdi da je "živio lakoumnim i raspuštenim životom" (*Tib.* 52). O Livilinoj i Sejanovoj umiješanosti u Druzovu smrt: Tac. *Ann.* IV.3; o Druzovoj smrti: Tac. *Ann.* 8; Suet. *Tib.* 54.

150 O Juliji Liviji: Tac. *Ann.* III.29 (brak s Neronom Cezarom); Tac. *Ann.* VI.27 (brak s Rubelijem Blandom); Tac. *Ann.* XIII.32 i 43 (Julijina smrt). O sudbini Julije Livije još i: Suet. *Claud.* 29; Levick 2001²: 56. U drami posvećenoj Klaudijevoj kćeri Oktaviji, Seneka Mlađi kaže da je Livija Julija *ferro caesa est, quamvis crimine nullo* – "posječena mačem, iako bez ikakve krivnje" (*Oct.* 945–946). O sudbini Tiberija Gemela: Suet. *Cai.* 23.

cijskom popisu i zbog toga 42. pr. Kr. počinio samoubojstvo, Var se prilično dobro povezoao s carskom kućom: preko sestre Kvinktilije bio je u tazbinstvu s Augustovim nećakom Sekstom Apulejem (*cos.* 29. pr. Kr.), a kao Agripin zet imao je priličnu protekciju kod Augusta, što se osobito dobro vidjelo sljedeće godine (13. pr. Kr.) koju je, zajedno s Tiberijem, proveo u konzulskoj službi. Obojica su, naime, tada bili Agripini zetovi, oženjeni njegovim kćerima iz brakova s Pomponijom Atikom (Tiberije) i Klaudijom Marcelom (Var).¹⁵¹

Godina 13. pr. Kr. počela je, kako upravo rekosmo, u znaku konzulata Tiberija i Vara. Tiberiju će to biti prvi od dva konzulata, Varu jedini. Početkom godine Agripa se s obitelji vraća s Istoka, nakon punih deset godina što je ondje proveo kao namjesnik i glavni princepsov povjerenik za istočna pitanja. Sa sobom dovodi Herodovog sina Antipatra kojeg mu je ovaj povjerio kako bi se zbližio s Augustovom kućom. Agripa se obnavlja ovlasti: *imperium maius* na sljedećih pet godina, kako bi mogao povesti vojsku u Panoniju koja je otprije nekog vremena nemirna i “željna rata”, kao i ljubomorno čuvana *tribunicia potestas*; Agripina moć sad je uvelike slična Augustovoj, no Agripin čvrst značaj i nepokolebljiva odanost bili su najbolje jamstvo sigurnosti i postojanosti Augustovoj vlasti.¹⁵²

U ljeto ove godine August se vraća iz Galije i Hispanije, i senat odlučuje da će se u čast njegovog povratka podići žrtvenik i posvetiti Augustovom miru (*Ara pacis Augustae*). Spomenik će se nalaziti na Marsovom polju, uz *Via Flaminia*, jer tom je cestom princeps po povratku ušao u Rim. Gradnja će potrajati gotovo pet godina, i žrtvenik će biti posvećen 30. siječnja 9. pr. Kr.; Agripa će tada već biti mrtav.¹⁵³

Agripa 13. pr. Kr. počinje s radovima na trijemu, na rubu poljane koja će nositi njegovo ime (*Campus Agrippae*)¹⁵⁴ a koju je od Marsova polja dijelila *Via Lata*. U trijem je kanio postaviti kartu svijeta (*orbis pictus*) koju je načinio prema svojim geografskim komentarima i dao uklesati u mramor. Agripina karta bila je zorna ilustracija uspješnih osvajanja i privođenja ekumene Augustovom miru – nekako u isto vrijeme princeps je sastavio i nacrt svojih junačkih djela (*Res gestae*) koja će riječima oblikovati i upotpunjavati tu sliku. Agripa nije poživio da dovrši započeto djelo – gradnju trijema nastavit će Vipsanija Pola prema bratovom projektu, a nakon njezine smrti dovršiti August “prema nacrtu i komentarima Marka Agripe” (Plin. *HN* III.2,17). Portik se prostirao između današnjih *Via del Corso* i *Via del Nazareno*; stupovlje uz *Via del Tritone* moglo bi biti ostatak njegovog

151 O Kvinktiliju Varu i njegovom braku s Agripinom kćeri: Reinhold 1972: 120–121; Syme 1986: 313–328; Crosby 2016: 125. Var i Tiberije posvjedočeni su kao Agripini zetovi na fragmentu posmrtnog govora koji je August 12. pr. Kr. održao u Agripinu čast; obojica se spominju kao njegovi γαμβροί (*generes*) (II.5-7). Taj papirus s ulomkom Augustovog eulogija (*Kölner Papyrus* I, 1976., br. 10) ujedno je i jedino svjedočanstvo postojanja te Agripine kćeri, Varove žene (Syme 1986: 146). Var svoj konzulat može zahvaliti upravo tom braku (Levick 2010: 140); kasnije će biti oženjen Klaudijom Pulhrom, unukom Augustove sestre Oktavije Mlađe, koja je vjerojatno bila majka Varovog sina Publija Kvinktilija Vara (*Tac. Ann.* IV.66; Syme 1986: 315).

152 O Antipatru: Joseph. *AJ* XVI.3,3. O Agripinim ovlastima: Cass. Dio LIV.28,1; O Panoniji željnoj rata: Cass. Dio LIV.28,1.

153 O odluci podizanja *Ara pacis*: Cass. Dio LIV.25, 1 i 3; *RG* II.12. Taj spomenik najbolje oslikava koncept mira (*pax Augusta*) kao posljedicu uspješno okončanih ratova, s namjerom da se jasno pokaže kako je upravo August donio državi toliko željeni mir i blagostanje. Na gornjem frizu obje bočne strane žrtvenika prikazan je mimohod osoba uključenih u neku vrst vjerske ceremonije; osim liktora i svećenika tu su i princeps i brojni članovi njegove obitelji. Agripa je prikazan na južnom frizu, kao visok muškarac pokriven glave, u svećeničkoj odjeći (Stern 2014).

154 Agripino polje (*Campus Agrippae*) prostiralo se između *Via St. Claudio* na sjeveru i *Aqua Virgo* na jugu, te od *Via Lata* prema obroncima Kvirinala (Ball Platner 1929: 90). Marcijal spominje park s gajem šimširovine, koji je bolje mjesto za trčanje nego za čitanje (Mart. *Epigr.* II.14); usp. Rodriguez 1992: 83.

južnog dijela.¹⁵⁵ Iako Agripa nije poživio da vidi završetak gradnje trijema, kartu svijeta je vjerojatno uspio dovršiti nedugo prije smrti, uz pomoć vlastitih geografskih zabilješki koje je vodio tijekom brojnih pohoda. Bio je to prilično detaljan prikaz poznatog svijeta, izrađen *orbi spectandum*, "da ga javnost gleda" (Plin. *HN* III.2,17). August će kartu, uklesanu u mramoru, objesiti o zid portika, kako bi se Agripina želja i ispunila. Agripin *orbis pictus* nije očuvan, iako su se kopije te karte nalazile u svim većim gradovima imperija. No, zahvaljujući Strabonu, Pomponiju Meli i osobito Pliniju Starijemu, koji su se uvelike koristili podacima s karte i iz pripadajućeg tekstovnog priloga (*commentarii*), stječe se prilično dobra slika o ondje prikazanom svijetu. Tu su, osim toga, i kasnije srednjovjekovne karte u kojima se zrcali Agripin *orbis pictus* – najpoznatija među njima je *Tabula Peutingeriana*, ilustrirani itinerar iz 13. st.¹⁵⁶ Karta je, kako ju je Agripa bio zamislio, obuhvaćala poznatu ekumenu i unutar nje slikovito prikazivala teritorijalni doseg rimskog imperija – između ostaloga, dakako, i Ilirik koji je Agripa osobno upoznao ratujući s Japodima i Delmatima 35.–34. pr. Kr. i započevši borbe s Panoncima zimi 13./12. pr. Kr. Izgleda da je August nakon Agripine smrti karti pridodao još neke pojedinosti, kako bi ona vjerno odražavala vojna i diplomatska postignuća nabrojana u *Junačkim djelima*.¹⁵⁷

Dobivši ponovo prokonzularni imperij i tribunske ovlasti, a s njima i vrhovno zapovjedništvo u novoj kampanji u Iliriku, Agripa žuri u Panoniju "unatoč tome što je zima već bila počela" (Cass Dio LIV.28,1). Kasije Dion svjedoči o vrhuncu njegove moći, budući da je od Augusta dobio "veće ovlasti od onih koje su obično imali magistrati izvan Italije" (LIV.28,1). Odabir Agripe jasno je upućivao na ozbiljnost situacije u Panoniji, koja je "bila željna rata" (LIV.28,1) i u kojoj je već nekoliko godina ključalo. Velej Paterkul taj će rat okarakterizirati kao *magnum atroxque*, "velik i strašan", dodavši: "i koji je veoma bliz počeo prijetiti Italiji" (II.96). Situacija je zahtijevala iskusnog i vrsnog zapovjednika kadrog nositi se s opasnostima koje su prijetile iz nedavno osvojenog Međuriječja, ali i onog dijela Ilirika koji još nije dosegla rimska vlast – daljnji tijek događaja, koji se ogleda u prilično šturim narativima povijesnih izvora, kao glavne će protivnike iznijeti Breuke u još neosvojenom istočnom dijelu panonskog Međuriječja. Agripa je već poznavao taj prostor jer je dvadesetak godina prije sudjelovao u pokoravanju Japoda i pacificiranju Delmata, i njegov je vojni angažman, izgleda, bio itekako zapamćen među tamošnjom populacijom. Osim toga, postoje naznake da je poznavao i istočno Međuriječje koje je, iako još neosvojeno, već bilo u sferi interesa rimskih trgovaca i poduzetnika. Vjeruje se, naime, da je ondje imao određenih poslovnih kontakata vezanih uz eksploataciju rudnika i proizvodnju olovnih ingota, te da je kod domaće elite uživao velik utjecaj. Agripino poduzetništvo vjerojatno datira iz

155 O trijemu: Cass. Dio LV.8,4; Ball Plattner 1929: 430; Rodriguez 1992; Arnaud 2015. Na jednom mjestu Plinije usputno spominje njegov naziv: *porticus Vipsania* (*HN* VI.31,139), no u rukopisu Plinijeovog teksta gentilicij je tek vjerojatan, ne i siguran (Burns 1964: 254). Iz konteksta Marcijalovog epigrama (*Epigr.* II.14) jasno je da je trijem bio sastavni dio parka koji se prostirao Agripinim poljem; pjesnik trijem naziva *Porticus Europae* (usp. Prior 1996: 126–127). Nakon Vipsanijine smrti gradnju trijema nastavlja August: Plin. *HN* III.2,17; Cass. Dio LV.8,4; Arnaud 2015: 219; godine 7. pr. Kr., u vrijeme kad je August Agripino polje predao na korištenje narodu, trijem još nije bio dovršen: Cass. Dio LV.8,4; Swan 2004: 76. Ostaci trijema u Via del Tritone: Ball Plattner 1929: 430. *Res gestae divi Augusti* (*Junačka djela božanskog Augusta*), započeta 23. pr. Kr. a dovršena (uz brojna prepravljavanja i dopisivanja) 2. pr. Kr., konačno su uređena nakon Augustove smrti (Cary, Scullard 1994⁶: 347; Yavetz 2002²: 6).

156 O Agripinoj karti: Rodriguez 1992: 83–84, 91–93; Nicolet 1994⁴; Grbić 2011, 134–135; Grbić 2012; Arnaud 2015; Boatwright 2015; karta je konačno objavljena 2. pr. Kr.: Grbić 2012: 95. Plinije Stariji uvelike se služio podacima s Agripine karte, što zorno prikazuje popis odnosnih mjesta u njegovom *Prirodoslovlju* (Burns 1964: 255). Agripin *orbis pictus* kao izvor za *Tabula Peutingeriana*: Rathmann 2015.

157 O Augustovoj redakciji Agripine karte: Grbić 2012: 95–100.

vremena nakon osvajanja zapadnog Međuriječja 35. pr. Kr., otkada su – osvajanjem Segeste – bili stečeni preduvjeti za sigurnije prometovanje kroz Panoniju. U svakom je slučaju bilo dovoljno da se Marko Vipsanije Agripa pojavi s vojskom u Panoniji (ne spominju se, naime, bitke) da se “Panonci, prestravljeni zbog njegovog približavanja, okane planova o pobuni” (Cass. Dio LIV.28,2).¹⁵⁸

Početak ožujka 12. pr. Kr. Agripa se iz Panonije iznenada vraća u Italiju: “Kada su se Panonci, prestravljeni zbog njegovog približavanja, okanili planova o pobuni, Agripa se vratio [u Italiju] i, stigavši u Kampaniju, razbolio. August je u to vrijeme na Panatenejskim igrama organizirao natjecanje naoružanih ratnika, u ime svojih sinova. Kad je čuo za Agripinu bolest, krenuo je u Italiju; našavši ga mrtvoga otpremio je njegovo tijelo u grad i dao ga izložiti na Forumu. Održao mu je i posmrtni govor, prethodno ispred tijela objesivši zastor” (Cass. Dio LIV.28,2–3). Agripin iznenadni odlazak iz Panonije može značiti samo jedno: bolest je uzela tolikog maha da je morao odustati od panonske kampanje. Izvori ne navode uzrok i prirodu bolesti – dosad uz Agripu nisu spominjali zdravstvene poteškoće – pa se smatra da su ga shrvali naponi učestalih putovanja i oštra panonska zima. Jedini Plinije spominje njegove probleme s nogama (*adversa pedum valetudo* – “loše zdravlje nogu”, *HN VII.8,45*; *gravis morbus pedum* – “teška bolest nogu”, *HN XXIII.27,58*) koji su se u poznijim godinama očitovali u jakim i učestalim bolovima: “Marko Agripa je u svojim posljednjim godinama bio pogođen teškom bolešću nogu. Kad nije mogao izdržati bol, zahvaljujući čudesnoj vještini jednog liječnika a bez Augustovog znanja, Agripa je (...) tijekom žestokog napada bolesti umakao noge u vruć ocat” (Plin. *HN XIII.27,58*). Prema Plinijevom svjedočanstvu, Agripa je bolest, koja ga je sve više mučila, tajio od Augusta – po svoj prilici zato jer nije želio da ga ovaj poštedi njegovih mnogobrojnih aktivnosti. Iako nema čvrstih uporišta za dijagnozu Agripine bolesti nogu, ne možemo se oteti dojmu da mu je upravo ona došla glave. Njegova je smrt, naime, bila prilično nenadana i ništa nije upućivalo na to da će umrijeti razmjerno rano (u 51. godini) – barem izvori o tome ništa ne govore. Jaki bolovi u nogama (uz, pretpostavljamo, oticanje i grčeve) mogli bi upućivati na dvije bolesti koje mogu dovesti do smrtnog ishoda: neku bolest bubrega ili krvožilnog sustava.¹⁵⁹

“Panonci su neko vrijeme bili mirni zbog straha od Agripe, no nakon njegove smrti pobunili su se” (Cass. Dio LIV.31,2), i August na Tiberija prenosi vrhovno zapovjedništvo u panonskom ratu, koje je dotad imao Agripa. Tiberije je opravdao Augustova očekivanja i ratom zaokružio ilirički posjed, pa se princeps mogao pohvaliti: “Podložio sam vlasti rimskog naroda panonska plemena, do kojih vojska rimskog naroda nije došla prije negoli sam postao princepsom; pobijedio ih je Tiberije Neron koji je tada bio moj pastorak i zapovjednik. I proširio sam granice Ilirika do obale rijeke Dunava” (*RG V.30*).

Istodobno s događanjima u Iliriku, Druz Stariji nastavlja svoju germansku kampanju.

158 Nemiri u Panoniji počeli su već 14. pr. Kr. – Kasije Dion svjedoči da je pobuna te godine bila brzo ugušena (LIV.24,3). Flor spominje pobjedu Vini<ci>ja nad Panoncima (II.24) – možda je on počeo ratne operacije prije Agripinog dolaska. O Agripinom početnom angažmanu u Panoniji: Cass. Dio LIV.28,1–2; Vell. Pat. II.96. O izvorima za panonski rat i samom tijeku rata: Domić Kunić 2006; usp. Dzino 2012; Zaninović 2015. O Agripinim poslovnim vezama u Panoniji: Dušanić 2004; Dzino 2012: 470; usp. Dzino, Domić Kunić 2013: 161. Agripin rudnik, *metalla Agrippi(a)na* ili *argentariae Agrippi(a)nae*, vjerojatno se nalazio južno od Sirmija (Dušanić 2004: 267–269; Dušanić 2008: 113 i natpis br. 63 (= *AE* 529, 2008.); Grbić 2012: 98). Kontekst panonskog rata, kako ga prenose izvori (osobito Suet. *Tib.* 9) i spomenuta promišljanja o Agripinim rudnicima u Dionovim Panoncima prepoznaju Breuke.

159 Navod Plinija Starijeg je, osim toga, jedini spomen u izvorima bilo kakve bolesti nogu, kao i načina njenog ublažavanja (Burns 1964: 255).

U proljeće ove godine (12. pr. Kr.) prodire u još slobodnu Germaniju i pokorava Hauke, germansku zajednicu uz rijeku Weser, doprijevši na pola puta do željenog cilja – rijeke Labe. Kao nagradu za ta postignuća 11. pr. Kr. bit će postavljen za gradskog pretora, no svoj će mandat provesti u Germaniji, nastavljajući prodirati prema Labi. Za vojne uspjehe sljedeće sezone bit će nagrađen ovacijom i prokonzularnim namjesništvom za 10. pr. Kr., kao i konzulatom za 9. pr. Kr. U proljeće 9. pr. Kr. Druz prelazi Labu i na povratku u porajnski tabor nesretno pada s konja, nešto kasnije podlegnuvši komplikacijama povezanim s tim padom (sepsa?). Druzov pepeo pohranjen je u Augustov mauzolej – dotad su (9. pr. Kr.) u grobnici već počivali ostaci dvojice članova carske obitelji, Marcela i Agripe.¹⁶⁰ Tri godine prije toga, 12. pr. Kr., "August je organizirao pogrebnu povorku za Agripu na način na koji će kasnije i njegova vlastita biti organizirana, i sahranio ga je u svoju grobnicu, iako je ovaj imao vlastitu na Marsovom polju" (Cass. Dio LIV.28,4).

Početkom 12. pr. Kr. Rim je izgubio i bivšeg trijumvira Marka Emilija Lepida, koji umire u 78. godini života; August preuzima njegovu službu vrhovnog svećenika (Cass. Dio LIV.27,2).

U neko doba nakon Agripine smrti Julija je rodila njihovo peto dijete, Marka Vipsanija Agripu koji je, rođen nakon očeve smrti (i u očevu čast nazvan njegovim imenom), dobio nadimak *Postumus* ("posmrče"). Iako će ga djed August 4. godine adoptirati i označiti, zajedno s Tiberijem, kao svog nasljednika, izgleda da je Postum već tada osjećao prve posljedice svoje prgave naravi. Izvori mu prišivaju prostu i divlju ćud (*ingenium sordidum ac ferox*, Suet. *Aug.* 65), "čudnu izopačenost duha i uma" (*mira pravitas animi atque ingenii*, Vell. Pat. II.112), prostaštvo (*δουλοπρεπής*, Cass. Dio LV.32,1), mahnitost (*furor*, Vell. Pat. II.112) i sklonost gnjevu (*ὄργή*, *ibid.*), tvrdeći da je bio "iz dana u dan još luđi" (*in dies amentior*, Suet. *Aug.* 65). Možda je i bilo tako, no tome treba pridodati i ono što izvori izrijekom ne kažu: Postum se hrabro i nepokolebljivo suprotstavljao djedu, povrijeđen njegovim šikaniranjem: "[Agripa] je loše govorio o pomajci Liviji, a Augustu često prigovarao da mu ne daje nasljedstvo koje mu je otac bio ostavio" (Cass. Dio LV.32,2). Postum će ubrzo pasti u nemilost: 6. godine August će povući adopciju i internirati ga u vilu u Surentu (dan. Sorrento) kod Pompeja, a sljedeće godine prognati na Planasiju (dan. Pianosa), otok nedaleko Korzike. Ondje će Postum dočekati svoj nasilni kraj, nekoliko dana nakon Augustove smrti u kolovozu 14. godine.¹⁶¹

Epilog

Marko Vipsanije Agripa u svojoj je oporuci ostavio upute vezane uz neke započete građevinske projekte, a Augustu povjerio većinu svog imetka kako bi se te gradnje mo-

¹⁶⁰ O Druzu i njegovom germanskom ratu: Powell 2011; Cass. Dio LIV.32,2–5; LIV.36,3–4; LV.1,2–5; Suet. *Claud.* 1; Vell. Pat. II.97. O Druzovoj iznenadnoj bolesti i smrti: Cass. Dio LV.1,4–5; LV.2.1–3; Suet. *Tib.* 7; Levick 2001²: 11. Nakon Druzove smrti operacije u Germaniji preuzima njegov brat Tiberije (Cass. Dio LV.6,1–7; LV.8.3; Vell. Pat. II.97; Suet. *Tib.* 16).

¹⁶¹ August je 17. pr. Kr. bio posinio dva starija Agripina sina, Gaja i Lucija, i time ih označio svojim nasljednicima – činom adopcije oni pravno više nisu bili Agripini, već Augustovi sinovi. Nakon njihove smrti (2. i 4. godine) August se okreće svom jedinom preživjelom unuku Postumu, kao i posinku Tiberiju (Suet. *Aug.* 65; *Tib.* 15). No, već 4. godine Postum nije dobio iste privilegije koje su svojedobno imala njegova braća (Cass. Dio LV.22,4), a August ga je zaobišao i poslavši Germanika (a ne njega) u pomoć Tiberiju koji je u Iliriku ratovao protiv ustanika (6.–9. godine) (Cass. Dio LV.32,1). Postum je bio razbaštinjen (Cass. Dio LV.32,2; Suet. *Tib.* 15) i prognan (Cass. Dio LV.32,2; Suet. *Aug.* 19 i 65; Suet. *Tib.* 15), a ubrzo nakon Augustove smrti pogubljen (Cass. Dio LVII.3,5–6; Suet. *Tib.* 22; Vell. Pat. II.112).

gle dovršiti, a ostale građevine održavati. Narodu Rima osim toga je namro svoje vrtove i terme “da ih može besplatno koristiti” (Cass. Dio LIV.29,4). August će do 7. pr. Kr. dovršiti *Diribitorium*, “najveću zgradu ikad sagrađenu pod jednim krovom” (Cass. Dio LV.8,4), kao i *Campus Agrippae*, kompleks parkova i parkovne arhitekture, i po Agripinoj želji predati ih javnosti na korištenje; portik, koji je Agripa bio započeo kratko prije smrti, naknadno će dovršiti Agripina sestra Vipsanija Pola i August. Princeps preuzima i brigu o vodnoj infrastrukturi u Rimu (*cura aquarum*) koju je Agripa bio uzorno doveo u red; novcem koji je Agripa u tu svrhu osigurao, organizirano je redovito održavanje akvedukata.¹⁶²

Čak ni Plinije Stariji, odličan poznavatelj Agripine građevinske djelatnosti, nije poznao puni opseg njegovih projekata. Agripine građevine već su u antici naširoko bile glasovite po brojnosti, monumentalnosti, ljepoti i kvaliteti – Seneka Mlađi, primjerice, kaže da je Agripa u Rimu podigao mnogo monumentalnih građevina “koje ne samo da su natkrilile svu prijašnju veličanstenost, nego dosad nisu natkriljene” (*Ben.* III.32). Osim gradnji spomenutih u ovome radu, Marko Vipsanije Agripa podigao je i brojne druge, ne samo u Rimu, nego i u provincijama u kojima je boravio kao namjesnik – možda ne toliko razvikane ali zasigurno ne manje korisne. Većina njegovih građevina je, naime, imala utilitarnu namjenu, za korist ili uživanje narodu. August, kako rekospo, dovršava započete građevinske projekte, no nakon toga se otvara jaz – princeps shvaća kako neće tako lako naći dostojnu zamjenu Agripinom građevinskom geniju.¹⁶³

Marko Vipsanije Agripa bio je gotovo idealna kombinacija vojnika, državnika i inženjera – tako ga vidi Plinije Stariji. O Agripinim vojnim postignućima i građevinskim projektima u ovome je radu bilo dovoljno riječi, a dotaknuli smo se i njegovih javnih službi. Plinije ga zove “čovjekom tako velike marljivosti i osobito pomnim u ovoj (geografskoj) vrsti djela” (*HN* III.2,17), uvelike se oslanjajući na njegove izmjere diljem Carstva. Agripina geografska djela, kao i karta svijeta i komentari koji su je pratili, među glavnim su izvorima podataka za Plinijeve knjige o geografiji poznatog svijeta. Osim toga, Plinije je poznao Agripine memoare, a ovaj je navodno napisao i autobiografiju.¹⁶⁴

“Augustova moć, kako ju je on formulirao, iskazivala se vojnim pobjedama, ulogom zaštitnika i dobročinitelja stanovnika Rima te gradnjom i obnovom golemih razmjera” – Marko Vipsanije Agripa u svemu nabrojanome imao je znatnog udjela. Uz Suetonija i Kasija Diona, koji o Agripi imaju samo riječi hvale, Tacit spominje njegove “goleme

162 O oporučnom ostavljanju građevina narodu na korištenje: Cass. Dio LIV.29,4; usp. Cass. Dio LV.8,3–4. Agripa je Augustu oporučno ostavio većinu svog imetka, uključujući i Hersones na Helespontu: Cass. Dio LIV.29,5. August je za uspjehe na ratištima Agripu zasigurno zagrađivao velikim svotama novca od prodaje ratnog plijena, koji je ovaj potom koristio za financiranje svojih građevinskih projekata. O *Diribitoriju*: Cass. Dio LV.8,3–4; Plin. *HN* XXXVI.24,102. U vrijeme Kasija Diona (2./3. st.) *Diribitorij* više nije imao krov i zgrada je “bila otvorena prema nebu, jer se krov više ne može sastaviti”. O Agripinom polju: Cass. Dio LV.8,3–4. O portiku je već bilo riječi u tekstu. O *cura aquarum* i održavanju akvedukata: Suet. *Aug.* 37; Rodriguez 1992: 82; Posavec 2016: 15, bilj. 4.

163 O još nekim Agripinim gradnjama: Rodriguez 1992. Njegove građevine izazivale su divljenje: usp. Suet. *Aug.* 29; Cass. Dio LIII.27,1. O nezamjenjivosti Agripe: Thornton 1986: 35.

164 O Agripinim postignućima sažeto, ali vrlo informativno: Cass. Dio LIV.29. Plinije o Agripi: Burns 1964. O Agripinim geografskim djelima: Nicolet 1994⁴; Arnaud 2015; usp. Burns 1964: 257 (ovdje su nabrojana sva mjesta u Plinijevom *Prirodoslovlju* gdje se Agripa navodi kao izvor podataka, bilo da su oni preuzeti s njegove karte, iz komentara ili memoara). Drugdje se navodi da je Agripa (a ne August) bio taj koji je Italiju podijelio na oblasti (*regiones*) i postavio *miliarium aureum* na Forumu, kao i da je standardizirao mjerne jedinice u čitavom Carstvu (D. Soren *et al.*, *A Roman Villa and a Late Roman Infant Cemetery: Excavation at Poggio Gramignano, Lugnano in Teverina*, Bibliotheca Archaeologica, L’Erma di Bretschneider, Roma, 1999., str. 184 – *non vidi*).

zasluge” za Carstvo aludirajući poglavito na Agripine vojne uspjehe. Plinije Stariji pak, u odlomku knjige o antropologiji i fiziologiji čovjeka, u dijelu gdje govori o porođaju pri kojemu prvo izlaze noge djeteta, iskoristio je priliku da se raspriča o Agripi (koji je na taj način bio rođen) i nabroji njegove životne poteškoće: nesretnu mladost, bolest nogu, razmjerno kratak život proveden u okruženju ratova i smrti, ženinu nevjeru, podložnost Augustu i potomstvo nesretno po čovječanstvo. Plinije Agripu ipak smatra oglednim primjerom sretnog čovjeka (*felicitatis exemplum*) – možda zato što nijedna životna nesreća nije mogla osujetiti njegov jedinstven *cursus honorum*, i službeni i onaj privatni.¹⁶⁵

Agripa je, nema sumnje, bio čovjek izvanrednog integriteta. Iz narativa pisanih izvora daju se naslutiti neke crte njegova karaktera: plemenit, nesebičan, odan svom starom prijatelju a potom i vladaru, spreman da se posve stavi u službu dobrobiti imperija do te mjere da su ga smatrali skromnim – iako je vjerojatnije da je svoje ambicije znao usmjeriti prema pravim ciljevima, svjestan svog mjesta unutar mreže koju je August ispleo između svojih suradnika. Osim svega toga, Agripa je bio svestran – razumio se u geografiju, kartografiju i premjeru zemljišta, graditeljstvo, ratovanje, upravljanje državnim aparatom... Unatoč niskom podrijetlu (kojeg se, izgleda, stidio izbjegavajući koristiti svoj gentilicij), njegov značaj i njegova djela svjedočili su o njegovoj istinskoj veličini. Svjestan kvaliteta svog prijatelja i suradnika, August ih nije propustio nagraditi (primivši Agripu u najuži krug svoje obitelji), kao i iskoristiti za vlastite političke ciljeve. Građanski su ratovi bili desetkovali rimsku elitu, i bilo je neizbježno da se neke plebejske obitelji uzdignu do patricijskog statusa, a pojedinci iz viteškog staleža da dosegnu senatorski. August je u tome procesu prepoznao vlastitu korist i takve ljude vezivao uz sebe zahvalnošću za uspon na društvenoj ljestvici; na taj je način oko sebe okupio ljude na koje se mogao osloniti, a koji su istodobno bili o njemu ovisni, ne dugujući ništa senatu. Među njima su bili Agripa i Mecenat. Agripa je dosegao najviše što je objektivno mogao: bio je princepsova desna ruka, a onda i suvladar (iako se to nije spominjalo naglas), a među njegovim su izravnim potomcima bila i dva (iako po državu pogubna) cara.¹⁶⁶

Agripa je bio od rijetke vrste prijatelja koji je Augustove interese uvijek pretpostavljao svojoj časti i slavi – odbio je, primjerice, počasti koje su mu s pravom bile ponuđene (triput je, naime, odbio izglasane trijumfe) – i stoga je kod Augusta bio “prvi u milosti” (Plut. *Vit. Ant.* 87). U modernoj literaturi pojavilo se, međutim, i drugačije mišljenje o Vipsaniju Agripi: njegov “imidž” Augustovog suradnika možda je bio konstruiran da se neutralizira antipatija kojom odišu senatorski literarni izvori (zbog njegovog niskog podrijetla), pa se postavlja pitanje što bi se dogodilo s Agripom da je August umro prvi.

165 Citat o Augustovim postignućima: Beard 2018, 343–344. Tacit na odnosnom mjestu (*Ann.* XIV.53) uz Agripu spominje Mecenata; Seneka se, naime, obraća Neronu i podsjeća ga na to da je Agripa bio Augustov “drug u ratovima”, a Mecenat se “u Rimu prokušao mnogim radovima”, te da su obojica “primili divne nagrade, ali za svoje goleme zasluge”. Katalog Agripinih životnih poteškoća: Plin. *HN* VII.8,45–46. O sreći koja je prevagnula nad njegovim nesrećama: Burns 1964: 254. Prevelika podložnost tastu (Augustu) (*soceri praegravum servitium*) odnosi se na Agripinu beskompromisnu odanost Augustu i dragovoljno stavljanje sebe u drugi plan, što je princeps naširoko iskorištavao za vlastite ciljeve. Plinijeva tvrdnja da je Agripino “čitavo potomstvo bilo nesretno po čovječanstvo” (*infelix terris stirps omnis*) u prvom se redu odnosi na Kaligulu i Nerona, “pogrebne zublje ljudskoga roda” (*faces generis humani*) (*HN* VII.8,46).

166 Osim spomenutog Plinijevog odlomka (*HN* VII.8,45–46), dobar presjek Agripinih karakteristika daje i Kasije Dion (*LIV.*29). O ovisnosti pojedinih pripadnika viteškog staleža o Augustu: Matyszak 2006: 112. O Agripinom usponu i mjestu u društvu u Rimu: “[August] počasti konzulatom dvaput uzastopce Marka Agripu, neugledna roda, velikog ratnika i druga u pobjedi; zatim ga uze za zeta, nakon Marcelove smrti” (*Tac. Ann.* I.3).

U izvorima koji se ondje navode nema, međutim, traga prezira prema Agripi,¹⁶⁷ pa se možemo zauzvrat zapitati: kolike i kakve dobrobiti bi uživao August i njegov imperij da je Marko Vipsanije Agripa poživio?

Augusta je veoma pogodila Agripina smrt – osim što je izgubio najvjernijeg prijatelja i najspособnijeg suradnika, izgubio je i čovjeka u kojeg je mogao imati potpuno povjerenje. Uz to, nakon Agripine smrti za Augusta je uslijedio niz gubitaka na privatnom planu: sljedeće godine umrla je sestra Oktavija Mlađa, a dvije godine poslije (9. pr. Kr.) izgubio je Druza Starijeg u kojeg je polagao velike nade (Druz je, naime, bio sposoban vojskovođa i jedan od kandidata za Augustovu shemu dvojnog nasljedovanja vlasti); godine 8. pr. Kr. umiru Mecenat s kojim je, kao i s Agripom, drugovao od mladih dana, i Kvint Horacije Flak, jedan od uzdanika Augustovog programa duhovne obnove Rima.

Izgubivši s Agripom glavni oslonac svoje vlasti, August se okreće pastorcima Tiberiju i Druzu, i Tiberija ženi svojom kćeri Julijom, vjerojatno kako bi ovaj odigrao ulogu zaštitnika Augustovih malodobnih unuka Gaja i Lucija kojima je princeps namijenio ulogu nasljednika na vlasti.¹⁶⁸ Tiberije postaje najbližim i najpouzdanijim Augustovim suradnikom i vojskovođom, preuzevši tako ulogu koju je u princepsovom životu dotad imao Agripa.

Augustove nedaće nisu se, međutim iscrpile s tim događajima. Godine 6. pr. Kr. Tiberije iznenada odlazi na otok Rod u neku vrstu dragovoljnog izgnanstva, što princepsu uzrokuje nemale probleme, iako se to još ne odražava na planove o nasljedovanju vlasti: Augustovi unuci Gaj i Lucije stasaju i djed ih priprema za odgovornu državnu zadaću.¹⁶⁹

Godina 2. pr. Kr. svjedočila je o vrhuncu Augustove vladavine, ali i kulminaciji problema vezanih uz njegovu obitelj. Princeps je ove godine proglašen ocem domovine (*pater patriae*), što je smatrao najvećom čašću koja ga može zapasti, jer je taj naslov bio namijenjen samo onima najzaslužnijima za dobrobit države. U proljeće ove godine konačno je bio dovršen i posvećen hram Marsa Osvetnika i August je onamo, uz brojne popratne ceremonije i svečanosti, pohranio legijske stjegove vraćene od Parta. A zatim je “u njegovu vlastitom domu izbila oluja” (Vell. Pat. II.100): bio je prisiljen prognati kćer jedinicu, navodno zbog njezinog razvratnog života; pet godina poslije “malo je ublažio njen položaj” premjestivši je s otočica Pandaterije na kopno, u Regij. Julija više nikada neće vidjeti Rim.¹⁷⁰

167 Severy 2003: 71; autorica navodi Suetonija (*Aug.* 66), Veleja Paterkula (II.79) i Horacija (*Carm.* I.6).

168 Seneka Mlađi o gubitku koji je pogodio Augusta: “Mjesta Agripe i Mecenata ostala su nepopunjena do kraja njegova života” (*Ben.* VI.32). Oktavijina smrt: Suet. *Aug.* 61; Cass. Dio LIV.35,4; Druzova smrt: Suet. *Tib.* 7; Cass. Dio LV.1,4; Mecenatova smrt: Cass. Dio LV.71. Tiberije se ženi Julijom: Suet. *Aug.* 63; Cass. Dio LIV.35,4. Okrenuvši se (u nedostatku prikladnih Julijevaca) Klaudijevcima Tiberiju i Druzu, August je želio popuniti Agripino mjesto u svojim dinastičkim planovima (Levick 1975: 33); o Tiberiju kao zaštitniku Augustovih unuka: Seager 2005: 20.

169 O Tiberijevom odlasku na Rod mnogo se pisalo i u starini i u naše vrijeme. I dok Velej Paterkul njegov odlazak oslikava kao veliki gubitak za državu (II.99), Suetonije kaže da je otišao dobrovoljno, ugledajući se na sličan Agripin čin 16 godina prije (*Tib.* 10–13), dok Kasije Dion smatra da je na to bio prisiljen (LV.9,5–8); usp. još Levick 1975: 33–34; Levick 1999²: 26–29; Bowersock 2002²: 170, 184; Matyszak 2006: 101–102, 133–134. Princeps će tek 4. godine (nakon gubitka svog drugog unuka) Tiberiju dopustiti povratak u Rim.

170 O proglašenju ocem domovine: *RG* II.35; Suet. *Aug.* 58. O posveti hrama Marsa Osvetnika: *RG* II.29; Cass. Dio LV.10,6–8; Vell. Pat. II.100. Iako su povijesni izvori gotovo jednoglasni u tvrdnji da su razlozi Julijinog progonstva bili razvrat i preljub, u modernoj literaturi sve su glasniji oni koji tvrde da je pozadina bila posve politička. O Julijinom progonstvu: Suet. *Aug.* 65; Cass. Dio LV.10,14; Vell. Pat. II.100; Tac. *Ann.* I.53; Tac. *Ann.* III.24; Sen. *Ben.* VI.32; Plin. *HN* VII.45,149. O Julijinom premještanju u Regij: Suet. *Aug.* 65; Cass. Dio LV.13,1a.

Godina 4. bila je prijelomna za Augustove planove vezane uz nasljeđivanje vlasti. Događaji koji su usmjerili njegove odluke donesene te godine bili su stresni po već ostarjelog princepsa. U rasponu od godinu i pol izgubio je oba unuka u kojima je vidio svoje nasljednike – Lucije je umro 2., Gaj 4. godine, i Augustova se nasljedna križaljka raspala. "Ništa mi se od toga ne bi dogodilo, da su Agripa ili Mecenat živi", potužio se August u narativu Seneke Mlađeg (*Ben.* VI.32). Trebalo je posegnuti za novim rješenjem: adopcijom pastorka Tiberija i posljednjeg unuka Agripe Postuma princeps je osigurao nove nasljednike (i dalje inzistirajući na dvojnoj vlasti), a Tiberije (adopcijom uveden u *gens Iulia*) je posinio svog nećaka Germanika, koji je zajedno s Tiberijevim sinom Druzom Mlađim trebao jamčiti kontinuitet vlasti u sljedećem naraštaju.¹⁷¹

Sljedeća je godina obilježila početak niza prirodnih katastrofa koje će se protegnuti i na 6. godinu: snažan potres u Rimu prouzročio je sedmodnevnu poplavu Tibera, uslijedili su požari, nestašica hrane i glad, što je za posljedicu imalo nezadovoljstvo rimskog puka i nemire, a postojala je i stvarna opasnost od urote protiv careva života.¹⁷² Iznenada se "čitava Panonija, obijesna zbog blagodati dugotrajna mira i narasla u snagama, nakon što su i Delmacija i sva plemena onoga kraja bili privučeni tomu cilju, podigla na oružje" (*Vell. Pat.* II.110) – u Iliriku je buknuo veliki dalmatinsko-panonski (Batonov) ustanak koji će tijekom tri ratne sezone Rimu donijeti mnogo neizvjesnosti, straha i gubitaka, i u ljudstvu i u novcu. Princepsa i dalje prate problemi u obitelji: nekako u to vrijeme zatvorio je Agripu Postuma, svog posljednjeg unuka, u ljetnikovac u Surentu u okolici Pompeja, navodno "jer nije mogao ukrotiti njegovo ponašanje" (*Cass. Dio* LV.32,2). Ta će se internacija sljedeće godine pretvoriti u pravo progonstvo – Postum će biti poslan na Planasiju (dan. Pianosa), otočić na pola puta između italske obale i Korzike. Uskoro je princeps prognao i svoju unuku Juliju Mlađu koja je, kako Tacit kaže, "pronađena krivom zbog preljuba" (*Ann.* IV.71). Julija će na otočiću Trimeru umrijeti nakon punih dvadeset godina provedenih u progonstvu. August će, prema Suetonijevom svjedočanstvu, o prognanima kćeri, unuci i unuku uvijek govoriti kao o "tri svoja čira i tri rak-rane svoje" (*Aug.* 65). Od potomaka koje su mu podarili Julija i Agripa, uz Augusta je ostala samo unuka Agripina Starija.¹⁷³

Pet dana nakon što je Tiberije proglasio pobjedu u Iliriku (9. god.) Carstvo je zadesila iznenadna nesreća – Publije Kvinktilije Var u Germaniji je izgubio tri legije, i sam poginuvši u masakru u Teutoburškoj šumi. Bio je to najteži poraz nakon onog Krasovog kod Kare 53. pr. Kr., a princeps je bio toliko zaprepašten "da je nekoliko mjeseci pustio rasti

171 O smrti Lucija i Gaja: *Suet.* Aug. 65. Ukratko o promjeni Augustovog plana: Tac. *Ann.* I.3. Događaji 4. godine ispunili su mnoge stranice znanstvene literature; na ovom mjestu tek ogledno: Levick 1999²: 47–50; Syme 1939: 430–431; Syme 1986: 94; usp. *Suet.* Aug. 65; *Suet. Tib.* 15; *Vell. Pat.* II.103–104. Kontinuitet vlasti bio je ozbiljno poljuljan u generaciji Augustovih adoptivnih unuka: Germanik će umrijeti 19., Druz Mlađi 23. godine, i Rim će nakon Tiberija doći u ruke Germanikovog sina Kaligule.

172 O nizu nesreća koje su pogodile Rim i Italiju: Birch 1981: 450; usp. *Suet.* Aug. 25 (nestašica žita i s tim povezani nemiri); Plin. *HN* VII.45,149 (popis nesreća koje su tijekom života zadesile Augusta).

173 O izbjavanju ustanka u Iliriku: *Vell. Pat.* II.110; *Suet. Tib.* 16. O progonstvu Agripe Postuma: *Suet.* Aug. 65; *Cass. Dio* LV.32,1–2; *Vell. Pat.* II.112. Tacit je uvjeren da je Postumovom progonstvu (i ubojstvu) kumovala Augustova žena (Tiberijeva majka) Livija, jer je Postum bio "istina, vrlo neuk i ludo bahat zbog svoje tjelesne snage, no nije mu bilo dokazano nikakvo nečasno djelo" (*Ann.* I.3); usp. Levick 1999²: 271, bilj. 32. August je poništio Postumovu adopciju i razbaštinio ga (Plin. *HN* VII.45,150; usp. *Suet. Tib.* 15). Trimer, otočić Julijinog progonstva, dio je arhipelaga Tremita (zvanih i Diomedovi otoci) sjeverno od rta Gargana; o Juliji Mlađoj: *Suet.* Aug. 65; Tac. *Ann.* IV.71; Plin. *HN* VII.45,149. Njeno se progonstvo obično datira u 8. godinu, no predložena je i prethodna, 7. godina: Cary, Scullard 1994⁶: 333.

bradu i kosu i da je katkada glavom udarao o vratnice vičući: Kvinktilije Vare, vrati mi legije!” (Suet. *Aug.* 23). Bila je to prekretnica u Augustovoj vanjskoj politici – napustio je planove o pomicanju sjeverne granice s Rajne na Labu, ni ne pokušavajući više vratiti izgubljeni teritorij.¹⁷⁴

Godine 13. August je sastavio oporuku i pohranio je kod vestalki. Kao nasljednike prvoga reda označio je Tiberija i njegovu majku Liviju; nasljednici drugoga reda bili su Druz Mlađi i Germanik, te Germanikova tri sina (Neron, Druz i Gaj). Kćer Juliju Stariju, unuku Juliju Mlađu i unuka Agripu Postuma nije pomilovao ni oporučno – štoviše, naglasio je da se ne smiju sahraniti u obiteljskom mauzoleju. Takoreći odmah nakon princepsove smrti, u kolovozu 14. godine, na Planasiju je bio poslan centurion koji je Tiberiju, novom caru, potom dojavio da je “njegov nalog izvršen”. Bio je to kraj Agripe Postuma, posljednjeg princepsovog izravnog muškog potomka. Nekoliko dana nakon Augustovog sprovoda, na Pandateriji je umrla njegova kći Julija, izglednjela do smrti.¹⁷⁵

Proles Agrippae

Marko Vipsanije Agripa ženio se triput – višestruki brakovi nisu bili rijetkost u Rimu u kojemu je društvena elita krojila politiku uz pomoć brakom pečaćenih savezništava. Prvi Agripin brak možda još nije imao takvu pozadinu, no drugi i treći bjelodano su bili u službi Augustove unutarnje politike.¹⁷⁶

Prva žena, Cecilija Pomponija Atika, Agripi je rodila dvije kćeri. I dok se o prvoj od njih, Vipsaniji Agripini, znade prilično mnogo, identitet, pa čak i postojanje druge (uvjetno nazvane Vipsanija Atika) pod znakom su pitanja.

Vipsanija Agripina prvo je bila udana za Tiberija kojemu je rodila Druza Mlađeg (jednog njegovog sina). Nakon što je princeps rastavio Tiberija od Vipsanije kako bi ovoga oženio svojom kćeri, Vipsanija se preudaje za Gaja Asinija Gala (*cos.* 8. pr. Kr.), sina Gaja Asinija Poliona, s kojim je imala možda petoricu sinova i jednu kćer. Izvori njenog najstarijeg sina **Nerona Klaudija Druza (Druza Mlađeg)** oslikavaju mračnim bojama: bio je “žestoke ćudi” (Tac. *Ann.* IV.3), “živio je lakoumnim i raspuštenim životom” (Suet. *Tib.* 52) i bio “veoma razuzdan i okrutan – toliko okrutan da su najoštriji mačevi po njemu bili prozvani družovskim” (Cass. Dio LVII.13,1) – nimalo nalik na djeda Agripu. August je u Druzu vidio jednog od svojih nasljednika i omogućio mu vrhunski *cursus honorum* okrunjen s dva konzulata (15. i 21. godine). Druz će se oženiti Germanikovom sestrom Livilom i s njom izroditi troje djece. Godine 20., nekoliko dana nakon što je Druz proslavio ovaciju, umire njegova majka Vipsanija Agripina, jedna od vodećih matrona svoga vremena koja “jedina od sve djece Agripine premine blagom smrti; jer, što se tiče ostalih, očito je da izginuše od mača ili, kako se vjeruje, od otrova ili gladi” (Tac. *Ann.* III.19).

174 O bitci u Teutoburškoj šumi: Vell. Pat. II.117. O posljedicama masakra u Germaniji: Cary, Scullard 1994⁶: 336; njihov začetak trebalo bi prepoznati u velikom ustanku u Iliriku, koji je pokrenuo lavinu po Rim nepovoljnih ishoda prethodnih planova.

175 O Augustovoj oporuci: Suet. *Aug.* 101. O zabrani sahrane u Augustovom mauzoleju: Suet. *Aug.* 101; Cass. Dio LVI.32,4. O Postumovom svršetku: Suet. *Tib.* 22; Cass. Dio LVII.3,5–6; Vell. Pat. II.112; Tac. *Ann.* I.6; Allen 1947; Detweiler 1970; Levick 1999²: 59–61, 65–66. Postumovo ubojstvo bilo je “prvi zločin nove vlade” (Tac. *Ann.* I.6). O Julijinoj smrti: Cass. Dio LVII.18,1a.

176 O Agripinim brakovima i djeci koja su iz njih proizašla već je bilo riječi u radu; stoga ćemo se ovdje usredotočiti na sljedeći naraštaj – generaciju Agripinih unuka. Isto tako, nećemo ponavljati navode izvora i literature o onim osobama o kojima smo prethodno govorili. Debljim slovima u tekstu označeni su izravni Agripini potomci.

Druz će umrijeti tri godine nakon nje, vjerojatno otrovan od Sejana. Sudbina njegove djece nije bila nimalo vedrija: **Tiberije Germanik** umro je još kao dijete, a njegov brat blizanac **Tiberije Gemelo**, kojega je djed Tiberije odredio za svog nasljednika zajedno s Gajem Kaligulom, stradat će od ruke svog nesuđenog suvladara; nema spomena o njegovoj eventualnoj ženi ili djeci. **Julija Livija**, Druzova kći, prvo je bila udana za Germanikovog sina Nerona, no brak je razvrgnut kad je Neron pao u Tiberijevu nemilost i skončao u tamnici. S drugim mužem Gajem Rubelijem Blandom (*cos. suff.* 18.) možda je imala četvoro djece. Lažno optuženu za nemoral i incest (Mesalina je, naime, u njoj vidjela prijetnju po svoju sigurnost), car Klaudije (njezin stric) osudio ju je na smrt; ne zna se je li bila pogubljena ili je smaknuće preduhitrila samoubojstvom.¹⁷⁷

Drugi brak Agripine kćeri Vipsanije Agripine (s Gajem Asinijem Galom) bio je vrlo plodan: pretpostavljena su petorica sinova i jedna kćer. Najstariji sin **Gaj Asinije Polion** (*cos.* 23.) u izvorima se spominje samo u kontekstu svog konzulata kao podatka za dataciju nekih događaja godine 23. Fragment natpisa iz Tuskula (*[Asini]a Pollionis filia, CIL XIV 2599*) mogao bi se odnositi na njegovu kćer (**Asiniju**), a na natpisu iz Atike spominje se možda njegov sin **Gaj Asinije Placentin** (*[Γαί]ov Ἀσί[νιον?] ὕδν Πλακεντε[ῖνον]*, *IG II² 4172*) – o njima se više ništa ne zna. O **Marku Asiniju Agripi** (*cos.* 25.), drugom Vipsanijinom sinu, Tacit ima samo riječi hvale, izgovorene kao neke vrste eulogija: "Krajem godine [26.] preminuše odlični muževi Asinije Agripa, od predaka radije slavnih negoli starodrevnih, i kojega život nije bio nedostojan, i Kvint Haterije (...)" (*Ann.* IV.61). Njegov je sin možda **Marko Asinije Marcelo** (*cos.* 54.), za čijeg je konzulata umro car Klaudije (Suet. *Claud.* 45). Marcelo, o kojemu Tacit kaže: "živeći od slave pradjeda Asinija Poliona, bijaše cijenjen i zbog svoga čudorednog života, osim što siromaštvo smatraše za najveću nesreću", godine 60. bio je upleten u skandal oko krivotvorenja neke oporuke; sukrivci su pogubljeni, ali on je pošteđen "zbog uspomena na njegove pretke" (*Ann.* XIV.40). **Lucije Asinije Gal**, treći sin Vipsanije i Gala, 46. godine sudjelovao je u uroti protiv Klaudija, no car mu je pošteđio život i poslao ga u progonstvo; Kasije Dion spominje da je on bio "Druzov polubrat po istoj majci", Vipsaniji Agripini (LX.27,5). Identitet **Gneja Asinija Salonina** se, kao i identitet njegovog maločas spomenutog brata, konstruira uz pomoć dostupnih pabiraka: Tacit je u narativu vezanom uz godinu 22. zabilježio: "Preminuše ove godine muževi velika imena: Asinije Salonin, znamenit po djedovima Marku Agripi i Asiniju Polionu, brat Druzov i određen za muža Cezarove unuke, i Kapiton Atej (...)" (*Ann.* III.75), a natpis iz Puteola svjedoči o počasti koju su stanovnici tog gradića iskazali svom patronu (*Cn. Asinio Pollionis et Agrippae nepoti Puteolani patrono publice, CIL X 1682*). O njegovim potomcima ne zna se ništa. O **Serviju Asiniju Celeru** (*cos. suff.* 38.), Vipsa-

¹⁷⁷ O Vipsaniji i Tiberiju: Suet. *Tib.* 7; o braku Vipsanije i Asinija Gala: Tac. *Ann.* I.12. O Druzovom rođenju: Suet. *Tib.* 7 i 15; uspon u karijeri: Cass. Dio LVI.17,3; LVI.25,4; LVI.28,1; LVII.4 (Druz u Panoniji guši pobunu legija 14. godine); Cass. Dio LVII.14,1 (prvi konzulat 15. godine); Cass. Dio LVII.70,1 (drugi konzulat 21. godine); njegova smrt: Cass. Dio LVII.22,1–2; Suet. *Tib.* 39, 52 i 62; Tac. *Ann.* IV.8. Tiberije je u početku mislio da mu je sin umro "od bolesti i neumjerena života", no zatim je saznao da ga je otrovao Sejan uz pomoć Livile. O Druzovoj djeci: Suet. *Tib.* 54, 55, 62 i 76; Suet. *Cai.* 23; Cass. Dio LVIII.23,2–3; Cass. Dio LIX.1,1 (Tiberije Gemelo); Tac. *Ann.* VI.27; Sen. *Oct.* 944–946; Levick 2001²: 56 (Julija Livija). O generaciji Agripinih prapraunuka (Julijinoj djeci) samo ukratko: **Gaj Rubelije Plaut** bio je na glasu kao uzoran muž i otac, staromodnih pogleda i skroman; pogubljen je kao Neronov politički protivnik, a uskoro je zaglavila i čitava njegova obitelj – žena Antistija Polita (kći Lucija Antistija Vetera, *cos.* 55.), djeca i tast (usp. Tac. *Ann.* XIV.57–59). **Rubelija Basa** bila je udana za ujaka budućeg cara Nerve; Sergije Oktavije Lenat Poncijan (*cos.* 131.) je možda njezin unuk (usp. *CIL XIV 2610 Tusculum*); Syme 1958: 627–628. Juvenal spominje još jednog Rubelijeveg sina, **Gaja Rubelija Blanda** (VIII.39–43) o kojemu se inače ne zna ništa, a o **Rubeliju Druzovom** svjedoči njegov nadgrobni natpis (*CIL VI 16057 Roma*) – dječak je umro prije navršene treće godine života.

njinom petom sinu iz drugog braka, pričalo se da je, kao veliki gurman, od Kaligule jednom prilikom kupio ribu po cijeni od čak 8.000 sesteraca. Iako Klaudijev prijatelj, bio je optužen za urotu protiv cara i pogubljen; u *Potikoljenju božanskog Klaudija*, satiri Seneke Mlađega, on je među Klaudijevim prijateljima koji cara optužuju za svoju smrt i dočekuju ga na drugom svijetu (*Apocol.* 13). Asinije Celer je, izgleda, imao kćer koja bi se mogla zvati **Asinija Agripina**; s njom bi se moglo povezati nekoliko fragmentarnih natpisa iz Rima koji spominju unuku Gaja Asinija Poliona i sestru Tiberija Cezara Druza (*CIL VI 31636*), Asiniju Agripinu, Celerovu kćer (*CIL VI 9901*) te Agripinu, kćer Celera Gala (*CIL VI 9901a*). **Pomponija Grecina**, ugledna matrona udana za Aula Plaucija, osvajača Britanije (43.) i potom namjesnika u tamošnjoj provinciji, mogla bi biti nećakinja spomenute petorice Vipsanijinih sinova, kći njihove pretpostavljene sestre **Asinije** koja je, kako se vjeruje, bila udana za Gaja Pomponija Grecina (*cos. suff.* 16.). O Asiniji nema nikakvih podataka, no Tacit prilično detaljno izvješćuje o Grecini: “Optužiše je zbog stranog praznovjerja te prepustiše da joj sudi vlastiti muž. Ovaj, po starodrevnom običaju, u nazočnosti rodbine povede istragu u kojoj se radilo o životu i časti njegove žene, te je proglasi nevinom. Dugo je ta Pomponija živjela i uvijek u žalosti; doista, pošto spletke Mesaline ubiše Juliju, kćer Druzovu, za četrdeset godina odijevala se samo u crninu, tugovala samo u svojoj duši; i ne podnese za to kazne pod Klaudijem, a poslije se okrene njoj u slavu” (*Ann.* XIII.32). Julija i Grecina bile su polusestre po istoj majci, Vipsaniji Agripini; praznovjerje pak o kojemu Tacit govori vrlo je vjerojatno kršćanstvo – neki natpisi u katakombama sv. Kalista u Rimu daju zaključiti da su kasniji članovi Pomponijine obitelji doista bili kršćani.¹⁷⁸

Marko Vipsanije Agripa je, kako se vjeruje, sa Cecillijom Pomponijom Atikom imao još jednu kćer, uvjetno nazvanu **Vipsanija Atika**. U radu je već spomenuta pretpostavka da bi ona mogla biti udana za Kvinta Haterija (*cos. suff.* 5. pr. Kr.) i s njime imati sina; taj je **Decim Haterije Agripa** (*cos.* 22.) prošao kroz uobičajeni *cursus honorum*: pučki tribunat, preturu i konzulat. Tacit ga naziva Germanikovim rođakom (bilo je to vrlo daleko srodstvo, točnije tazbinstvo, koje je povezivalo potomke iz Agripinog prvog i trećeg braka) i spominje kako su Germanik i Druz Mlađi podržali njegov izbor za pretora (*Ann.* II.51). Izgleda da je bio prilično nezgodnog značaja, jer ga Tacit nalazi kako se u senatu žučno sukobljava sa svojim tetkom Gajem Asinijem Galom (*Ann.* I.77), a sudjeluje u nekoj kasnijoj raspravi, točnije rečeno svađi (*Ann.* VI.4). Haterije Agripa je, osim toga, predložio smrtnu kaznu za jednog viteza koji je navodno bio unaprijed sastavio posmrtnu pjesmu

178 O Vipsanijinoj djeci iz braka s Asinijem Galom: *PWRE* II.2, s. v. *Asinius*; Smith 1870: 439; Oliver 1947. O konzulatu Gaja Asinija Poliona: *CIL VI 10051* (Roma); *PWRE* II.2, coll. 602–603; Plin. *HN* XXXIII.8,32; Tac. *Ann.* IV.1. O konzulatu Marka Asinija Agripe: Tac. *Ann.* IV.34; o njemu još *PWRE* II.2, col. 1584. Za Marka Asinija Marcela usp. i *PWRE* II.2, col. 1588; njegov bi unuk mogao biti Marko Asinije Marcelo (*cos.* 104), o kojem se inače ništa ne zna. Lucije Asinije Gal pretpostavljeni je sufektini konzul za neku godinu oko 27., no nema ga u popisima konzula. Iako *PWRE* razlikuje Asinija Gala (col. 1584) od Lucija Asinija Gala (col. 1588), na oba se mjesta spominju isti izvori i stoga možemo pretpostaviti da je ipak riječ o istoj osobi. O uroti Lucija Asinija Gala protiv Klaudija: Cass. Dio LX.27,5; Suet. *Claud.* 13 (urotili su se “Asinije Gal i Statilije Korvin, unuci govornika Poliona i Mesale”); o njemu i *PWRE* II.2, col. 1588. Kombinacija Tacitovog izvješća o Asiniju Saloninu (*Ann.* III.75) i epigrafičkog svjedočanstva o Gneju Asiniju (*CIL X 1682 Puteoli*) mogla bi iznjedrili jednu te istu osobu – Gneju Asinija Salonina; o njemu usp. i *PWRE* II.2, coll. 1583 i 1604. Druz, kojeg Tacit naziva njegovim bratom, njegov je polubrat od iste majke Vipsanije Agripine. O ribi koju je Servije Asinije Celer kupio od Kaligule: Plin. *HN* IX.31,67; Macrob. *Sat.* VI.9; o njemu usp. i *PWRE* II.2, col. 1584; *CIL VI 9901a* (Roma) mogao bi biti nadgrobni spomenik Celerove kćeri **Asinije** – ondje je navedeno da je živjela 30 godina. O kršćanstvu Pomponije Grecine: Schaff 2006³, Vol. I, Ch. V. **Aula Plaucija**, sina Pomponije Grecine i Aula Plaucija, prapranunuka Marka Vipsanija Agripe, Neron je dao ubiti jer je Agripina Mlađa, Neronova majka, navodno u njega bila zaljubljena i poticala ga da se nada vlasti (Suet. *Nero* 35).

u čast Druza Mlađeg, dok je ovaj bio bolestan (Tac. *Ann.* III.49). Njegova je žena bila Domi-
cija Lepida, kći Augustove nećakinje Antonije Starije i Lucija Domicija Ahenobarba (*cos.* 16.
pr. Kr.), čiji je brat Gnej Domicije Ahenobarb bio oženjen Agripinom Mlađom (iz tog će se
braka roditi budući car Neron). Na taj su se način ženidbenim vezama (preko *gens Domi-*
tia) povezala dva ogranka obitelji Marka Vipsanija Agripe. S Domicijom Lepidom Haterije
Agripa je imao sina jedinca **Kvinta Haterija Antonina** (*cos. suff.* 53.) kojega Seneka Mla-
đi naziva lovcem na nasljedstvo (*captandor testamentorum*, Ben. VI.38), a Tacit pripovijeda
kako je car Neron njemu i Aureliju Koti odredio godišnji prihod "makar u raskoši bijahu
rastepli svoj djedovski imutak" (*Ann.* XIII.34). O njemu se više ništa ne zna.¹⁷⁹

S drugom ženom Klaudijom Marcelom Starijom, Augustovom nećakinjom, Marko
Vipsanije Agripa imao je dvije kćeri. **Vipsanija Marcela**, o čijem postojanju posredno
svjedoči samo Augustov eulogij za Agripu (u kojemu se spominju Agripini zetovi Var
i Tiberije), bila je udana za Publija Kvinktilija Vara (*cos.* 13. pr. Kr.) koji će 9. godine
nesretno zaglaviti u Teutoburškoj šumi. Možda upravo zahvaljujući tom braku Var će,
zajedno s Tiberijem, dobiti konzulat – Tiberije je tada bio oženjen Vipsanijom Agripin-
om, Agripinom kćeri iz prvog braka, a Var se (vjerojatno nedugo prije svog konzulskog
mandata) oženio Vipsanijom Marcelom i s njom imao jednog sina čiji identitet pred-
stavlja popriličan problem. Pomutnju je unio Josip Flavije koji kaže da je tijekom Varova
zapovjedništva u Siriji jedan od njegovih podređenih bio i njegov sin Publije Kvinktilije
Var (*AJ* XVII.288); Tacit, međutim, izričito navodi ime njegove majke – to je Klaudija
Pulhira, s kojom se Var oženio nakon Vipsanije Marcele (*Ann.* IV.66). Ni kronologija zbi-
vanja ne ide u prilog mlađem Varu, jer on još nije bio rođen u vrijeme dok je njegov otac
bio namjesnik u Siriji (između 7./6. i 4. pr. Kr.) i k tomu još u prvom braku, s Vipsanijom
Marcelom. Varov i Marcelin sin je izgleda bio **Sekst Nonije Kvinktilijan** (*cos.* 8.) kojeg
su neki smatrali Varovim nećakom. Jedna je Varova sestra, naime, bila udana za Luci-
ja Nonija Asprenata (i s njim imala sina Lucija Nonija Asprenata, *cos.* 6.), dok je Sekst
Nonije Kvinktilijan, njezin nećak, vjerojatno bio adoptiran u muževu *gens Nonia* – na tu
pretpostavku ohrabruje njegov kognomen (*Quinctilianus*) čiji oblik (s nastavkom *-anus*)
upućuje na obitelj iz koje je izvorno potjecao. Njegov *cursus honorum* išao je u očekiva-
nom smjeru: od prvog vojnog iskustva u Siriji 4. pr. Kr. (možda vojni tribunat) preko
konzulata 8. godine do prokonzulata u provinciji Aziji 16./17. godine. Oženjen Sosijom,
kćeri Gaja Sosija (*cos.* 32. pr. Kr.), imao je – koliko se znade – dva sina, **Seksta Nonija
Kvinktilijana** (*cos. suff.* 38.) i **Lucija Nonija Kvinktilijana**. Prvi je bio jedan od *quinde-*
centviri sacris faciundis, član prestižnog kolegija kojemu je zadaća bila da čuva i tumači
Sibilske knjige; nalazimo ga u senatu, gdje je njegov prijedlog da se u knjige doda novi
svezak bio kritiziran i odbačen.¹⁸⁰

179 O Vipsaniji Atiki već je bilo riječi; o mogućnosti da je bila udana u *gens Hateria*: Syme 1986: 145. O pučkom
tribunatu Decima Haterija Agripe: Tac. *Ann.* I.77; o njegovom konzulatu: Tac. *Ann.* III.49 i 52. Tacit nema puno
bolje mišljenje ni o njegovom ocu Kvintu Hateriju, tada poznatom govorniku, za kojega kaže da je njegova
"milozvučna i izobilna rječitost ugasnula zajedno s njime" (*Ann.* IV.61). O spomenutim ženidbenim vezama:
žena Decima Haterija (Agripinog unuka iz prvog braka) je zaova Agripine Mlađe (Agripine unuke iz trećeg
braka). O Kvintu Hateriju Antoninu još: Syme 1986: 162–163. Aurelije Kota kojeg Tacit spominje je Marko
Aurelije Kota, sin Marka Aurelija Kote Maksima Mesalina (*cos.* 20.) adoptiranog u *gens Aurelia*, a zapravo sina
Marka Valerija Mesale Korvina, Augustovog vojskovođe.

180 Za Augustov eulogij usp. Syme 1986: 135, 146; o tome problemu je već bilo riječi. Neki smatraju da je Vipsani-
jina majka Pomponija Atika (Reinhold 1972), no prilično je izvjesno da je to bila Klaudija Marcela (Syme 1986:
passim). O udaji Vipsanije Marcele za Vara: Syme 1986: 58; o povezanosti Varovog konzulata s tazbinštvom s
Agripom: Syme 1986: 314–315; Levick 2010: 140. Rasprava u vezi s identitetom Varovog sina koji služi u Siriji:
Crosby 2016; John 1958 smatra da je Josipov rukopis na tome mjestu iskvaren i da nije riječ o Varu mlađem,

Vipsanija Marcelina, druga Agripina kći iz braka s Klaudijom Marcelom, bila je udana za Marka Emilija Lepida (*cos.* 6.), jednog od Augustovih zapovjednika koji su sudjelovali u gušenju panonsko-dalmatinskog (Batonovog) ustanka; njegov brat Lucije Emilije Paulo bio je oženjen Julijom Mlađom, Agripinom kćeri iz trećeg braka i stoga Vipsanjinom polusestrom. Marcelina i Lepid su, pretpostavlja se, imali sina ili kćer (ili možda oboje), no taj problem ostaje otvorenim. Rašireno je mišljenje da se ime njihovog sina nalazi na posvetnom natpisu s Emilijeve bazilike na rimskom Forumu; vrlo fragmentaran natpis ne otkriva ime dedikanta – znade se tek da je Agripin unuk. Ukoliko je doista riječ o Marcelinom i Lepidovom sinu, ime bi mu bilo **Marko Emilije Lepid**. Problem je tim zamršeniji što se, doduše, znade da je Lepid (*cos.* 6.) imao sina, ali nije sigurno da li s Vipsanijom Marcelinom ili svojom drugom ženom. Osim toga, neke pojedinosti narativa povijesnih izvora o (Marku) Lepidu vrlo je teško pripisati jednoj te istoj osobi, iako konteksti više-manje upućuju na to. Tako se Tacitova vijest vezana uz Emilijevu baziliku (i godinu 22.) obično povezuje s Markom, sinom Marka Emilija Lepida (*cos.* 6.): “Zatraži Lepid od senata da smije o svom trošku popraviti i ukrasiti Paulovu baziliku, spomenik Emilijevaca (...) makar nije posjedovao veliko bogatstvo, povrati tada Lepid u život sjaj svojih predaka” (*Ann.* III.72), a uz njega se vezuje i Plinijevo slikovito izvješće o primjerima neobičnih ljubavi: “Marko Lepid je umro iz ljubavi prema ženi Apuleji, nakon što su se razveli” (*HN* VII.36,122); malo dalje Plinije pripovijeda kako je Marko Lepid, “najodličnijeg roda”, umro tek iz drugog pokušaja da se baci na ženinu pogrebnu lomaču (*HN* VII.53,186). U svakom slučaju taj je Lepid umro mlad, ili barem prije nego li je dosegao godine za konzulat. Pomutnja je potpuna ako se ima na umu i da je sin Marka Emilija Lepida (*cos.* 6.) u izvorima posvjedočen kao muž Julije Druzile, Germanikove i Agripinine kćeri i Kaliguline sestre, čija se sudbina (iako jednako nesretna) razlikovala od sudbine Apulejinog muža.¹⁸¹

Posvjedočena je i kći konzula Lepida, Emilija Lepida, ali ni u njenom slučaju nije sigurno potječe li iz prvog ili drugog očevog braka; ukoliko je njena majka bila druga

nego o starijem sinu kojeg je Var imao s Vipsanijom Marcelom. O Sekstu Noniju Kvinktilijanu kao Varovom sinu koji je adoptiran u obitelj Nonija Asprenata: Levick 1999: 52; o njemu kao Varovu nećaku: Syme 1986: 315, 318, 331. O braku Varove sestre Kvinktilije s Nonijem Asprenatom: Syme 1986: 70, 315–318; o njihovom (pravom) sinu Luciju Noniju Asprenatu: Syme 1986: 331, 431. O karijeri Seksta Nonija Kvinktilijana: Syme 1986: 314–315 (vojni tribunat), 327 (prokonzulat). O pučkom tribunatu Seksta Nonija Kvinktilijana mlađeg i njegovom neuspjehom prijedlogu u senatu: Tac. *Ann.* VI.12; o njegovom konzulatu: Syme 1986: 222. Šutnja vezana uz Sekstovu obitelj mogla bi značiti da Marko Vipsanije Agripa po toj grani više nije imao potomaka; Lucije (o kojemu se inače ne zna ništa) je, međutim, imao sina (Agripinog prapraunuka) o čijem postojanju svjedoči njegov nadgrobni cipus (*CIL* IX 4855), nađen u mjestu Bocchignani između *Forum Novum* i *Cures* u Sabinu. Na njemu se čita da je bio član dva časna svećenička kolegija (*augur* i *salius Palatinus*), konzul (34.) i trijumfator, te da je umro s 24 godine; usp. Egbert 1896: 106, br. 17.

181 O braku Vipsanije Marceline s Markom Emilijem Lepidom: Syme 1986: 125, 135; o (vrlo malo vjerojatnoj) pretpostavci da je Vipsanija Marcelina prethodno možda bila udana za njegovog brata Lucija Emilija Paula, te da se potom udala za Marka a Lucije oženio Julijom Mlađom: Syme 1986: 125. Na fragmentu natpisa s Emilijeve bazilike čita se: [... *M. Agripp[is] ... Paulli [...]* avo] (*CIL* VI 36907); o tome da je riječ o Vipsanjinom i Lepidovom sinu: Syme 1986: 125, 136; Syme, Birley 1991: 244; Syme predlaže da se natpis pročita kao: [*M. Aemilius M. f. Paulli [n. Lepidu]s*, no druga mogućnost je: [*L. Aemilius L. f. Paulli [n. Lepidu]s*. Dedikant bi, naime, mogao biti i sin Lucija Emilija Paula (*cos.* 1.) koji se inače nigdje drugdje ne spominje; o problemu identiteta dedikanta: Syme 1986: 126–127. Spomenutu su baziliku (Tacit je naziva Paulovom bazilikom) Emilijevci sagradili, a potom generacijama popravljali i pregrađivali; ovaj puta trebalo je intervenirati u njenu statiku, jer se “jedan od najvećih trijemova u Rimu počeo naginjati na jednu stranu” (Cass. Dio LVII.21,5); građevinske radove Kasije Dion datira u 23. godinu; usp. Brooks McDaniel 1928: 172. Apuleja, koju spominje Plinije Stariji, vjerojatno je bila rođakinja (sestra ili nećakinja) Apuleje Varile, optužene za preljub i poslana u progonstvo godine 17. (Tac. *Ann.* II.50; Syme 1986: 126), pa je ta godina *terminus circa quem* za Markovo djelovanje (obnova bazilike). O njegovoj preranoj smrti: Syme 1986: 126–127. O Druzilinom mužu bit će više riječi dalje u tekstu.

Lepidova žena, to bi bio znak da je Vipsanija Marcelina umrla razmjerno mlada. Ona doista rano nestaje s povijesne scene, zacijelo i prije muževog konzulata (6. godine). Emilija Lepida bila je udana za Germanikovog sina Druza; njegova je majka Agripina Starija bila kći Marka Vipsanije Agripe iz trećeg braka s Augustovom kćeri Julijom – utoliko je malo vjerojatno da je Emilijina majka bila Vipsanija Marcelina, Agripina kći iz njegovog drugog braka, jer bi tada bila riječ o incestuoznom braku između polubraće.¹⁸²

Marko Vipsanije Agripa iz prva je dva braka imao samo kćeri – udajom prešavši u *gentes* svojih muževa, one nisu produljile lozu Vipsanijā već su Agripine potomke "razasule" među Asinije, Haterije, Kvinktilije i Emilije. Podbacila je i muška loza, iz trećeg Agripinog braka (s Augustovom kćeri Julijom). O tom braku, kao i o petoro djece koja su iz njega potekla, već je bilo riječi u ovome radu. Podsjetimo se ukratko: dva starija sina, **Lucije** i **Gaj**, umrli su premladi ne stigavši dati potomke; Gaj je, doduše, bio oženjen Germanikovom sestrom Livilom, a Lucije zaručen jednom Emilijom Lepidom, no prvi umire u dobi od 23 godine, a drugi sa samo 19 godina. Ni njihov brat **Agripa Postum**, rođen nakon očeve smrti, nije bio oženjen niti je dao potomaka – bila je to vjerojatno posljedica činjenice da je već s 19 godina bio poslan u progonstvo i ondje zaglavio 21 godinu poslije. Agripina je loza, i opet, ovisila o kćerima.¹⁸³

Julija Mlađa, starija od dvije kćeri Agripe i Julije, udajom je prešla u obitelj Emilijevaca i s mužem Lucijem Emilijem Paulom (*cos.* 1.) do 27. godine života, kad je bila prognana, rodila kćer, a možda i sina. **Emilija Lepida**, njihova kći, u djetinjstvu je bila zaručena za Klaudija, no zaručke su raskinute nakon što su njeni roditelji pali u Augustovu nemilost. Emiliju udaju za Marka Junija Silana Torkvata (*cos.* 19.), pripadnika patricijskog ogranka drevne *gens Iunia*, koji će svoju karijeru okruniti prokonzulatom u Aziji (32.–38.). Augustovi i Agripini praunuci rođeni iz ovog ogranka obitelji su Junijevci – znade se za tri sina i dvije kćeri, koji su svi doživjeli očekivanu i već viđenu sudbinu svojstvenu za vremena bremenita borbom za vlašću.¹⁸⁴ **Marko Junije Silan Torkvat** (*cos.* 46.), najstariji sin Emilije Lepide i Junija Silana, "namjesnik Azije i ni po čemu inferiornog karaktera u odnosu na ostatak svoje obitelji" (Cass. Dio LXI.6,5), bio je otrovan po nalogu Agripine Mlađe koja nije prezala ni pred čime kako bi ustoličila svog sina Nerona; bila je to "prva nasilna smrt pod novom carskom vladavinom" (Tac. *Ann.* XIII.1). "Ne uzrokovao on sebi smrt silovitom ćudi", nastavlja Tacit, "bio je on mlitave prirode i pod drugim su ga vladarima tako prezirali da ga je Gaj Cezar obično nazivao zlatnom ovcom" (*ibid.*).¹⁸⁵ Njegovog brata **Decima**

182 O ranom "nestanku" Vipsanije Marceline i Lepidovom drugom braku: Syme 1986: 126, 133, 135–136. O Emiliji Lepidi: Tac. *Ann.* VI.40; Syme 1986: 133, 136. O *gens Aemilia* i njihovim zamršenim rodbinskim odnosima: Hayne 1973.

183 Emilija Lepida, kojom je Lucije Cezar bio zaručen, bila je unuka trijumvira Lepida; s Markom Emilijem Lepidom (*cos.* 6.), mužem Vipsanije Marceline, dijelila je zajedničkog pradjeda, Marka Emilija Lepida (*cos.* 78. pr. Kr.). Agripina bi (muška) loza ionako usahnula, jer je August, u želji da si priskrbi nasljednika, adoptirao njegove sinove i tako ugasio vipsanijski *gens* u korist Julijevaca.

184 Lucije Emilije Paulo, muž Agripine kćeri Julije, bio je brat Marka Emilija Lepida (*cos.* 6.) oženjenog Julijinom polusestrom Vipsanijom Marcelinom. Lucije je bio znatno stariji od Julije (Syme 1986: 111); možda upravo zahvaljujući njegovom tazbinstvu s Julijevcima (Julija Mlađa je Augustova unuka), njegov brat je visoko kotirao: "Marko Lepid, muž veoma blizak imenu i položaju Cezarā" (Vell. Pat. II.114). O zaručkama Emilije Lepide s Klaudijem: Suet. *Claud.* 26; Levick 1999²: 55; o njenom braku s Junijem Silanom: Hayne 1973: 499–500. Obiteljsko stablo Junijā Silanā: *PWRE* X.1, coll. 1097–1098; o Junijima Silanima: *PWRE* X.1, s. v. *Iunius Silanus*.

185 Izgleda da je članstvo u prestižnom svećeničkom kolegiju *salii Palatini* bilo tradicionalno za ovu obitelj; barem dva sina Emilije Lepide bila su u toj službi (usp. *PWRE* X.1, coll. 1099–1106. O Marku Juniju Silanu Torkvatu: *PWRE* X.1, coll. 1099–1100; o njegovoj smrti još i: Cass. Dio LXI.6,4–5; Tac. *Ann.* XIII.33; Plin. *HN* VII.13,58. Plinije Stariji navodi ga i kao rijedak primjer da prapradjed (u ovom slučaju August) doživi rođenje svojeg prapraunuka (*HN* VII.13,58) – Silan je rođen nedugo prije Augustove smrti. Izgleda da je *gens Iunia Silana*

Junija Silana Torkvata (*cos.* 53.) Neron je prisilio na samoubojstvo, jer se “osim slavnim rodom Junijevaca, hvalio da ima božanskog Augusta za šukundjeda” (*Tac. Ann.* XV.35), a Kasije Dion dodaje: “Junije Torkvat, Augustov potomak, predan je da se kazni zbog neobične optužbe. On je prilično razmetno potratio svoj imetak, bilo da je slijedio prirodno nagnuće ili namjerno, kako ne bi bio jako bogat” (LXII.27,2). I treći je sin Emilije Lepide bio prisiljen na samoubojstvo: car Klaudije je u **Luciju Juniju Silanu Torkvatu** (*praet.* 48.) vidio mladića sjajne budućnosti i svog budućeg zeta; još kao dječaka od nepunih 18 godina obdario ga je počasnim trijumfom i zaručio svojom kćeri Klaudijom Oktavijom. Zaruke je naprasno prekinula Agripina Mlađa jer je Klaudiju Oktaviju bila namijenila svom sinu Neronu, kako bi mu osigurala nasljedovanje vlasti. Optužen za incest sa sestrom Junijom Kalvinom te da kuje urotu protiv Klaudija, Lucije je morao počiniti samoubojstvo na sam dan Klaudijeve i Agripinine svadbe. Spomenuta **Junija Kalvina**, prva od dvije kćeri Emilije Lepide, bila je po nepodijeljenom mišljenju “krasna i slobodna u svome držanju” (*Tac. Ann.* XII.4), “najljupkija od svih djevojaka koju je čitav svijet zvao Venerom” (*Sen. Apocol.* 8). Bila je udana za Lucija Vitelija (*cos. suff.* 48.), brata budućeg kratkotrajnog cara Aula Vitelija, no on ju je otpustio nakon što je bila (lažno) optužena za incest s bratom Lucijem; u progonstvu je provela deset godina i bila vraćena nakon Agripinine smrti, na Neronovu inicijativu, “da svoju majku učini još odurnijom i dokaže da je blagost njegova veća otkako je ona uklonjena” (*Tac. Ann.* XIV.12).¹⁸⁶ Druga kći, **Junija Lepida**, bila je udana za Gaja Kasija Longina (*cos. suff.* 30.), člana vrlo utjecajne i bogate obitelji, koji se “isticao svojim starodavnim imutkom i dostojanstvenim načinom života” (*Tac. Ann.* XVI.7) i koji je svoj *cursus honorum* bio okrunio namjesništvom u Aziji i Siriji. Neron se okomio na njega ustvrdivši da je među *imagines*, likovima svojih predaka, počasno mjesto dao Cezarovom ubojici Gaju Kasiju, a Junija Lepida bila je lažno optužena za rodoskrvnuće s nećakom Lucijem i bavljenje magijom. Kasije Longin i Lucije Silan bili su prognani iz Rima uz dodatnu optužbu da su sudjelovali u uroti Gaja Kalpurnija Pisona – Longin je deportiran na Sardiniju (rehabilitirat će ga Vespazijan), a Silan u Barij (ondje je uskoro ubijen). “Što se tiče Lepide, Cezar [Neron] će donijeti presudu” (*Tac. Ann.* XVI.9); njezina je sudbina nepoznata.¹⁸⁷

imala prilike preživjeti samo preko njega, jer se uz ostalu njegovu braću ne spominju muški potomci. No, i ta je prilika propala jer je njegov sin (Agripin prapraunuk) **Lucije Junije Silan Torkvat**, nakon očeve smrti odgojen u obitelji svoje tete Junije Lepide, lažno optužen za rodoskrvnuće i magiju bio prognan u apulski municipij Barij (dan. Bari) i ondje ubijen (*Tac. Ann.* XVI.7–9). Tacit ga oslikava kao mladića “slavnog roda i razborite mladosti” (*Ann.* XVI.7), odgojenog u čvrstoj stegi (usp. *Ann.* XV.52), dostojanstvenog načina života (*Ann.* XVI.7), hrabrog i fizički snažnog (*Ann.* XVI.9).

186 Decim Junije Silan Torkvat za sudruga u konzulatu imao je Kvinta Haterija Antonina, unuka Vipsanije Atike, Agripine kćeri s Pomponijom Atikom. Iz braka s Julijom Afrikanom, kćeri glasovitog govornika Julija Afrikana, Decimu se rodila **Junija Silana Torkvata** o kojoj se ne zna ništa. O Decimu Silanu: *PWRE* X.1, *coll.* 1104–1105. O Lucijeve *ornamenta triumphalia*: *CIL* XIV 2500 (okolica Tuskula); o trijumfu i zarukama s Klaudijevom kćeri: *Tac. Ann.* XII.3; *Suet. Claud.* 24; *Cass. Dio* LX.5,7; Lucijev pad i smrt: *Tac. Ann.* XII.4 i 8; *Suet. Claud.* 29; *Sen. Apocol.* 8 i 10. O Luciju općenito: *Cass. Dio* LXI.31,7–8; *PWRE* X.1, *coll.* 1101–1103. O navodnom incestu Junije Kalvine: *Tac. Ann.* XII.4; o njenom progonstvu koje je inicirala Agripina: *Tac. Ann.* XII.8; XIV.12. O Juniji Kalvini još i: *PWRE* X.1, *coll.* 1111–1112.

187 Junija Lepida je odgojila nećaka Lucija, nakon smrti njegovog oca Marka Junija Silana (usp. bilj. 185). O optužbi Kasija Longina: *Tac. Ann.* XVI.7; *Suet. Nero* 37; o navodnom incestu i bavljenju magijom Junije Lepide: *Tac. Ann.* XVI.8; o Longinovom progonstvu: *Tac. Ann.* XVI.9. Preko Kasija Longina i Junije Lepide nastavlja živjeti ovaj ogranak obitelji, među rijetkima koji je izbjegao nemilosrdne čistke u Klaudijevo i Neronovo doba. Agripini prapraunuci, pripadnici *gens Cassia*, produljit će svoje loze u obitelji Domicijā, Anijā i Plaucijā s jedne strane, te u kraljevsku kilikijsku obitelj herodovskog podrijetla i *gens Avidia* s druge. Među tazbinom nalazimo proslavljenog vojskovođu Gneja Domicija Korbulona (oženjenog **Kasijom Longinom**, kćeri Junije Lepide i Gaja Kasija Longina), budućeg cara Domicijana (zet spomenute Kasije Longine) i Gaja Julija Aleksandra Berencijana,

Vratimo se dvije generacije unatrag. Julija Mlađa, Agripina i Julijina kći, možda je imala i sina – ako je suditi prema imenu oca, mogao se zvati **Lucije Emilije Paulo**. Problem je višeslojan: osim upitnog samog njegovog postojanja, tu je nesiguran prenamen (Lucije ili Marko), kao i njegovo eventualno prepoznavanje na fragmentu posvetnog natpisa s Emilijeve bazilike, na kojemu je sigurno samo Agripino ime i činjenica da je on bio dedikantov djed. Lakuna bi se mogla popuniti imenom Marka Emilija Lepida (i kao njegovu majku prepoznati Vipsaniju Marcelinu, Agripinu kćer iz drugog braka), no postoji mogućnost da je riječ o drugom Agripinom unuku, po ocu Emilijevcu, pretpostavljenom sinu Lucija Emilija Paula (*cos.* 1.) i Agripine kćeri Julije Mlađe, kojemu bi, kako rekosmo, ime moglo biti Lucije Emilije Paulo. Kako se on inače nigdje (drugdje) ne spominje, njegovo je postojanje krajnje nesigurno – posvetni natpis s bazilike bi bio jedini dokaz tome. Stoga se pomišlja na to da je mladić pao u princepsovu nemilost kao kolateralna žrtva krivnje svog oca, te da ga je zbog toga prekrpio veo šutnje i zaborava.

Prognana 8. godine na otočić Trimer, Julija Mlađa je ondje rodila dijete. Prema Tacitovom svjedočanstvu razlog njenog progonstva bio je preljub s nekim Decimom Junijem Silanom, no spominju se (iako ne poimence) i drugi njeni ljubavnici (*Tac. Ann.* III.24) – ukoliko je optužba imala temelja, otac toga djeteta nije nužno bio njen muž Lucije Emilije Paulo. "Dijete što ga je njegova unuka Julija poslije osude rodila [August] nije dopustio da se prizna i othranjuje" (*Suet. Aug.* 65).¹⁸⁸

Julijina sestra **Agripina Starija**, mlađa kći Marka Vipsanija Agripe i Augustove kćeri Julije, Germaniku je rodila devetoro djece, od kojih je troje umrlo u najnežnijoj dobi (predložena su ova njihova imena: Tiberije Julije Cezar, jedno dijete nepoznatog imena – *Ignotus* i Gaj Stariji). Agripina jedina od sve djece Vipsanija Agripe (ujedno i Augustovih unuka) nastavlja Augustovu lozu: Germanik, po rođenju Klaudijevac (s četvrtinom udjela antonijevske i drugom četvrtinom julijevske krvi), adopcijom je prešao u *gens Iulia*, kojoj su posljedično tome pripadala i sva njegova djeca. *Gens Iulia* imala je dobre izgleda da se nastavi u sljedeće naraštaje, da i ovdje nije bila primijenjena već viđena praksa uklanjanja potencijalnih konkurenata. Dva starija sina, **Neron** i **Druz**, pala su kao žrtve Tiberijevog straha po sigurnost vlasti – Neron je bio prognan na otok Ponciju (dan. Ponzia) i ondje 31. godine ubijen ili nagnan na samoubojstvo, a Druz je skončao 33. godine umoren glađu "u najdonjem podrumu Palatina" (*Tac. Ann.* V.4), obojica u 25. godini života. Ni Neron ni Druz nisu imali potomstva – prvi je bio oženjen svojom tetkičnom Julijom Livijom (majka joj je Germanikova sestra Klaudija Livija Julija, otac Druz Mlađi), a drugi Emilijom Lepidom, kćeri Marka Emilija Lepida (*cos.* 6.) i (vjerojatno) njegove druge žene. Julija Livija se potom preudala u obitelj Rubelijevaca, a Emilija Lepida je, optužena za preljub s jednim robom, tri godine nakon muževe smrti okončala život samoubojstvom. Dvojica braće nisu mogla biti oprečnijeg značaja: ako je vjerovati izvorima,

kilikijskog princa iz dinastije Herodovaca (oženjen **Kasijom Lepidom**, unukom Junije Lepide preko njenog sina **Kasija Lepida**); ime njegovog starijeg brata i prijestolonasljednika (Gaj Julije Agripa) svjedoči o već spominjanom prijateljstvu između Heroda Velikog i Marka Vipsanija Agripe, kao i o dugogodišnjim vezama između Herodovaca i Agripine obitelji.

188 Lucije Emilije Paulo (*cos.* 1.), dedikantov otac (muž Julije Mlađe), bio je sin Paula Emilija Lepida (*cos. suff.* 34. pr. Kr.) pa ga izvori često nazivaju kognomenom njegova oca (Lepid). O varijantama popune lakuna na posvetnom natpisu s Emilijeve bazilike: Syme 1986: 123; usp. i bilj. 181. O Luciju Emiliju Paulu, pretpostavljenom sinu konzula Emilija Paula i Julije Mlađe: Syme 1986: 123–125, 136; njegov je otac bio proglašen jednim od sudionika urote protiv Augusta i smaknut (*Suet. Aug.* 19), možda krajem 13. ili početkom 14. godine (za dataciju: Syme 1986: 124–125). Julija umire nakon 20 godina provedenih u progonstvu (*Tac. Ann.* IV.71).

Neron je bio "čedan mladić", ali dosta nagao jer bi mu se, "a da pritom doduše ništa zlo nije mislio, izmakle koji put prkosne i nepromišljene riječi" (Tac. *Ann.* IV.59–60), dok je "strašnu Druzovu ćud, osim žudnje za vlašću i uobičajene mržnje među braćom, razjarivala još i zavist što je njihova majka Agripina više voljela Nerona" (Tac. *Ann.* IV.60).¹⁸⁹

Progonu je izbjegao samo najmlađi Agripinin sin **Gaj (Kaligula)**, u kojemu je Tiberije, nakon smrti adoptivnog sina Germanika (ujedno i Gajevog oca) (19. godine) i svog biološkog sina jedinca Druza Mlađeg (23. godine), vidio svog nasljednika. Mladić se stidio svog djeda s majčine strane: "Kaligula nije htio ni da ga smatraju ni da ga zovu unukom Agripe zbog njegova niska roda" (Suet. *Cai.* 23), a "što se tiče njegovih brakova, ne može se lako odrediti da li ih je s većom sramotom sklapao ili raskidao ili nastavljao" (Suet. *Cai.* 25) – od četiri braka samo je posljednji bio okrunjen potomstvom, kćeri **Julijom Druzilom**. "Najjači dokaz da je ona njegovo dijete nalazio je u njezinoj divljoj ćudi, koja je u nje već tada bila tako razvijena da je djeci koja su se s njom igrala bijesno prstima navaljivala u lice i oči" (Suet. *Cai.* 25). Njezina je majka bila Milonija Cezonija, iz obitelji skromnog podrijetla koja je, međutim, dala glasovitog Neronovog vojskovođu Gneja Domicija Korbulona. Odmah nakon Kaligulinog ubojstva "zajedno s njim poginula je i njegova žena Cezonija, koju je neki centurion probo mačem, a kćer su mu razmrskali o zid" (Suet. *Cai.* 59). Smrcu Julije Druzile, kojoj je bilo nepune dvije godine, prekinut je i ovaj ogranak obitelji Marka Vipsanija Agripe.¹⁹⁰

Julija Druzila, srednja kći Agripine Starije i Germanika, bila je ljubimica brata Gaja (Kaligule), a Suetonije tvrdi da mu je, zajedno sa svojim sestrama, bila i ljubavnica. S prvim mužem Lucijem Kasijem Longinom (*cos.* 30.), Tiberijevim prijateljem, možda je imala kćer – nije, naime, sigurno je li **Kasija Longina** rođena u tome braku, ili su joj roditelji bili Lucijev brat Gaj Kasije Longin (*cos. suff.* 30.) i Emilija Lepida, kći Julije Mlađe. Longina će s Gnejem Domicijem Korbulonom, Neronovim vojskovođom, imati dvije kćeri – mlađa, **Domicija Longina**, udat će se za budućeg cara Domicijana i postati caricom. U prvom slučaju ovaj se ogranak Agripinog potomstva pretapa u Flavijevce, u drugom je pak slučaju Kasija Longina Druzili izvanja sestrična.¹⁹¹ Uspevši se na vlast, Kaligula je razvrgnuo sestrin brak s Kasijem Longinom i udao je za svog prijatelja Marka Emilija Lepida, već spomenutog sina konzula Lepida (*cos.* 6.), koji je Kaliguli možda bio i više od prijatelja, ako je vjerovati glasinama koje prenose izvori. Osim što je, kako se tvrdi, bio

189 O troje Germanikove i Agripinine djece umrle u djetinjstvu: Suet. *Cai.* 7; Powell 2015: xxxiv. O preostalo šestoro: Suet. *Cai.* 7. Germanikov je otac Neron Klaudije Druz Germanik (Druz Stariji), čistokrvni Klaudijevac i po ocu i po majci, a majka Antonija Mlađa, kći Augustove sestre Oktavije Mlađe i Marka Antonija. O Neronovoj ženidbi Klaudijom Livijom Julijom: Tac. *Ann.* III.29; u njegovoj sudbini: Suet. *Tib.* 54; Suet. *Cai.* 7; Tac. *Ann.* V.3–4; Neronova smrt vjerojatno je bila opisana u Tac. *Ann.* V.5 (u tekstu je lakuna). Druzovu ženu izvori oslikavaju mračnim bojama: dojavljivala je Sejanu (svom navodnom ljubavniku) svaki potez svoga muža (Cass. Dio LVIII.3,8; Tac. *Ann.* IV.60), a poslije Druzove smrti "živjela je, premda odurna, i uza sve to nekažnjena, dok je bio na životu otac njezin Lepid" (Tac. *Ann.* VI.40). O Druzovoj sudbini: Suet. *Tib.* 54; Suet. *Cai.* 7; Tac. *Ann.* VI.23.

190 O Kaliguli kao Tiberijevom nasljedniku: Suet. *Tib.* 76; Suet. *Cai.* 12; Cass. Dio LVIII.23.2–3. O Kaligulinom kćeri: Suet. *Cai.* 25 i 59; Cass. Dio LIX.28,7. Korbulon je bio Cezonijin polubrat (usp. Wardle 1998: 123). O Kaligulinom ubojstvu: Suet. *Cai.* 59; Cass. Dio LIX.29,6–7.

191 O sve tri sestre kao navodnim Kaligulinim ljubavnicama: Suet. *Cai.* 24. Prema Tacitu i Kasiju Dionu, Druzilin brak s Longinom ugovorio je Tiberije (Tac. *Ann.* VI.15; Cass. Dio LVIII.21,2), dok Suetonije tvrdi da je to bio njen brat Gaj Kaligula (*Cai.* 24). Longinov kolega u konzulatu bio je Marko Vinicije, oženjen Druzilinom sestrom Livilom. O mogućim roditeljima Kasije Longine: Frazer 2015: 210. Lucije i Gaj Kasije Longin su braća: *PWRE* III.2, coll. 1736–1740. O braku Longine s Korbulonom: Syme 1970: 37; o braku njihove kćeri Domicije Longine s Domicijanom: Suet. *Domit.* 1.

Kaligulin ljubavnik, ljubovao je sa sve tri njegove sestre, a Kaligula ga je javno označio i kao svog nasljednika. Brak s Druzilom nije dao djece – ona umire vrlo mlada (s tek 21 godinom), od neke bolesti.¹⁹²

Julija Livila, najmlađa kći Agripine Starije i Germanika, bila je zaručena za Kvinktilija Vara, sina Publija Kvinktilija Vara (*cos.* 13. pr. Kr.). Nakon što je Sejan isposlovaao da se Kvinktilija optuži za veleizdaju zaruke su prekinute i Livila se na Tiberijev poticaj udaje za Marka Vinicija (*cos.* 30. i 45.), skorojevića iz viteške obitelji, čovjeka "blage naravi i otmjenog govornika" (*Tac. Ann.* VI.15), koji je svoju karijeru okrunio drugim konzulatom, da bi već sljedeće godine stradao kao žrtva Mesalininih spletki. Taj brak nije dao djece, čemu su možda presudan razlog bila dva uzastopna Livilina progonstva – u prvo je šalje brat Kaligula, nakon što je propao Livilin i Agripinin plan da ga se zbaci s vlasti i carem proglasi Marko Emilije Lepid, udovac njihove sestre Druzile. Kaligula je obje poslao u progonstvo – svaku na zaseban otok u Pontinskom arhipelagu. Nakon Kaliguline smrti Livila se, pomilovana od novog cara Klaudija, nakratko vraća u Rim, da bi uskoro potom optužena za preljub s Lucijem Anejem Senekom bila poslana u novo progonstvo – ovaj put na Pandateriju; krajem te iste godine (41.) ili početkom sljedeće umorena je glađu, u dobi od 24 godine. Njene će posmrtno ostatke u Rim vratiti sestra Agripina i sahraniti ih u obiteljskoj grobnici, Augustovom mauzoleju; očuvan je njen nadgrobni cipus na kojemu se čita: *Livilla [M(arci) Vinici] Germanici C[ae]sar[is] f[ilia] hic sita e[st]* – "Ovdje je sahranjena Livila, žena Marka Vinicija, kći Germanika Cezara" (*CIL* VI 891 Roma).¹⁹³

Julija Agripina (Agripina Mlađa), najstarija od tri kćeri Agripine Starije i Germanika, udavala se triput, a svog sina jedinca **Lucija Domicija Ahenobarba** (budućeg cara Nerona) rodila je u prvom braku, s Gnejom Domicijem Ahenobarbom (*cos.* 32.), svojim izvanjim prasestrićem (on je unuk Augustove sestre Oktavije Mlađe, a ona Augustova praunuka). Bio je to "u svakom pogledu odvratan čovjek" (*Suet. Nero* 5) s kojim joj je, više od dvostruko starijim od nje, brak ugovorio car Tiberije. Tacit i Kasije Dion svjedoče da je od rane mladosti pokazivala negativne crte svog karaktera: "Ona se iz vlastoljublja, već kao djevojčica, prepusti Marku Lepidu da je obeščasti" (*Tac. Ann.* XIV.2), a urotila se i protiv vlastitog brata htijući mu preoteti vlast i dati je Lepidu; kao što je već spomenuto, kazna za Lepida bila je smrt, a za nju i Livilu progonstvo. U Rim će se vratiti tek nakon Kaliguline smrti, pomilovana od Klaudija. Vidjevši u upravo zacarenom stricu priliku da svog sina pogura prema carskoj vlasti, Agripina je vješto isposlovala svoju udaju za Klaudija i sve snage usmjerila ka jednom cilju – da car njenog sina proglasi svojim nasljednikom. Tacit ju je plastično prikazao u nekoliko riječi: "Vlast stroga kao u kakva

¹⁹² O problemu vezanom uz identitet majke Marka Emilija Lepida već je bilo riječi; on je sin druge žene konzula Lepida: Syme 1986: 136. O ljubovanju s Kaligulom i njegovim sestrama: *Suet. Cai.* 24 i 36; *Tac. Ann.* XIV.2. O braku s Druzilom: *Suet. Cai.* 24; *Cass. Dio* LIX.11,1; Marko Lepid kao Kaligulin nasljednik: *Cass. Dio* LIX.22,7. O Druzilinoj smrti i pogrebnim svečanostima koje je organizirao Kaligula: *Cass. Dio* LIX.11,1–5; *Suet. Cai.* 24. U godini Druziline smrti Marko Lepid je, zajedno s njenim sestrama, bio su optužen da kuje urotu protiv Kaligule (*Suet. Cai.* 24; usp. *Suet. Claud.* 9); Livila i Agripina su prognane (o tome usp. bilj. 193 i 194) a Lepid je pogubljen (*Cass. Dio* LIX.22,6–7; Syme 1986: 283, 298); Kaligula je, kako bi proslavio njegovu smrt, u hram Marsa Osvetnika poslao tri bodeža. Lepidu je uskraćen pokop (*Cass. Dio* LIX.22,8; usp. *Suet. Vesp.* 2).

¹⁹³ O padu u nemilost Kvinktilija i njegove majke Klaudije Pulhre: *Tac. Ann.* IV.52 i 66. O udaji Livile za Vinicija: *Cass. Dio* LVIII.21,2; *Tac. Ann.* VI.15. Marko Vinicije je 38. godine posvjedočen kao namjesnik provincije Azije, a 41. kao jedan od atentatora na Kaligulu (*Joseph. AJ* XIX.1,14); dvije godine poslije prati Klaudija u pohod na Britaniju i ovaj mu udjeljuje *ornamenta triumphalia*. O upletenosti Mesaline u Vinicijevu smrt: *Cass. Dio* LX.27,4. O Livili i Agripini upletenima u urotu protiv Kaligule: *Suet. Cai.* 24; *Cass. Dio* LIX.22,8. O prvom Livilinom progonstvu: *Suet. Cai.* 24, 29 i 36; *Cass. Dio* LIX.22,8; o drugom progonstvu (kojemu je kumovala Mesalina): *Tac. Ann.* XIV.63; *Suet. Claud.* 29. Kasije Dion siguran je da je Seneka ljubovao i s Agripinom Mlađom (LXI.10,1).

muškarca; u javnosti ozbiljna i češće ohola; na dvoru nikakve raskalašenosti, osim ako to nije bilo u prilog njezinu vlastoljublju”. Govorilo se da će “ona združiti (...) potomke obitelji Julijevaca i Klaudijevaca” (*Ann.* XII.2): Lucije će adopcijom biti prihvaćen u obitelji Klaudijevaca kao Neron Klaudije Cezar Germanik i označen kao prastričev nasljednik. Agripina je ponešto pospješila sinov uspon na prijestolje – izvori su jednoglasni u tvrdnji da je otrovala Klaudija kako bi Neron sjeo na prijestolje kao peti car. Prilikom Neronovog je rođenja njegov otac Domicije Ahenobarb navodno izjavio “da se od njega i Agripine nije moglo roditi ništa drugo nego prokletstvo i nesreća po državu” (*Suet. Nero* 6; usp. *Cass. Dio* LXI.2,3). U godinama Neronove vladavine te su se riječi uvijek iznova očitovale proročanskima: “Došavši na vlast u moje vrijeme, taj je Neron ubio svoju majku i umalo je svojom bjesomučnošću i ludošću uništio imperij” (*Plut. Vit. Ant.* 87); sva tri naša glavna izvora svjedoče o nasilnoj Agripininoj smrti iza koje je stajao njen sin.¹⁹⁴

Neron se ženio triput, no samo mu je druga žena Popeja Sabina rodila kćer **Klaudiju Augustu** koju je “izgubio još kao nejakom djetetu” (*Suet. Nero* 35), s nepuna četiri mjeseca života. Popeja je bila razmjerno nevažnog roda – osim što je njezin otac Tit Olijje karijeru dugovao prijateljstvu sa Sejanom. Rastavši se od svog drugog muža Otona (budućeg cara), udala se za Nerona; on ju je “ljubio izvanredno, ali je ipak i nju ubio udarivši je petom, jer ga je, trudna i bolesna, napala grdnjama kad se jednom vratio s utrke kući” (*Suet. Nero* 35) – Neron je, dakle, trebao imati još jedno dijete, svog potencijalnog nasljednika, no ono je umrlo još prije rođenja.¹⁹⁵

Sa smrću male Klaudije Auguste ugasila se julijevsko-klaudijevska grana Agripine obitelji. Ta je grana, međutim, Rimu dala dva cara, oba pogubna po državu – Kaligulu i Nerona. Marko Vipsanije Agripa Kaligulin je djed, a Neronov pradjed s majčine strane; August im je pradjed (Kaliguli) odnosno šukundjed (Neronu). S Neronovom smrću, a nakon jednogodišnjeg građanskog rata između Galbe, Otona i Vitelija, Carstvo prelazi u ruke plebejske *gens Flavia*, poništivši sve Augustove napore oko kontinuiteta vlasti u rukama Julio-Klaudijevaca.

I dok se Augustovo obiteljsko stablo Neronovom smrću osušilo, *gens* Marka Vipsanija Agripe – prekinuta već otprije Augustovim programom adopcije unukā – nastavila je živjeti u ženskoj lozi, kroz neke druge obitelji. Agripina praunuka Junija Kalvina,

194 Prema Tacitovom svjedočanstvu Agripina Mlađa je napisala *Uspomene (Commentarii)* i “ispripovijedila potomstvu svoj vlastiti život i nemili udes svojih” (*Ann.* IV.53; usp. *Plin. HN* VII.8,46). Drugi njezin muž bio je Gaj Salustije Krisp Pasijen – njegova prva žena Domicija sestra je Agripininog prvog muža Domicija Ahenobarba. Agripina se potom udaje za vlastitog strica Klaudija (tada već cara), kako bi sinu Neronu priskrbila nasljedovanje vlasti (*Cass. Dio* LXI.31,8; LXI.32,3; LXI.33,9); o njenim brakovima općenito: *Plut. Vit. Ant.* 87. Agripinu udaju za Domicija Ahenobarba s tek navršениh 13 godina (njemu je 30): *Tac. Ann.* IV.75; o Tiberijevom odabiru Domicija Ahenobarba za Agripininog muža i njegovom rodoslovlju: *Tac. Ann.* IV.75. O ljubovanju s Markom Lepidom: *Cass. Dio* LIX.22,6. O Agripininom progonstvu: *Cass. Dio* LIX.22,8; *Suet. Cai.* 24, 29, 36; *Syme* 1986: 283, 298; Klaudije je vraća iz progonstva: *Cass. Dio* LX.4,1. O odabiru Agripine za Klaudijevu ženu: *Tac. Ann.* XII.1–3; *Suet. Claud.* 26; *Cass. Dio* LXI. 31,6 i 8. O Klaudijevoj smrti u kojoj je udjela imala Agripina Mlađa: *Suet. Claud.* 44; *Tac. Ann.* XII.67; *Cass. Dio* LXI.34,2–3. O Agripininoj smrti: *Suet. Nero* 34; *Tac. Ann.* XIV.5–8; *Cass. Dio* LXII.13–14,1.

195 O Neronovim brakovima: *Suet. Nero* 35. Prva Neronova žena bila je Klaudija Oktavija, kći cara Klaudija i Valerije Mesaline; o njejoj tužnoj sudbini: *Suet. Nero* 35; *Tac. Ann.* XIV.63–64; *Cass. Dio* LXII.13,1. Treća žena Statilija Mesalina nadživjela ga je (usp. *Suet. Otho* 10). O Neronovoj kćeri Klaudiji Augusti još i: *Tac. Ann.* XV.23; o gubitku nerođenog djeteta (i smrti Popeje Sabine) još i: *Tac. Ann.* XVI.6. Neki su sumnjali da je Neron Popeju otrovao (usp. *Tac. Ann.* XVI.6 – on u to ne vjeruje), a danas se misli da je ona umrla od komplikacija vezanih uz trudnoću (*Rudich* 2005²: 134).

“odlična matrona” (Tac. *Ann.* XIV.12), hvaljena zbog svoje ljepote, bila je posljednja od malobrojnih preostalih Augustovih potomaka koji su preživjeli pad dinastije Julio-Klaudijevaca. Poslana od Klaudija u progonstvo, rehabilitirana od Nerona, doživjela je uspon druge carske dinastije, Flavijevaca. Suetonije tvrdi da je njena smrt bila nadnaravno objavljena kad su se vrata Augustovog mauzoleja sama od sebe širom otvorila – bilo je to 79. godine.¹⁹⁶

¹⁹⁶ Junija Kalvina bila je unuka Julije Mlađe koju je (Juliju) Agripa imao s Augustovom kćeri Julijom Starijom, stoga ujedno i Augustova prapraunuka. O Kalvininoj ljepoti: Tac. *Ann.* XII.4; Sen. *Apocol.* 8); o njoj usp. i bilj. 186. Agripina Mlađa isposlovala je da se Kalvinu optuži za preljub, posljedice čega su bili razvod od Lucija Vitelija i odlazak u progonstvo (Tac. *Ann.* XII.4 i 8); o vraćanju iz progonstva: Tac. *Ann.* XIV.12. O znamenju vezanom uz njezinu smrt: Suet. *Vesp.* 23. Junija Kalvina se spominje na nadgrobnom cipusu oslobođenice Junije Tiranide, koji podiže pokojničim muž Gaj Albije Timej naglasivši da je Tiranida bila Kalvinina ljubimica (*delicium*) (CIL XIV 3661 Tibur).

LITERATURA / LITERATURE

- Allen 1947 Walter Allen Jr., The Death of Agrippa Postumus, *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 78, Baltimore, MD, 1947., 31–139.
- Anderson 2001 James C. Anderson Jr., Anachronism in the Roman Architecture of Gaul: The Date of the Maison Carrée at Nîmes, *Journal of the Society of Architectural Historians* 60(1), 2001., 68–79.
- Arnaud 2015 Pascal Arnaud, Marcus Vipsanius Agrippa and his Geographical Work, u: Serena Bianchetti *et al.* (Eds), *Brill's Companion to Ancient Geography: The Inhabited World in Greek and Roman Tradition*, Brill, Leiden, 2015., 205–222.
- Badian 1980–1981 E. Badian, Notes on the Laudatio of Agrippa, *CJ* 76(2), 1980.–1981., 97–109.
- Ball Platner 1929 Samuel Ball Platner, *A Topographical Dictionary of Ancient Rome*, Oxford University Press, London, 1929.
- Barnes 1974 Timothy D. Barnes, The Victories of Augustus, *Journal of Roman Studies* LXIV, Cambridge, UK, 1974., 21–26.
- Beard 2018 Mary Beard, *SPQR. Povijest starog Rima*, Školska knjiga, Zagreb, 2018.
- Benario 1970 Herbert W. Benario, The family of Statilius Taurus, *The Classical World* 64(3), Baltimore, MD, 1970., 73–76.
- Bezak 2020 Vjeran Brezak, Menas – kronika prebjega, *Acta Illyrica. Godišnjak Udruženja BATHINVS*, god. IV, br. 4, Sarajevo, 2020., 83–105.
- Bilić-Dujmušić 2004 Siniša Bilić-Dujmušić, *Oktavijanova kampanja protiv Delmata 34.–33. pr. Kr.*, disertacija, Sveučilište u Zadru, Zadar, 2004.
- Birch 1981 R. A. Birch, The settlement of 26 June A.D. 4 and Its Aftermath, *CQ*, n. s. 31(2), 1981., 443–456.
- Boatwright 2015 Mary T. Boatwright, Visualizing Empire in Imperial Rome, u: Lee L. Brice, Daniëlle Sloop (Eds), *Aspects of Ancient Institutions and Geography. Studies in Honor of Richard J. A. Talbert*, Brill, Leiden–Boston, 2015., 235–259.
- Bowersock 2002² Glen Bowersock, Augustus and the East: The Problem of the Succession, u: Fergus Millar, Erich Segal (Eds), *Caesar Augustus. Seven aspects*, Clarendon Press, Oxford, 2002.², 169–188.
- Brooks McDaniel 1928 Walton Brooks McDaniel, Basilica Aemilia, *AJA* 32(2), 1928., 155–178.
- Burns 1964 Ann T. Burns, Pliny's Ideal Roman, *CJ* 59(6), 1964., 253–258.
- Byrne 2016 Shannon N. Byrne, Maecenas and the Battle of Actium – Again, u: Aldo Setaioli (a cura di), *Apis Matina. Studi in onore di Carlo Santini*, EUT Edizioni, Università di Trieste, Trieste, 2016., 106–117.
- Cairns 2012 Francis Cairns, *Roman Lyric. Collected Papers on Catullus and Horace*, De Gruyter, Berlin–Boston, 2012. (poglavlje: M. Agrippa in Horace *Odes* 1.6, str. 182–189).
- Cary, Scullard 1994⁶ Michael Cary, Howard Hayes Scullard, *A History of Rome down to the Reign of Constantine*, The MacMillan Press, London, 1994.⁶
- Coarelli 1977 Filippo Coarelli, Il Campo Marzio occidentale. Storia e topografia, *Mélanges de l'École française de Rome. Antiquité* 89(2), Roma, 1977., 807–846.

- Crosby 2016 Daniel J. Crosby, The Case for Another Son of P. Quinctilius Varus: A Re-examination of the Textual and Scholarly Traditions Around Joseph. BJ 2.68 and AJ 17.288, *Journal of Ancient History* 4, 2016., 113–129.
- Culham 2018 Phyllis Culham, The Strategic Significance of the Adriatic and Ionian Seas in Roman Civil War from 49 to 31 BCE, u: Milićević Bradač, Demicheli 2018, 101–115.
- Dalla Rossa (*sine anno*) Alberto Dalla Rossa, The provincia of Augustus, or how to reconcile Cassius Dio's vision of the Principate, Augustus' own public image and early imperial institutional practices (draft), https://www.academia.edu/38227475/DRAFT_The_provincia_of_Augustus_or_how_to_reconcile_Cassius_Dio_s_vision_of_the_Principate_Augustus_own_public_image_and_early_imperial_institutional_practices
- Davies Ceri Davies, Poetry in the 'circle' of Messalla, *Greece & Rome* 20(1), Cambridge, UK, 1973., 25–35.
- Detweiler 1970 Robert Detweiler, Historical Perspectives on the Death of Agrippa Postumus, *CJ* 65(7), 1970., 289–295.
- Domić Kunić 2006 Alka Domić Kunić, *Bellum Pannonicum* (12.–11. pr. Kr.). Posljednja faza osvajanja Južne Panonije, *VAMZ XXXIX*, 2006., 59–164.
- Domić Kunić (u tisku) Alka Domić Kunić, Vojni zapovjednici u iliričkom ratu (35.–33. pr. Kr.) u svjetlu Oktavijanovog uspona na vlast (u tisku).
- Doyle 2007 Nolan Doyle, *Rome's Bloody Nose. The Pannonian Revolt, Teutoburg Forest and the Formation of Roman Frontiers*, Senior Seminar, Western Oregon University, Monmouth, 2007.
- Dušanić 2004 Slobodan Dušanić, Roman Mining in Illyricum: Historical Aspects, u: Gianpaolo Urso (ed.), *Dall'Adriatico al Danubio. L'Ilirico nell'età greca e romana, Atti del convegno internazionale Cividale del Friuli, 25–27 settembre 2003*, Pisa, 2004., 247–270.
- Dušanić 2008 Slobodan Dušanić, Valle Ponti Lead Ingots Notes on Roman Notables Commercial Activities in Free Illyricum at the Beginning of the Principate, *Starinar* LVIII, 2008., 107–118.
- Dzino 2012 Danijel Dzino, *Bellum Pannonicum: The Roman Armies and Indigenous Communities in Southern Pannonia 16–9 BC*, u: Martin Hauser et al. (Eds), *Actes du symposium international Le livre. La Roumanie. L'Europe, 20–23 Septembre 2011*, tome III, Bibliotheca Bucureștilor, Bucarest, 2012., 461–480.
- Džino, Domić Kunić 2013 Danijel Džino, Alka Domić Kunić, *Rimski ratovi u Iliriku. Povijesni antinarativ*, Školska knjiga, Zagreb, 2013.
- Egbert 1896 James C. Egbert, Introduction to the Study of Latin Inscriptions, American Book Company, New York–Cincinnati–Chicago, 1896.
- Evans 1982 Harry B. Evans, Agrippa's Water Plan, *AJA* 86(3), 1982., 401–411.
- Farlow 2016 Megan Michelle Farlow, *The House of Augustus and the Villa Farnesina: The New Values of the Imperial Decorative Program*, Iowa Research Online, Honor Thesis at the University of Iowa, Iowa City, IA, 2016., https://ir.uiowa.edu/honors_theses/26
- Fraser 2015 Trudie E. Fraser, Domitia Longina: An Underestimated Augusta (c. 53–126/8), *Ancient Society* 45, Leuven, 2015., 205–266.
- Garnsey 1924 Edward R. Garnsey, The Fall of Maecenas, *The Sewanee Review* 32(2), Sewanee, TN, 1924., 146–161.

- Gray 1970 E. W. Gray, *The Imperium of M. Agrippa: A Note on P. Colon. inv. nr. 4701*, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 6, Köln, 1970., 227–238.
- Grbić 2011 Dragana Grbić, *Augustan Conquest of the Balkans in the Light of Triumphal Monuments*, *ŽA* 61, 2011., 129–139.
- Grbić 2012 Dragana Grbić, *Agripa, Plinije i geografija Ilirika*, *Lucida intervalla, Prilozi Odeljenja za klasične nauke* 41, Filozofski fakultet u Beogradu, Beograd, 2012., 92–105.
- Griffin 2003 Miriam Griffin, *De Beneficiis and Roman Society*, *Journal of Roman Studies*, Cambridge, UK, 93, 2003., 92–113.
- Griffiths 2013 David Griffiths, *Augustus and the Roman Provinces of Iberia*, Doctoral thesis, University of Liverpool, Liverpool, 2013.
- Hall 1996 John Franklin Hall, *Etruscan Italy: Etruscan Influences on the Civilizations of Italy from Antiquity to the Modern Era*, Indiana University Press, Bloomington, IN, 1996.
- Haslam 1980 Michael W. Haslam, *Augustus' Funeral Oration for Agrippa*, *CJ* 75(3), 1980., 193–199.
- Hayne 1973 Léonie Hayne, *The Last of the Aemilii Lepidi*, *L'antiquité classique* 42(2), Chicago, IL, 1973., 497–507.
- Heyworth 2007 Stephen J. Heyworth, *Propertius, Patronage and Politics*, *Bulletin of the Institute of Classical Studies* 50, London, 2007., 93–128.
- Hrychuk Kontokosta 2019 Anne Hrychuk Kontokosta, *Building the Thermae Agrippae: Private Life, Public Space, and the Politics of Bathing in Early Imperial Rome*, *AJA* 123(1), 2019., 45–77.
- John 1958 Walther John, *Zu den Familienhältnisse des P. Quinctilius Varus*, *Hermes* 86(2), Stuttgart, 1958., 251–255.
- Kaić 2018 Iva Kaić, *Engraved gems as part of the Augustan propaganda. Some examples from Croatia*, u: Miličević Bradač, Demicheli 2018, 279–289.
- Kajava 1994 Mika Kajava, *Roman Female Praenomina: Studies in the Nomenclature of Roman Women*, *Acta Instituti Romani Finlandiae XIV*, Institutum Romanum Finlandiae, Roma, 1994.
- Koenen 1970 Ludwig Koenen, *Die "Laudatio funebris" des Augustus für Agrippa auf einem neuen Papyrus (P. Colon. inv. nr. 4701)*, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 5, Köln, 1970., 217–283.
- Lanciano, Virgili 2016 Nicoletta Lanciano, Paola Virgili, *The Urban Set of the Pantheon and the Mausoleum of Augustus in Rome, Between Architectural and Astronomical Symbolism*, *Mediterranean Archaeology and Archaeometry* 16(4), 2016., 249–255.
- Lendering 2007 Jona Lendering, *Marcus Vipsanius Agrippa, 1–4*, na: Livius.org – Articles on ancient history, <https://www.livius.org/articles/person/vipsanius-agrippa/> (2007-04-22)
- Levick 1975 Barbara Levick, *Julians an Claudians, Greece & Rome*, 2. series, 22(1), Cambridge, UK, 1975., 29–38.
- Levick 1999² Barbara Levick, *Tiberius the Politician*, Routledge, London–New York, 1999.²
- Levick 2001² Barbara Levick, *Claudius*, Routledge, London–New York, 2001.²
- Levick 2010 Barbara Levick, *Augustus. Image and Substance*, Routledge, London–New York, 2010.

- Lipka 2009 Michael Lipka, A Test Case: The Secular Games of 17 B.C., u: Michael Lipka, *Roman Gods. A Conceptual Approach*, Brill, Leiden–Boston, 2009., 147–166.
- Magie 1908 David Magie, The Mission of Agrippa to the Orient in 23 BC, *Classical Philology* 3(2), Chicago, IL, 1908., 145–152.
- Magie 1920 David Magie, Augustus' War in Spain (26–25 B.C.), *Classical Philology* 15(4), Chicago, IL, 1920., 323–339.
- Matyszak 2006 Philip Matyszak, *The Sons of Caesar. Imperial Rome's First Dynasty*, Thames & Hudson, London, 2006.
- Maxfield 1972 Valerie A. Maxfield, *The Dona Militaria of the Roman Army*, Durham E-Theses Online, Durham University, Durham, <http://etheses.dur.ac.uk/10339>.
- McKechnie 1981 Paul McKechnie, Cassius Dio's Speech of Agrippa: A Realistic Alternative to Imperial Government?, *Greece & Rome* 28(2), Cambridge, UK, 1981., 150–155.
- Miller 2009 John F. Miller, *Apollo, Augustus and the Poets*, Cambridge University Press, Cambridge, UK, 2009.
- Milićević Bradač, Demicheli 2018 Marina Milićević Bradač, Dino Demicheli (Eds / ur.), *The century of the brave. Roman conquest and indigenous resistance in Illyricum during the time of Augustus and his heirs / Stoljeće hrabrih. Rimsko osvajanje i otpor starosjedilaca u Iliriku za vrijeme Augusta i njegovih nasljednika, Proceedings of the International Conference, Zagreb, 22-26. 9. 2014.*, Department of Archaeology, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Zagreb, FF press, Zagreb, 2018.
- Mottershead 2005 Geoffrey Mottershead, *The Constructions of Marcus Agrippa in the West*, Doctoral Thesis, The University of Melbourne, Melbourne, 2005.
- Nicolet 1994⁴ Claude Nicolet, Representation of Space: Agrippa's Geographical Work, u: Claude Nicolet, *Space, Geography, and Politics in the Early Roman Empire*, The University of Michigan Press, Ann Arbor, MI, 1994.⁴, 95–122.
- Oliver 1947 James H. Oliver, The Descendants of Asinius Pollio, *The American Journal of Philology* 68(2), Baltimore, MD, 1947., 147–160.
- Olujic 2007 Boris Olujic, *Povijest Japoda. Pristup, Srednja Europa*, Zagreb, 2007.
- Posavec 2015 Vladimir Posavec, August i stvaranje principata, *Latina et Graeca*, n. s. 28, Zagreb, 2015., 69–87.
- Posavec 2016 Vladimir Posavec, August – Pontifex Maximus i Pater Patriae, *Latina et Graeca*, n. s. 29, Zagreb, 2016., 15–36.
- Powell 2011 Lindsay Powell, *Eager for Glory: The Untold Story of Drusus the Elder, Conqueror of Germania*, Pen & Sword, Barnsley, UK, 2011.
- Powell 2015 Lindsay Powell, *Marcus Agrippa: Right-hand Man of Caesar Augustus*, Pen & Sword, Barnsley, 2015.
- Prior 1996 Richard E. Prior, Going around Hungry: Topography and Poetics of Martial II.14, *The American Journal of Philology* 117(1), Baltimore, MD, 1996., 121–141.
- Rathmann 2015 Michael Rathmann, The *Tabula Peutingeriana* and Antique Cartography, u: Serena Bianchetti et al. (Eds), *Brill's Companion to Ancient Geography: The Inhabited World in Greek and Roman Tradition*, Brill, Leiden, 2015., 337–362.

- Reinhold 1933a Meyer Reinhold, *Marcus Agrippa: A Biography*, W. F. Humphrey Press, Geneva, 1933.
- Reinhold 1933b Meyer Reinhold, The Perusine War, *The Classical Weekly* 26(23), Baltimore, MD, 1933., 180–182.
- Reinhold 1972 Meyer Reinhold, Marcus Agrippa's Son-in-Law P. Quinctilius Varus, *Classical Philology* 67(2), Chicago, IL, 1972., 119–121.
- Richardson 1992 Lawrence Richardson Jr., *A New Topographical Dictionary of Ancient Rome*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore–London, 1992.
- Ridgway 2002 David Ridgway, *The World of the Early Etruscans*, Paul Aströoms Förlag, Stockholm, 2002.
- Roddáz 1984 Jean-Michel Roddáz, *Marcus Agrippa*, École française de Rome, Rome, 1984.
- Rodriguez 1992 Connie Rodriguez, The Porticus Vipsania and Contemporary Poetry, *Latomus* 51(1), Bruxelles, 1992., 79–93.
- Rudich 2005² Vasily Rudich, *Political Dissidence under Nero. The Price of Dissimulation*, Routledge, London–New York, 2005.²
- Schaff 2006³ Philip Schaff, *History of the Christian Church, Vol. I*, Hendrickson Publishers, Bruxelles, 2006.³ (<https://www.ccel.org/s/schaff/history/About.htm>)
- Scullard 1982⁵ Howard Hayes Scullard, *From the Gracchi to Nero. A History of Rome From 133 BC to AD 68*, Routledge, London–New York, 1982.⁵
- Seager 2005 Robin Seager, *Tiberius*, Wiley-Blackwell, Hoboken, NJ, 2005.
- Severy 2003 Beth Severy, *Augustus and the Family at the Birth of the Roman Empire*, Routledge, New York–London, 2003.
- Shibley 1933 Frederick William Shibley, *Agrippa's Building Activities in Rome*, Washington University Press, St. Louis, MO, 1933.
- Smith 1870 William Smith, *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology*, Little Brown and Company, Boston, MA, 1870.
- Smith 1988 Roland Ralph Redfern Smith, *Simulacra Gentium: The Ethne from the Sebasteion at Aphrodisias*, *JRS* 78, 1988., 50–77.
- Southern 2014² Patricia Southern, *Augustus*, Routledge, London, 2014.²
- Stern 2006 Gaius Stern, *Women, children and Senators on the Ara Pacis Augustae: A Study of Augustus' Vision of a New World Order in 13 BC*, University of California, Berkeley, CA, 2006.
- Stern 2009 Gaius Stern, Varus' Legacy After Teutoburger Wald: Roman POWs, Tiberius, and the Ara Pacis, 2009. (https://www.researchgate.net/publication/334696384_Varus%27_Legacy_After_Teutoburger_Wald)
- Stern 2014 Gaius Stern, Augustus, Agrippa, the Ara Pacis, and the Coinage of 13 BC, *XIV A.D. Saeculum Augustum / O Século de Augusto. Congresso Internacional, Lisbon, 24–26 September 2014*, Classical Association of Canada, https://www.researchgate.net/publication/325477812_Agrippa_and_the_Pontifical_College_on_the_Ara_Pacis_Augustae
- Stone 1983 Shelley C. Stone, Sextus Pompey, Octavian and Sicily, *AJA* 87(1), 1983., 11–22.
- Sumner 1970 Graham Vincent Sumner, The Truth about Velleius Paterculus: Prolegomena, *Studies in Classical Philology* 74, Cambridge, MA, 1970., 257–297.

- Swan 2004 Peter Michael Swan, *The Augustan Succession: An Historical Commentary on Cassius Dio's Roman History Books 55–56 (9 B.C. – A.D. 14)*, Oxford University Press, Oxford, UK, 2004.
- Syme 1934 Ronald Syme, The Spanish War of Augustus (26–25 B.C.), *The American Journal of Philology* 55(4), Baltimore, MD, 1934., 293–317.
- Syme 1939 Ronald Syme, *The Roman Revolution*, Clarendon Press, Oxford, 1939.
- Syme 1958 Ronald Syme, *Tacitus. Volumes I and II*, Clarendon Press, Oxford, 1958.
- Syme 1970 Ronald Syme, Domitius Corbulo, *JRS* 60, 1970., 27–39.
- Syme 1980 Ronald Syme, No Son for Caesar?, *Historia: Zeitschrift für alte Geschichte* 29(4), Stuttgart, 1980., 422–437.
- Syme 1986 Ronald Syme, *The Augustan Aristocracy*, Clarendon Press, Oxford, 1986.
- Syme, Birley 1991 Ronald Syme, Anthony Richard Birley, *Roman Papers VI*, Clarendon Press, Oxford, 1991.
- Šašel Kos 2005 Marjeta Šašel Kos, *Appian and Illyricum, Situla* 43, Ljubljana, 2005.
- Šašel Kos 2012 Marjeta Šašel Kos, The Role of the Navy in Octavian's Illyrian War, *HAnt* 21, 2012., 93–104.
- Šašel Kos 2018 Marjeta Šašel Kos, Octavian's Illyrian War. Ambition and Strategy, u: Milićević Bradač, Demicheli 2018, 41–57.
- Tanocki 1983 Franjo Tanocki, *Rječnik rodbinskih naziva*, Izdavački centar Radničkog sveučilišta "Božidar Maslarić", Osijek, 1983.
- Thornton 1986 M. K. Thornton, Julio-Claudian Building Programs: Eat, Drink, and Be Merry, *Historia: Zeitschrift für alte Geschichte* 35(1), Stuttgart, 1986., 28–44.
- Verdin 2013 Florence Verdin, Marcus Agrippa et l'Aquitaine, *Aquitania*, 29, 2013., 69–104.
- Wardle 1998 Diana Wardle, Caligula and his Wives, *Latomus* 57(1), Bruxelles, 1998., 109–126.
- Yavetz 2002² Zvi Yavetz, The *Res Gestae* and Augustus' Public Image, u: Fergus Millar, Erich Segal (Eds), *Caesar Augustus. Seven aspects*, Clarendon Press, Oxford, 2002.², 1–36.
- Zaninović 2015 Marin Zaninović, *Ilirski ratovi*, Školska knjiga, Zagreb, 2015.

LITERARNI IZVORI / LITERARY SOURCES

LCL Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge, MA–London

L&G Latina & Graeca, Zagreb

Appian, *The Civil Wars* (translated by Horace White), LCL 5, 1913.

Appian, *The Illyrian History*, u: Šašel Kos 2005.

Dio Cassius, *Roman History* (translated by Earnest Cary), LCL 83 (1917.), 175 (2006.), 176 (2005.).

Djela božanskog Augusta (preveo Robert Matijašić), L&G, Knj. LVIII, Zagreb, MMVII.

Flor, *Dvije knjige izvadaka iz Tita Livija o svim ratovima u sedam stotina godina* (preveo i priredio Josip Miklić), L&G, Knj. LIII, Zagreb, MMV.

FGrH

- Frontinus, *Aqueducts of Rome* (translated by Mary B. McElwain), LCL 174, 1925.
- Gellius, *The Attic Nights* (translated by John C. Rolfe), LCL 195, 1927.
- Horace, *Epodes* (translated by Niall Rudd), LCL 33, 2004.
- Flavius Josephus, *Antiquities of the Jews*, <http://penelope.uchicago.edu/josephus/ant-pref.html>
- Juvenal (translated by Susanna Morton Braund), LCL 91, 2004.
- Martial, *Epigrams* (translated by D. R. Shackleton Bailey), LCL 94, 1993.
- Nicolaus of Damascus, *Life of Augustus* (translated by Clayton M. Hall), California State University Northridge, 1923., <http://www.csun.edu/~hcfl1004/nicolaus.html>
- Paulus Orosius, *Historiarum Adversum Paganos* (based on the edition by C. Zangmeister, 1889), Attalus, <http://www.attalus.org/latin/orosius.html>
- Philostratus, *The Lives of the Sophists* (translated by Wilmer Cave Wright), LCL 134, 1921.
- Pliny the Elder, *The Natural History* (based on the edition by Teubner, 1933, 1909, 1892, 1897), LacusCurtius: Into the Roman World, https://penelope.uchicago.edu/Thayer/e/roman/texts/pliny_the_elder/home.html
- Plutarh, *Usporedni životopisi* (preveo Zdeslav Dukat), August Cesarec, Zagreb, 1988.
- Sextus Propertius, *Elegiae*, The Latin Library, <http://www.thelatinlibrary.com/prop.html>
- L. Annaeus Seneca Maior, *Controversiae*, The Latin Library, <http://www.thelatinlibrary.com/seneca.html>
- Seneka [Mlađi], *Pretvorba božanskog Klaudija u tikvu* (preveo Darko Novaković), L&G, Knj. V, Zagreb, 1986.
- L. Annaeus Seneca Minor, *On Benefits* (ed. Aubrey Stewart), The Project Gutenberg EBook, <https://www.gutenberg.org/files/3794/3794-h/3794-h.htm>
- Maurus Servius Honoratus, *In Vergilii carmina comentarii. Servii Grammatici qui feruntur in Vergilii carmina commentarii* (recensuerunt Georgius Thilo et Hermannus Hagen), Teubner, Leipzig, 1881. (preuzeto od: Perseus Digital Library, perseus.tufts.edu).
- Strabo, *Geography* (translated by Horace Leonard Jones), LCL 182, 2001.
- Gaj Suetonije Trankvil, *Dvanaest rimskih careva* (preveo Stjepan Hosu), Naprijed, Zagreb, 1978.
- Tacit, *Anali* (preveo Jakov Kostović), Matica hrvatska, Zagreb, 1970.
- Valerius Maximus, *Memorable Deeds and Sayings*, Attalus, <http://attalus.org/info/valerius.html>
- Gaj Velej Paterkul, *Rimska povijest* (preveo Josip Miklić), L&G, Knj. LVII, Zagreb, MMVI.
- Vergilije, *Eneida* (preveo Bratoljub Klaić), Matica hrvatska–Zora, Zagreb, 1970.

SUMMARY

Marcus Vipsanius Agrippa – “the noblest of the men of this day”

This paper follows the life of Marcus Vipsanius Agrippa, emperor Augustus' most faithful friend from his youth. Cassius Dio presents a short portrait of Vipsanius Agrippa calling him “the noblest of the men of this day” (LIV.29). Agrippa is first mentioned in 45 BC together with Augustus (at that time Caius Octavius) in Apollonia, where they attended school together and adapted to a military lifestyle (Suet. *Aug.* 94; Nic. Dam. *FGrH* frg. 127.7). After Caesar's assassination Caius Octavius (following Caesar's adoption, *Caius Iulius Caesar Octavianus*) begins to ascend to the top levels of Roman political life. His political power would not have been possible were it not for his friend Agrippa, a faithful companion and gifted military commander, in exchange for which Octavian provided him with a magnificent *cursus honorum* and tied him to his own family through marriage.

Gens Vipsania was of plebeian descent, originally from the province but included in the equestrian order (Vell. Pat. II.96 and 127; Suet. *Cai.* 23; about the possible origin of the family see literature in note 10). Agrippa had a brother named Lucius who in the civil war fought on the side of Pompey's supporters, against Caesar, but was eventually amnestied by Octavian (Nic. Dam. *FGrH* frg. 127.7); and a sister Vipsania Polla who, together with Augustus, finished some of the building projects that Agrippa began before his death.

We know very little of Agrippa's youth – possibly he was Caesar's *quaestor* in Hispania in 45 BC (see n. 19), after which Caesar sent him to Apollonia where he was to get an education together with Octavian; originally, it was planned that the two of them follow Caesar in his Partian campaign. After Caesar's murder Agrippa helped Octavian in the struggle against Caesar's assassins as well as against his political opponents Sextus Pompey and Mark Antony, during which time he proved himself a capable general in a series of military engagements: the Battle of Mutina 43 BC (see n. 20), the Battle of Philippi 42 BC (n. 26), the Perusine war 41–40 BC (n. 30 and 31), the Sicilian war 38–36 BC (n. 44), Octavian's Illyrian war 35–34 BC (Iapodean phase: n. 66 and 68; Delmataean phase: n. 73), the war against Antony and Cleopatra culminating with the Battle of Actium 31 BC (n. 83, 84, and 85), the final phase of the Cantabrian war in 19 BC (n. 92 and 105), and the beginning of the Pannonian war 13/12 BC (n. 158). Immediately after the beginning of the Pannonian war Agrippa suddenly died in 12 BC.

Agrippa's military successes were followed by his ascension through the magistracies (plebeian tribune 43 BC, *praetor urbanus* 40 BC, governor of Gallia Transalpina 39 or 38 BC, consul 37 BC, aedile 33 BC, *perpetuus curator aquarum* 32 BC, consul for the second time 28 BC, consul for the third time 27 BC, governor of the Eastern provinces 23–13 BC), as well as by achieving special signs of power (*imperium proconsulare* and *tribunicia potestas*). All of this made him the second most powerful man in the Empire.

Additionally, Agrippa was Augustus' primary operative for numerous building projects both in Rome and in the provinces. He was particularly adept in improving the water infrastructure of Rome and built two aqueducts (*Aqua Iulia* and *Aqua Virgo*). He also built roads, restored old buildings and built new structures in Rome (Pantheon, *Saepta Iulia* with *Porticus Argonautarum*, *Laconicum Sudatorium* and *Thermae Agrippae*, *Basilica Neptuni*) as well as in the provinces (Maison Carrée in Nemausus/Nîmes, road network in Gaul (*Via Agrippa*), public buildings in Augusta Emerita/Mérida, odeon (*Agrippaeion*) in Athens). Agrippa's sister Vipsania Polla and Augustus finished building the *Porticus Vipsania* where Agrippa's world map (*orbis pictus*) was displayed, and Augustus finished work on the *Diribitorium* and *Campus Agrippae*.

This paper also brings information on Agrippa's private life – his three marriages, all of which were politically motivated. He had two daughters with Caecilia Pomponia Attica, the daughter of Titus Pomponius Atticus (Vipsania Agrippina and Vipsania Attica), two more daughters with Claudia Marcella the Elder, Augustus' niece (Vipsania Marcella and Vipsania Marcellina), and five children with Julia the Elder, Augustus'

daughter (Caius Caesar, Iulia the Younger, Lucius Caesar, Agrippina the Elder and Agrippa Postumus).

The final part of the paper (*Proles Agrippae*) deals with Agrippa's descendants and the complicated familial and marriage ties with Augustus' family as well as with other prominent *gentes*.

Translated by Alka Domić Kunić

